

Teemu Rantanen (toim.)

KUNTOUTUS, VAIKUTTAVUUS JA KEHITTÄMINEN

Näkökulmia rikosseuraamusalan työn kehittämiseen

**Laurea-ammattikorkeakoulun julkaisusarja
A•66**

**KUNTOUTUS,
VAIKUTTAVUUS JA
KEHITTÄMINEN
Näkökulmia
rikosseuraamusalan työn
kehittämiseen**

Teemu Rantanen (toim.)

2009 Vantaa

Copyright © tekijät
ja Laurea-ammattikorkeakoulu

ISSN 1458-7211
ISBN 978-951-799-171-1

Edita Prima Oy, 2009

Sisällys

1 Johdanto: haasteena rikosseuraamusalan työn kehittäminen	7
<i>Teemu Rantanen</i>	
2 Vaikuttavuuden mittaaminen rikosseuraamusten arvioinnin haasteena	9
<i>Hannu Kiehelä & Sasu Tyni</i>	
2.1 Johdanto	9
2.2 Arviointitutkimuksen tyypit	12
2.3 Tutkimuksen luotettavuus, tutkimusasetelmat ja johtopäätösten tekeminen	19
2.4 Realistinen arviointi rikollisuuden ehkäisyssä	24
2.5 Rikosseuraamusviraston Cognitive Skills –vaikuttavuustutkimus	27
2.6 Yhteenveto ja johtopäätökset	36
3 Persoonallisuuspiirteet ja attribuutiot talousrikoksista tuomituilla vangeilla	42
<i>Vivi Sariola</i>	
3.1 Johdanto	42
3.2 Menetelmät	51
3.3 Tulokset	55
3.4 Diskussio	61
4 Kuntouttavasta osastotoiminnasta siviiliin suuntaavaan työhön. Näkökulmia Keravan vankilan WOP (Work Out Project) -projektin prosessiin	75
<i>Marja Collan & Teemu Rantanen</i>	
4.1 Tavoitteena WOP-projektin ulkoinen arviointi	75
4.2 Vankilan kuntouttava toiminta arvioinnin kohteena	77
4.3 Arviointinäkökulma, arviointitehtävä ja aineistot	79
4.4 Projektin suunnittelu ja tavoitteet	83
4.5 Projektin toiminta 2001 - 2003	84
4.6 Arviointia ensimmäisestä projektin vaiheesta	87
4.7 Kohti uutta vaihetta	88
4.8 Projektin toiminta 2004 - 2006	89
4.9 Arviointia hankeorganisaatiosta	94
4.10 Pohdintaa luotettavuudesta	95

4.11 Lopuksi	96
5 Kuntoutus, vaikuttavuus ja ”sosiaalinen”	107
<i>Teemu Rantanen</i>	
5.1 Kuntouttava työote rikosseuraamusalan työssä	107
5.2 Kuntoutuksen vaikuttavuus	108
5.3 Kohti sosiaalista kuntoutusta	110
5.4 Näkökulmia sosiaaliseen kuntoutukseen	111
5.5 Sosiaalisesta kuntoutuksesta sosiaaliseen työotteeseen	114
5.6 Kohti monipuolisia arviointiasetelmia	116
5.7 Lopuksi	118

Marja Collan
Lehtori
Laurea-
ammattikorkeakoulu

Hannu Kiehelä
Johtaja
Rikosseuraamusalan
koulutuskeskus

Teemu Rantanen
Yliopettaja
Laurea-
ammattikorkeakoulu

Vivi Sariola
Psykologi, sosionomi
(AMK)
Rikosseuraamusalan
koulutuskeskus

Sasu Tyni
Tutkija
Rikosseuraamusvirasto

1 Johdanto: haasteena rikosseuraamusalan työn kehittäminen

Teemu Rantanen

Suomalainen yhteiskunta on muuttunut monella tapaa viimeisten vuosien aikana. Samalla myös rikollisuus on muuttanut muotoaan. Haasteita luo muun muassa monikulttuurisuus, rikoksentekijöiden laajamittaiset päihdeongelmat sekä erilaiset psyykkiseen ja sosiaaliseen selviytymiseen liittyvät tekijät. Toisaalta haasteisiin vastaamista hankaloittaa suuri vankimäärä sekä voimistuneet taloudellisuus- ja tuloksellisuusvaatimukset. Tässä tilanteessa työn kehittämisen tarve on selkeä.

Suomalaista rikosseuraamusjärjestelmää on kehitetty määrätietoisesti viime aikoina. Kehittämistä on tapahtunut muun muassa lainsäädännön, organisatoristen rakenteiden, koulutusjärjestelmän ja työn sisällöllisen kehittämisen tasolla. Yhtenä keskeisenä lähtökohtana on vaikuttavuuden ajatus. Ei riitä, että huolehditaan rangaistusten täytäntöönpanosta, vaan olennaista on vaikuttaa ehkäisevästi uusintarikollisuuteen. Tämä puolestaan edellyttää vahvaa suunnitelmallisuutta sekä tiivistä yhteistyötä vankiloiden ja kriminaalihuollon sekä hyvinvointipalveluiden ja kolmannen sektorin toimijoiden kesken. Edelleen on korostettu vangeille suunnattuja strukturoituja ohjelmia sekä toisaalta sosiaalista kuntoutusta.

Rikosseuraamusalan kehittäminen on tähän saakka tapahtunut pitkälti hallinnonalan sisäisenä kehittämisenä. Moniammatillisuuden vaatimus ja tavoitteellisuus luovat kuitenkin tähän uusia haasteita. Uudenlaisessa kehittämistoiminnassa on mahdollista yhdistää eri toimijatahojen vahvuuksia. Parhaimmillaan rikosseuraamusalan, korkeakoulun ja hallinnonalan ammatillisen koulutuksen yhteistyön kautta on mahdollista tuottaa uudenlaista osaamista, joka voi olla osavastaus tulevaisuuden haasteisiin.

Tässä kirjassa nostamme esiin joitakin rikosseuraamusalan tutkimuksellisen kehittämisen suuntia, haasteita ja kokeiluja. Kirjan keskeisiä teemoja ovat kuntoutus, vaikuttavuus, kehittämishankkeet sekä talousrikollisuus. Lähestymme näitä teemoja empiiristen tutkimusasetelmien, hankearvioinnin ja teoreettisen analy-

sin kautta. Emme pyri aiheiden systemaattiseen analysointiin, vaan tiettyjen ajankohtaisten näkökulmien esiin nostamiseen.

Osana rikosseuraamusalan koulutusjärjestelmän kehittämistä Laurea-ammattikorkeakoulussa on vuonna 2002 aloitettu alan ammattikorkeakoulutus. Tämän myötä ammattikorkeakoulu on alkanut nähdä itsensä myös yhdeksi rikosseuraamusalan työn kehittäjäksi. Tässä kirjassa tehdään näkyväksi ammattikorkeakoulun ja sen yhteistyökumppaneiden tutkimus- ja kehittämistoimintaa. Kirjan artikkelit ovat Laurea-ammattikorkeakoulun henkilöstön, Laureasta valmistuneen opiskelijan, alan tutkijoiden ja rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen edustajien kirjoittamia.

Rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen johtaja Hannu Kiehelä ja rikosseuraamusviraston tutkija Sasu Tyni analysoivat artikkelissaan vaikuttavuustutkimuksen haasteita. Esimerkin kautta he myös osoittavat kuntouttavien ohjelmien vaikuttavuuden uusintarikollisuuden ehkäisyn näkökulmasta. Psykologi, sosionomi (AMK) Vivi Sariola esittelee artikkelissaan talousrikollisuutta käsittelevää tutkimusta. Hän lähtee persoonallisuus- ja attribuutiopsykologisesta tutkimusasetelmasta ja päätyy analysoimaan talousrikollisten kuntoutukseen liittyviä haasteita. Lehtori Marja Collan ja yliopettaja Teemu Rantanen arvioivat artikkelissaan Keravan vankilan vapauteen valmentavaa WOP-projektia (Work Out Project). Kirjoitus lähtee prosessiarvioinnin näkökulmasta ja nostaa esiin kehitetyn toimintamallin vahvuudet pohtien samalla mallin siirrettävyyttä myös laajemmin. Kirjan viimeisessä artikkelissa Teemu Rantanen pohtii sosiaalisen kuntoutuksen käsitettä ja erityisesti siihen liittyvää sosiaalista näkökulmaa. Artikkelissa päädytään korostamaan kuntouttavan toiminnan vaikuttavuuden merkitystä ja analysoimaan vaikutusten arvioinnin erilaisia lähestymistapoja.

2 Vaikuttavuuden mittaaminen rikosseuraamusten arvioinnin haasteena

Hannu Kiehelä & Sasu Tyni

2.1 Johdanto

Suomessa uuden vankeuslain myötä uusintarikollisuuden vähentämiseen tähtäävien toimenpiteiden *vaikuttavuuden arviointi* on noussut rangaistusten kehittämisen keskeisimmäksi kysymykseksi. Voidaankin oikeutetusti puhua rangaistuspolitiikassa vaikuttamisen aikakaudesta. Aikakaudelle on ominaista erilaisten rangaistusmuotojen komplementaarinen käyttö, niihin sisältyvän valvonnan ja kuntoutuksen yhdistäminen sekä seuraamusvaihtoehtojen varsinaisen rangaistusajan keston ylittävä yksilöllinen suunnittelu. Suomessa on otettu käyttöön vankeusrangaistuksen rinnalle useita rangaistusmuotoja (mm. yhdyskuntapalvelu, nuorisorangaistus), jotka laajentavat oikeudellisen harkinnan rikoksen tunnusmerkistöön perustuvien seikkojen lisäksi koskemaan myös rikosentekijää. Teko ei siten ole ainoa kriteeri rangaistusta määritettäessä, vaan tekijän ns. kriminogeeniset tekijät otetaan huomioon rangaistusta määrättäessä ja sen sisältöä suunniteltaessa.

Myös usko seuraamusten aikaisten toimenpiteiden *vaikuttavuuteen* on kokenut voimakkaan renessanssin. Tämä on näkynyt *what works ja evidence based – ajattelutapojen* leviämisestä Pohjois-Amerikasta Suomeen (Laine 2007, 356 - 357). Koko järjestelmän tasolla rangaistusten vaikuttavuuden seurantaan kehitetään reaaliaikainen seuranta- ja tilastointijärjestelmä. Tämän avulla voidaan seurata eri rangaistusten ja rangaistusjärjestelmässä suoritettujen toimenpiteiden vaikuttavuutta sekä selvittää niitä seikkoja ja olosuhteita, jotka lisäävät tai vähentävät uusintarikollisuutta vankilasta vapautumisen jälkeen (Sisäministeriö 2004).

Vieraskielinen termi evaluaatio on vakiintunut merkitsemään vaikuttavuuden arviointia laajempaa interventio-ohjelman tuotosten tarkastelua. Tällöin termillä halutaan korostaa tuotosten yhteyttä intervention tavoitteisiin, interventiomenetelmiin ja -panoksiin. Evaluaatio ei siis ole vain tieteellinen termi, vaan se sisältyy olennaisesti kaikkeen sosiaaliseen toimintaan, jossa halutaan korostaa toiminnan arvottamista. Tässä artikkelissa vieraskielinen käsite evaluaatio on pääosin korvattu suomenkielisellä käsitteellä arviointi (arviointitutkimus). Sillä tarkoitetaan tässä yhteydessä yhteiskunta- ja käyttäytymistieteiden menetelmin toteutettua muutosten mittaamista. Arvioinnin alueelle kuuluvat niin ikään intervention tavoitteet, panokset, interventioprosessi siitä aiheutuvien interventiotuotosten ohella. Laajimmassa merkityksessä arviointitutkimus nähdään tutkimustoimintana, joka kohdistuu laajojen kehittämiskokeilujen ja toimintojen (ns. interventio-ohjelmien) vaikutusten ja koko järjestelmän tuloksellisuuden selvittämiseen.

Arviointitutkimuksen merkitys käyttäytymis- ja yhteiskuntatieteissä on kasvanut sitä mukaa kun poliittisten päätöksentekijöiden tilivelvollisuus kertoa äänestäjilleen tai edustamalleen hallinnolle resurssien käytön vaikutuksista on lisääntynyt. Valitettavasti arviointitutkimuksen osaajia on vähän. Tietämystä tutkimusmenetelmistä ja tieteellisestä päättelystä on vielä vähemmän kuin erilaisiin hankkeisiin varattuja resursseja. Tämä johtaa usein tutkimuksen tilaajat (ja joskus myös toteuttajat) arviointitutkimuksia koskevissa toimeksiannoissa jo ”alkumetreillä” harhaan. Tyypillisesti ajatellaan, että olisi jokin suhteellisen helposti käyttöön otettavissa oleva menetelmä määritellä esim. käyttöön otettujen lisäresurssien hyöty (tai jokin muu vaikutus) sellaisenaan suhteessa aikaisempaan toimintaan. Näin ei ole. Päinvastoin kuin yleisesti luullaan tieteelliset tutkimuskriteerit täyttävä arviointitutkimus vaatii suurta vaivaa ja asiantuntemusta.

Aloittakaamme hieman yleisemmällä ja kuvitteellisella esimerkillä. Rikosseuraamusviraston johto oli havainnut, että erään vankilan poissaolot olivat lisääntyneet merkittävästi ja että poissaolojen määrä ylitti selvästi muiden vastaavien laitosten tason. Vankilan johto arvioitiin työolobarometrin perusteella kehnoksi ja vankilan johtamistapa työkeäksi ja ylimieliseksi. Rikosseuraamusviraston johto päätti parantaa vankilan työilmapiiriä, koska johdon ja työntekijöiden välit olivat muodostuneet sietämättömän tulehtuneiksi ja huonot välit heijastuivat muutenkin vankien saamaan kohteluun, josta kielivät runsaat keskushallintoon tulleet valitukset. Rikosseuraamusvirasto suunnitteli yhdessä ulkopuolisen konsultin kanssa järjestävänsä vankilan johdolle ja työntekijöille yhteistä koulutusta ja esimiehille erikseen valmennusta. Tällä kertaa päätettiin olla huolellisia koulutusintervention vaikutusten arvioinnin suhteen ja koulutukseen määrättiin ensin tarkem-

man analyysin perusteella kaksi vankilan osastoa kahden osaston jäädessä koulutuksen ulkopuolelle.

Koulutukseen määrättiin 50 vankilavirkailijaa. Koulutuksen vaikuttavuutta päätettiin testata siten, että ennen koulutukseen osallistumista kahden osaston henkilöstölle tehtiin työilmapiiriä koskeva alkukartoitus, joka toteutettiin tarkoitusta varten laaditulla kvantitatiivisella testillä. Sama testaus toistettiin puolen vuoden kuluessa koulutuksen päättymisestä. Konsultti löysi merkittävän eron molemmissa koulutukseen osallistuneissa osastoissa alku- ja loppumittauksen välillä: esimiesten ja alaisten väliset suhteet olivat tilastollisen testauksen (korreloivien otosten t-testin) perusteella parantuneet merkittävästi. Saattoiko rikosseuraamusviraston johto nyt luottavaisesti suositella koulutuksen aloittamista myös muilla osastoilla ja edelleen muissa vankiloissa? – Ei.

Miksi ei? Jotta suunniteltujen toimenpiteiden muutosta aiheuttavasta vaikutuksesta voitaisiin varmistua ei vielä riitä, että muutosta on tapahtunut, vaan on varmistuttava myös siitä, että muutos on nimenomaan valitun intervention aiheuttama. Teknisemmin tarkasteltuna kysymys on kausaalisuhteen toteutumisesta, jossa varmistutaan siitä, ettei mikään ulkopuolinen kolmas tekijä ole aiheuttanut sitä. Esimerkkitapauksessa tällainen seikka olisi voinut olla vaikkapa samaan aikaan tapahtuneet henkilövaihdokset.

Toinen sisällöllisempi ongelma liittyy tulosten arvon määrittämiseen. Vaikuttavuustutkimuksessa on aina kysymys sosiaalisten interventioiden tulosten arvon määrittämisestä. Tyypillisesti arviointitutkimus liitetään sellaisiin hankkeisiin, joiden pyrkimyksenä on jonkin sosiaalisen asiantilan muuttaminen *ennalta asetettujen tavoitteiden suuntaisesti* ja joissa toimenpiteiden merkitys määrittyy sen mukaan, missä määrin *valituilla toimenpiteillä* on voitu vaikuttaa ko. asiantilaan (Rossi, Freeman & Lipsey 1999, 21-22).

Tämän artikkelin tarkoituksena on tarkastella niitä lukuisia muutosvaikutusten arviointiin liittyviä ongelmia, jotka ovat erityisen tyypillisiä rangaistusten täytäntöönpanossa ja joita käytännön työssään alan asiantuntijat joutuvat kohtaamaan. Huolellisesti rakennettujen ja kontrolloitujen kenttäkokeiden puolesta puhuvat tutkimuksen täsmällisyysvaatimukset, rahoittajat ja poliittiset päätöksentekijät. Silloin kun tavoitteena on jonkin nimenomaisen rangaistuksen täytäntöönpanon erillisinterventioiden (esimerkiksi yksittäisten toimintaohjelmien) vaikutusten arviointi, on niiden mittaaminen, jos mahdollista, kuvattuakin esimerkkiä haastavampaa. Tähän on syynä ensisijaisena se, ettei *eri suuntaisesti ja samaan aikaan* vaikuttavien prosessien yhteisvaikutusta tunneta (esimerkiksi eristämisen yhteyttä väkivaltaohjelmaan) ja se, ettei tutkija tai jokin muu ulkopuolinen taho

yleensä voi aidosti vaikuttaa kohdehenkilöiden (vankien) osallistumiseen arvioinnin kohteena olevaan erillisinterventioon. Tulosarvioinnin sijaan intervention kontekstin, panosten ja prosessin arviointi onnistuu vähemmillä ponnistuksilla.

2.2 Arviointitutkimuksen tyypit

Siitä asti kun institutionalisoitunut (järjestäytynyt) sosiaalistaminen ja kulttuurin siirto on ollut kiinteä osa yhteisöllistä toimintaa, on myös siihen ja sen tuottamiin tuloksiin kiinnitetty huomiota. Nykyaikaisen arviointitutkimuksen alkuvaiheet voidaan kuitenkin ajoittaa 1930-luvun alkupuolelle. Olennainen ero aikaisempaan arviointiin verrattuna oli ns. *metaevaluaation* (arvioinnin arviointi) piiriin kuuluvien ongelmien systemaattisen tarkastelu. Tällä tarkoitetaan saavutettujen tulosten tarkastelua suhteessa edeltäviin toimenpiteisiin ja tavoiteltuihin muutosvaikutuksiin. Arvioinnin tehtävänä oli etsiä vastauksia kriteerimuuttujien valintaan ja arviointimenetelmiin liittyviin kysymyksiin. Arviointiprosessin kriteereinä toimivat muutosvaikutukset, joiden tuli olla johdettavissa järjestelmää ohjaaviin arvoista ja kokonaistavoitteista. (Rossi, Freeman & Lipsey 1999, 10-11.)

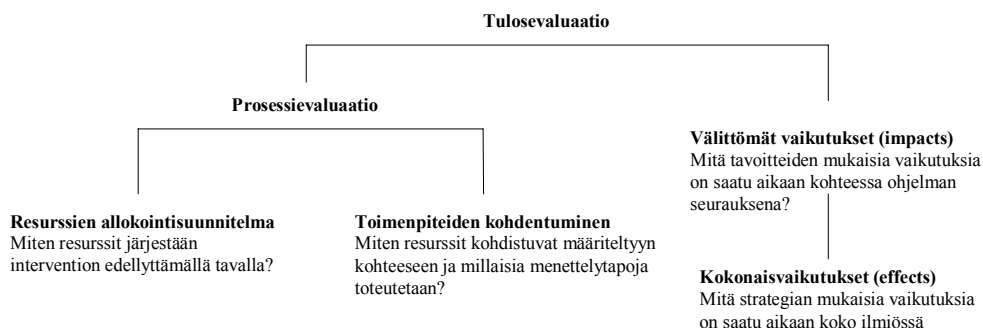
Nykyisin arviointi on systemaattista jonkin kohteen vaikuttavuuden tai hyödyn määrittämistä. Arviointitutkimuksessa tehdään ero toimenpiteillä aikaansaatuisten vaikutusten mittaamisen ja ohjelman eri intressiosapuolille koituvien hyötyjen (esim. taloudellisten vaikutusten ja muiden arvojen) välillä. Päätöksentekoorientoituneen arvioinnin olennainen tavoite on verrata intervention *vaikuttavuutta* sen vaatimiin panoksiin. Varsinaista kannattavuuden kriteeriä, millä aikaansaadun hyödyn suhde intervention kustannuksiin voitaisiin etukäteen määritellä, ei kuitenkaan ole olemassa. Kysymys on viime kädessä toiminnan tuloksellisuuden arvioimisesta. Hyöty voidaan määritellä kolmen eri kriteerin pohjalta (Stufflebeam & Shinkfield 1986, 5):

1. asiakkaiden erilaisten odotusten perusteella
2. kyseessä olevan palvelun ansion tai erinomaisuuden perusteella
3. palvelun potentiaalisen tarpeen perusteella

Suppeammassa menetelmäsuuntautuneessa arviointitutkimuksessa intervention arvo määrittyy puhtaasti aikaansaadun muutosvaikutuksen perusteella (tulo-sevaluaatio). Niin sanottu Humen lain sovellus tässä yhteydessä tarkoittaisi sitä, että jonkin intervention osavaikutuksen perusteella ei voida tieteellisesti osoittaa, että toimintaa sinänsä *pitäisi* jatkaa. Voidaan ainoastaan todeta, että toiminta X aiheutti vaikutuksen Y tietyllä hetkellä vallitsevien olosuhteiden vallitessa (jollakin todennäköisyydellä). Toisin sanoen arviointitutkimus on sosiaalitieteellis-

tä tutkimusta, jonka tarkoituksena on palvella päätöksentekoa lisäämällä päätöksentekijöiden tietoa jonkin toimenpideohjelman vaikutuksista. Johtopäätösten tekeminen siitä, onko toiminta sinänsä ”kannattavaa”, on periaatteessa jo arvovalinta eikä tiukasti ottaen kuulu tieteellisen arviointitutkimuksen vaan poliittisen päätöksenteon piiriin.

Lisäksi arviointitutkimuksessa pitää selkeästi erottaa toisistaan interventiotoinenpiteet ja niillä aikaansaadut vaikutukset. Vaikka toimenpiteet pitää tunnistaa ja eritellä (tai pikemminkin muutokset toimenpiteissä), se ei varsinaisesti kuulu tulosearviointitutkimuksen vaan prosessievaluaation tematiikkaan itsenäisenä tutkimuskohteena. Tulosevaluaatiossa lähdetään aina siitä, että valitut interventio-
menettelyt ovat aina alisteisia ohjelman mitattavissa oleville tavoitteille - toisin sanoen sille kysymyksellä, mitä muutoksia toimenpiteiden kohteessa aiotaan saada aikaiseksi jollakin tulostittarilla mitattuna ja joiden perusteella toiminnan arvo määrittyy. Käsitteiden välistä eroa selventää alla oleva kuvio 1.

Kuvio 1: Tulosevaluaation suuntauksia

Edellä esitetty arviointitutkimuksen logiikka ja tehtävänasettelu on periaatteessa yksinkertainen: Ovatko toimenpideohjelman vaikutukset osoitettavissa itse ohjelmasta johtuviksi vaiko eivät? Tähän arviointitutkimuksen helppous sitten loppuukin. Ensinnäkin tutkijan tulee voida osoittaa, että vaikutukset ovat johdettavissa tarkoitetuista toimenpiteistä ja/tai toimintaympäristön muutoksista. On kuitenkin huomattava, että syy-seuraussuhteiden kuvaaminen luonnollisissa olo-

suhteissa on äärimmäisen vaikeaa ja edellyttää seuraavien asioiden määrittämistä täysin kattavissa tutkimusasetelmissa¹:

1. Tunnetaan *lähtötilanne* toimenpideohjelman kohteessa ja vaikutettavassa ilmiössä *ennen* toimenpideohjelman käynnistämistä. Ennakolta on selvitetty ohjelman lähtökohtatilanne ja muut intervention toteuttamiseen vaikuttavat asiantilat ennen sen aloittamista. Lisäksi lähtökohdan määrittämiseen käytettyjen mittarien luotettavuus on selvitetty.
2. Tunnetaan ohjelman *tavoitteet* ts. se, mihin toimintaohjelmalla tai muulla interventiolla pyritään, ja se, miten tavoitteet on operationalisoitavissa eli mitattavissa. Tutkijan on selvitettävä esimerkiksi se ns. väkivaltaiseen käyttäytymiseen kohdentuvissa ohjelmissa se, mitä väkivaltaa oikeastaan pyritään vähentämään ja miten tavoitteiden saavuttaminen aiotaan osoittaa ja mitata. Lisäehtona on se, että lähtökohtana oleva tilanne on mitattu samoilla mittareilla kuin toimenpideohjelman jälkeen.
3. Tunnetaan miten ohjelma on *toimeenpantu* ja miten ohjelman mahdolliset vaikutukset ovat perusteltavissa. Tämä ns. toimintahypoteesi kuvaa, miten toimenpiteet tavoittavat ja saavat aikaan välittömiä tai välillisiä tuloksia toimenpidekohteissa ja mitatussa ilmiössä, esimerkiksi väkivaltaisissa henkilöissä.

Edellä kuvattujen määritysten tekeminen ei vielä tiukasti ottaen mahdollista tulosten yleistämistä tutkimuskohteen ulkopuolelle puhumattakaan siitä, että voitaisiin jollakin kestäväällä perusteella lausua jotakin käytettyjen resurssien ja *jo meneillään olevien* toimenpideohjelmien *yleisistä* vaikutuksista niinkin monisärmäiseen ja vaikeasti haltuun otettavaan ilmiöön kuin väkivalta. Arvioijan on edelleen kyettävä rajaamaan ulos mahdolliset muut "kilpailevat" selitysmallit ja eristettävä interventiovaikutukset muista vaikutuksista syy-seuraussuhteen osoittamiseksi. Kaiken edellä todetun perusteella on selvää, että esimerkiksi tutkimusongelmaan, voidaanko vankeinhoitoviranomaisten tiettyyn ohjelmatoimintaan osoitetulla lisämäärärahalta vaikuttaa väkivaltaan vankiloissa (Suomessa) olisi väärin muotoiltu mahdollon vastata eikä se olisi sellaisenaan edes tutkittavissa. Jotta kysymystä voitaisiin lähestyä arviointitutkimuksen menetelmin, pitäisi tutkimustehtävä rajata, pilkkoa osiin, kohdentaa tiettyyn aikaan ja paikkaan sekä määritellä tarkemmin.

---

¹ Täysin kattavissa evaluaatioasetelmissa tutkimustuloksia ei yleistetä tutkimuskohteen ulkopuolelle.

Muutokset rangaistusten täytäntöönpanoa koskevassa arviointitutkimuksessa ovat olleet ennen kaikkea sidoksissa rangaistusfilosofiseen ajatteluun, penologian tutkimustuloksiin ja arviointitutkimuksen metodologisiin edistysaskeliin. Rangaistuksen vaikuttavuuden arvioinnin ongelmia käsittelevällä tutkimuksella on ollut kaksi erilaista lähtökohtaa riippuen siitä, käytetäänkö arvioinnin pohjana klassista rikosoikeudellista ajattelua ja sen konnektivistista tulkintaa vai kuntoutusta. Ensimmäisen lähtökohdan mukaan rangaistuksen ankaruudesta ja kiinnijäämisriskistä johtuva yleispreventio tuottaa melko pysyviä asennemuutoksia kansalaisissa jo sinänsä ja ehkäisee heitä tekemästä rikoksia. Jo rikoksista tuomittujen kohdalla on kysymys rangaistusten erityisestäävyydestä.

Rangaistusten vaikuttavuus ja tehokkuus on yksi kriminologian tutkituimpia kysymyksiä. Tutkimustulosten perusteella maltilliset kovennukset eivät ole johtaneet tiloista havaittaviin pysyviin rikollisuusmuutoksiin. Tilastoidun kokonaisrikollisuuden ja vankilukujen perusteella pohjoismainen vertailu vuosilta 1950-2000 osoittaa rikollisuuden kehittyneen näissä maissa jokseenkin samansuuntaisesti vankiluvun toisistaan poikkeavasta kehityksestä huolimatta (Lappi-Seppälä 2007, 32-33). Tilastolliset kokonaisrikollisuuden muutokset voivat ilmetä koko yhteiskunnan tasolla, mutta niiden yksiselitteinen kytkeminen rangaistusjärjestelmän muutoksiin johtaa virhepäätelmiin, jollei samaan aikaan esimerkiksi oikeuskäytännössä tapahtuneita muutoksia oteta huomioon.

Kuntoutuslähtökohdasta tarkasteltuna rangaistuksen aikainen toiminta nähdään lähinnä mahdollisuutena muuttaa yksilön valmiuksia ja taipumuksia. Kuntoutusnäkökulma on siirtänyt näkökulman yleisistä rangaistusjärjestelmän kokonaistarkastelusta yksilöön. Kuntoutusajattelu perustuu neljään perusoletukseen: 1) Ihmisten poikkeava käyttäytyminen johtuu sitä edeltävistä välittömistä yksilöllisistä syistä. 2) On mahdollista löytää nämä edeltävät ja välittömät syyt ihmisen elämänhistoriasta. 3) Kun syyt löydetään, ne on mahdollista poistaa yksilöllisen hoidon ja käsittelyn avulla. 4) Onnistunut kuntoutus ei vain johda uusintarikollisuuden vähentymiseen vaan mahdollistaa myös rikoksentekijöiden integroimisen yhteiskuntaan. (Blomberg & Lucken 2000, 100-101.)

2.2.1 Menetelmäsuuntautunut arviointi

1960-luvun taitteeseen osuva voimakas julkisen koulutuksen laajentuminen nosti yhä keskeisemmäksi kysymykseksi koulutuksen tuloksellisuuden ongelman: miten koulutustuotoksia tulisi mitata. Tähän keskusteluun osallistui kasvatustieteilijöiden ohella joukko kokeellisen tutkimusmenetelmien edustajia ja tilastotieteilijöitä. Tämä johti tilastollisten arviointimenetelmien kehittymiseen ja kokeellisten

tilastollisten mallien siirtymiseen osaksi arviointitutkimusta käyttäytymistieteissä 1950-luvun alkupuolelta lähtien. Arviointitutkimus nähtiin ennen kaikkea prosessina, jossa tieteellisin menettely tavoin pyrittiin hankkimaan luotettavaa tietoa siitä, millaisia vaikutuksia erilaisilla opetuksellisilla ratkaisuilla voidaan tuottaa (Rutman & Hudson 1974). Kokeellisen arviointitutkimuksen tehtävänä oli tuottaa tieteellisesti luotettavaa tietoa tilastollis-kokeellisten periaatteiden mukaisesti (evidence based evaluation). Tämä siirsi tarkastelun painopistettä yhä enemmän kokeellista tutkimusasetelmaa koskeviin erityiskysymyksiin, kuten otantamenetelmiin, satunnaistamiseen, tutkimusasetelmiin ja tiedonkäsittelyyn. Tutkimus-ideaalina oli klassinen kokeellinen tutkimusasetelma.

Menetelmäorientoitunut arviointi nostaa uusintarikollisuuden vähentämistä koskevan tutkimuksen keskeiseksi kysymykseksi rangaistusvaikutusten lisäämisen ja niiden eristämisen ongelman: mitkä ovat ne tutkimusasetelmalliset ja metodiset edellytykset, joiden vallitessa luotettavien rangaistuksen täytäntöönpanon vaikuttavuutta koskevien päätelmien tekeminen on mahdollista? Ajattelutavalle on ominaista keskittyminen muutoksen mittaamisen teknisiin ongelmiin ja pyrkimys tarkkaan rajattuihin ja ennalta suunniteltuihin (koe)asetelmiin esim. jonkin toimintaohjelman tai rangaistusmenetelmän vaikutuksien arvioimiseksi. Kontrollitujen kenttäkokeiden ja täsmällisyyteen pyrkivän mittauksen ensisijaisena tehtävänä on muutoksen todentaminen eikä niinkään tavoitteiden, kontekstin, painosten ja prosessin arvottaminen, joiden on arveltu ensisijaisesti olevan kriminaalipoliittinen ongelma. Menetelmäsuuntautunut arviointi johtaa kuitenkin tutkimuksen vieraantumiseen käytännön rangaistusjärjestelmän tavoitteita koskevista päätöksenteosta.

Merkittävä ero rangaistusjärjestelmää koskevaan arviointitutkimukseen nähden ilmenee syy-seuraussuhteen tulkinnassa: asetelmien multikausaalisuudesta johtuen tutkija joutui arvioimaan sekä tilannesidonnaisten olosuhdetekijöiden että väliin tulevien muuttujien merkitystä pyrkiessään eristämään tarkoituksellisia muutosvaikutuksia. Tutkimusasetelmalla pyritään eristämään näiden latenttien tekijöiden oheisvaikutus varsinaisesta rangaistus-/ kuntoutusvaikutuksesta. Vaikutusten mittaaminen edellyttää periaatteessa, prosessimuuttujien, kohderyhmän, tilannetekijöiden ja rangaistuksen täytäntöönpanon vaikutusten määrittämistä ja erittelyä. (vrt. Stufflebeam & Shinkfield 1986.)

Tämän "erittelytoiminnan" tulisi tapahtua ennen varsinaisen arviointiprosessin alkua. Tämä suunnitteluvaihe edellyttää nykytilan ja siihen johtaneiden tekijöiden analyysia. Myös organisaation kehittämisohjelmien analyysissä nykytilan analyysillä on keskeinen tehtävä. Kehittämisohjelmaa on tarkasteltava tällöin muiden tekijöiden ohella vain yhtenä nykytilaan vaikuttavana tekijänä. Nykytilan

analyysin perusteella voidaan karkeasti arvioida kehittämisohjelman mahdolliset kielteiset ja myönteiset vaikutukset. Analyysissä ovat tärkeällä sijalla kohdehenkilöiden subjektiiviset mielikuvat, arvot ja uskomukset.

Tutkija joutuu metodologisesti paneutumaan erityisesti satunnaisvirheen (reliabiliteetin) ja systemaattisen virheen (validiteetin) ongelmiin, jotka voivat aiheutua mittauskohteesta (koulutettavat), mittavälineestä (testistö ja tutkija itse), tilanne-tekijöistä tai aineiston käsittelystä. Validiteetin ongelma on ensisijainen, koska se käsittää hypoteesien pohjana olevan teorian, jonka varaan arviointiprosessi rakentuu. Tarkastelemme näitä ongelmia artikkelissa hieman tuonnempana.

2.2.2 Päätöksentekosuuntautunut arviointi

"The most important purpose of evaluation is not to prove but to improve."

Uusintarikollisuuden vähentämiseen tähtäävien interventioiden arviointia vaikeuttavat tavallisesti useat tekijät. Käytännössä tavallisimmat vaikeudet voidaan ryhmitellä seuraavasti:

1. Tutkijan on usein mahdotonta jakaa rangaistusjärjestelmän piirissä olevat henkilöt satunnaistamalla tai matsaamalla koe- ja kontrolliryhmiin. Ryhmiin jakautumisessa tapahtuu helposti vaikeasti vältettävää ennakkovalikoitumista.
2. Tutkijalla on harvoin mahdollista toistaa laadittu interventio-ohjelma ja näin ollen johtopäätökset pitää tehdä kertaluontoisesti.
3. Metodisesti tutkija joutuu tekemään johtopäätökset välillisten vaikutusten perusteella, jolloin on vaikea kontrolloida lopputulokseen vaikuttavia väliin tulevia muuttujia.

Voidaankin perustellusti myös kysyä, onko rikoksen uusiminen liian karkea mittari arviomaan kuntoutuksen tuloksia. Voi olla, että kuntoutuksen tulokset kumoutuvat niissä olosuhteissa, joihin henkilö vapauduttuaan joutuu. On vaikea näyttää toteen kuntoutuksen tuloksia, kun moninkertainen päihdeongelmainen rikoksenuusija on vapauduttuaan ilman asuntoa, työtä, säännöllistä toimeentuloa ja joutuu yhteyteen muiden rikoksenuusijoiden kanssa. Toisaalta kuntoutuksen myönteiset vaikutukset saattavat näkyä vasta vuosien kuluttua, eivät heti vapauden jälkeisinä kuukausina (Laine 2007, 268). Toisaalta voidaan kysyä, onko uusintarikollisuuteen vaikuttaminen vankeinhoidollisten toimintojen ainoa kriteeri. Vankiloissa on paljon sellaisia toimintoja, joiden voidaan olettaa edistävän vangin elämänhallintaan ilman, että niiden vaikuttavuutta tutkitaan. Näitä toimintojen pitkäaikaisia vaikutuksia ei voida tarkasti tietää ja niitä on vaikea tutkia (Laine

2007, 275). Muutokset evaluointia koskevissa näkemyksissä ja arvioinnin metodikassa ovatkin johtuneet ennen kaikkea siitä laajasta kritiikistä, joka kohdistui suppeaan arviointitoimintaan. Päätöksenteko-orientoituneessa arvioinnissa pyritään ylittämään ahtaan tulosarvioinnin asettamat metodiset vaatimukset ja tarkastelemaan saavutettuja välittömiä muutosvaikutuksia osana laajempaa *yhteiskunnallisen vaikuttavuuden* viitekehystä.

Päätöksenteko-orientoitunut arviointistrategia pyrkii täyttämään edellä todetuista rajoitteista huolimatta erityisesti kahta arviointitoiminnalle asetettua tehtävää: arvioinnin avulla on tarkoitus varmistua rikosseuraamusalan tilivelvollisuuden (accountability) täyttymisestä ja sen tehtävänä on palvella toimenpideohjelmien laatijoita jo suunnitteluvaiheen päätöksenteossa. Useimmat määritelmät, joissa arviointi nähdään erityisesti suunnitteluvälineenä, painottavat arvioitsijan käytettävissä olevan informaation merkitystä päätöksenteossa. Cronbach (1963, 672) määrittelee arvioinnin yleisesti prosessina, jonka avulla hankitaan tietoa interventio-ohjelmaa koskevaa kehittämistä varten. Näille täysin kattaville tutkimusasetelmille, joissa ei pyritä yleistettävyyteen, on tunnusomaista, että

- johtopäätöksiin pyritään yksinkertaisilla ennen-jälkeen asetelmilla ilman varsinaista kontrolliryhmää
- johtopäätösten tueksi hankitaan tietoa aikasarja-asetelmalla useina "mitauksina" varsinaisen intervention jälkeen
- arviointitutkimuksen tavoitteena on tiedon monipuolinen kerääminen käytetyn intervention toteutettavuudesta.

Kuvatussa mallissa arviointiprosessi nähdään tiedon hankintana, kuvaamisena ja välittämisenä arvioitaessa eri päätöksentekovaihtoehtoja. Päätöksentekijöinä voivat toimia organisaatiot, asiantuntijat, palvelun tilaajat tai niiden käyttäjät. Arviointi kattaa intervention kaikki vaiheet; siihen kuuluvat tavoitteiden, menetelmällisten vaihtoehtojen, muutosprosessin ja tuotosten arviointi. Arvioinnin tavoitteena ei ole ensisijaisesti tulosvaikutusten evidenssipohjan vahvistaminen ja metodinen puhdasoppisuus vaan arviointiin liittyvät epävarmuustekijät hyväksytään.

Asiakkaita voivat edustaa rangaistuksen täytäntöönpanossa mm. vangit tai toiminnan kohteena olevan vankilan johto. Esimerkiksi ohjelmatoiminnan on tuotettava sellaisia vaikutuksia, jotka ovat yhdensuuntaisia vankien yleisten kuntoutustavoitteiden kanssa. Lisäksi vaikutukset on saavutettava mahdollisimman pienin panoksin. Moraalinen tilivelvollisuus edellyttää, että järjestelmän haltijalle tiedotetaan vaihtoehtoisista menettelytavoista sekä sellaisista tulosvaikutuksista, jotka eivät ole alkuperäisten tavoitteiden suuntaisia. Tämä edellyttää arviointitulosten kriittistä arviointia ja avointa tiedottamista.

Lisäksi ammatillisella tilivelvollisuuden perusteella tutkijalta voidaan edellyttää valittujen toimenpiteiden perusteltavuutta. Arviointitoimenpiteiden tulee olla metodisesti hyväksyttäviä ja hänen tulee myös tarvittaessa tiedottaa arviointiprosessin tuloksista sen eri vaiheissa. Ammatillisen tilivelvollisuuden käsitettä voidaan käyttää myös juridis-hallinnollisessa merkityksessä; interventioitoimenpiteiden ja tavoitteiden tulee olla yhdensuuntaisia säädösten, hallinnollisten määräysten ja hallinnonalan laajempien tavoitteiden kanssa.

Mielenkiintoiseksi tilivelvollisuuden käsitteen tekee sen sisäisen *teoria- ja toimenpanovirheiden mahdollisuus*: Ensin mainittu viittaa siihen, ettei tutkija kykene käytännön rajoitteista johtuen täyttämään metodisia tutkimusasetelmaa koskevia vähimmäisvaatimuksia. Jälkimmäinen ongelma koskee erityisesti kriteerimuuttujien valintaa ja ohjelman toteuttamista. Tutkijan kannalta esim. saat-
taa olla vaikea antaa luotettavia tietoja asiakkaalle interventio-ohjelman hyödyistä ja kustannuksista, jos toimenpidesuosituksia, joilla ohjelman käyttöönotto on perusteltu, ei sisällä tieteellisesti hyväksyttäviä perusteita. Käytännön päätöksentekoa ohjaavan arviointitutkimuksen tulee vastata ainakin seuraaviin kysymyksiin:

- Mihin sosiaaliseen tarpeeseen interventio pyrkii vastaamaan?
- Miten interventio on toteutettu, jotta se tukee ajateltujen vaikutusten muodostumista?
- Mikä on interventio taustalla oleva, oleva teoria joka kytkee toimenpiteet ja ajatellut vaikutukset toisiinsa?
- Mitkä ovat intervention välittömät tulokset ja niiden vaikutukset kohdehenkilöissä (toimintahypoteesi)
- Miten intervention välittömät vaikutukset aikaansaavat tavoiteltuja sosiaalisten ongelmien vähentymistä (kuten uusintarikollisuuden vähentyminen) tai muita hyötyjä?

2.3 Tutkimuksen luotettavuus, tutkimusasetelmat ja johdopäätösten tekeminen

Klassisessa testiteoriassa oletetaan minkä hyvänsä arviointituloksen koostuvan saadusta havaintoarvosta $X(i)$, todellisesta arvosta $T(i)$ ja virhearvosta $E(i)$. Saatua havaintoarvo on hypoteettinen jollekin teoreettiselle käsitteelle erikseen konstroidulla mittarilla (esimerkiksi asennemittarilla) saatu mittaustulos. Mittaukseen

sisältyy ajatus, että toistettaessa mittaus äärettömän monta kertaa saadaan mitaustulosten keskiarvoksi todellinen arvo eli virhevarianssin keskiarvo lähenee nollaa. Jokaiseen mittaukseen sisältyy siis satunnaisvirhettä. Mitä pienempi tuo satunnaisvirhe on, sen parempi on mittauksen reliabiliteetti. Satunnaisvirhettä syntyy sekä mittavälineestä (ihminen / testistö) että mittauskohteesta johtuen (Konttinen 1980, 24-27).

Rangaistuksen toimeenpanoa koskevissa arviointitutkimuksissa on yleensä keskitytty havaittujen määrällisten primäärimuutosten sijasta (esim. muutokset henkilöiden asenteissa tai kognitiivisissa taidoissa) ns. residuaalimuutoksiin. Nämä muutokset viittaavat niihin epäsuoriin ja välillisiin vaikutuksiin, joita interventio-ohjelmilla viime kädessä pyritään saamaan aikaan. Nämä muutokset viittaavat yleensä havaittuun rikolliseen käyttäytymiseen rangaistusajan jälkeen. Tästä johtuen tutkijoiden saamiin tuloksiin pääsevät vaikuttamaan useat väliin tulevat muuttujat, joiden vaikutusta koe- ja kontrolliryhmään on vaikea jollei mahdoton kontrolloida, operationalisoida tai toistaa. Lisähankaluuden aiheuttavat kriteerimuuttujina käytettyjen kriminologisten käsitteiden moniselitteisyys. Tällaisia käsitteitä ovat muun muassa uusintarikollisuus (uusintavankeus) ja uudelleen uhuriutuminen. Uusintarikollisuudessa tavallisimmin käytettyjä seuranta-aikoja ovat kolmen, viiden ja jopa kymmenen vuoden ajanjaksot rangaistusajan päättymisestä.

Rikollisuuden esiintyvyyttä koskevassa tutkimuksessa kuvataan rikosten esiintyvyyttä alun perin epidemiologiassa yleisesti käytetyn ilmaantuvuuden käsitteen avulla. Ilmaantuvuus- eli insidenssiluku määrittää uusien rikostapausten määräksi suhteessa tutkimusväestön, esimerkiksi rikoksiin aikaisemmin tuomittujen, kokoon. Yleensä ilmaantuvuusluku ilmaistaan suhteutettuna vastaavan ikäryhmän määrän jonkin seuranta-ajan funktiona. Harvinaisten rikosten, kuten henkirikosten ilmaantuvuus ilmaistaan yleensä 100 000 henkilövuotta kohti. Vakioitu ilmaantuvuussuhde (standardised incidence ratio, SIR) kuvaa ilmaantuvuutta suhteessa iän, sukupuolen ja tarkastelujakson osalta vastaavaan väestöön. SIR ilmaistaan havaittujen tapausten suhteena odotettuun tapausmäärään. Arvo 1 osoittaa ilmaantuvuuden vastaavan vertailuväestöä, sitä suurempi lukusuurentunutta riskiä, ja pienempi suojavaikutusta².

Toinen tapa kuvata (uusinta)rikollisuuden esiintymistä on vallitsevuus eli prevalenssi, joka ilmaisee rikoksiin syyllistyneiden tai heidän uhriensa yleisyyttä jos-

---

² Kuolleisuus vastaavasti on kuoleman ilmaantuvuutta kuvaava käsite, ja vakioitu kuolleisuussuhde (standardised mortality ratio, SMR) kuvaa kuolleisuutta suhteessa muuhun väestöön.

sakin väestöryhmässä. Vallitsevuus on rikoksiin syyllistyneiden ja tuomittujen osuus tutkimusväestöstä ja se voidaan ilmoittaa joko tietyllä hetkellä (pisteprevalenssi) tai tietyllä ajanjaksolla (periodiprevalenssi). Vallitsevuutta voidaan käyttää rikollisuuden esiintyvyyden kuvaamiseen erityisesti silloin kun tarkkaa rikosten-tekohetkeä ei tunneta, kuten itseilmoitettua rikollisuutta koskevissa tutkimuksissa, tai kun esiintymisajankohdalla ei ole merkitystä tutkimuksen kannalta. Rikollisuuden syytekijöiden tutkimiseen vallitsevuus soveltuu huonosti, sillä se riippuu paitsi ilmaantuvuudesta, myös piilo- ja ilmirikollisuuden suhteesta.

Vielä vakavampi uhka arvioinnin luotettavuudelle on mittauksen validiteettiin (pätevyyteen) liittyvät ongelmat. Mittavälineen validiteetiksi nimitetään klassisessa testiteoriassa mittaluvun korrelaatiota kriteeriin. Samalle mittaluvulle voidaan määritellä useita kriteereitä. Tarkinkaan arviointimenettely ei kuitenkaan ole luotettava, mikäli kriteerinä käytetään muuttujaa, jolla ei ole teoreettista yhteyttä tarkasteltuun ilmiöön tai joka ei kata sitä kunnolla. Mittaukseen liittyvää pätevyysvirhettä on erittäin vaikea huomata ja kontrolloida. Systemaattisesta virheestä puhuttaessa käytetään tavallisesti termejä

- tilastollisen päättelyn validiteetti
- käsitevaliditeetti
- ennustevaliditeetti
- sisältövaliditeetti.

Tutkimuksen kausaalipäätelmien sisäistä pätevyyttä uhkaa käytännön tutkimuksessa suuri joukko erilaisia tekijöitä, joihin tulisi tutkimusjärjestelyin voida vaikuttaa. Tarkastelemme seuraavassa näitä tutkimuksen sisäistä pätevyyttä (internal validity) eli sitä, missä määrin yksittäisestä tutkimuksesta saadut tiedot pitävät paikkansa, vähentäviä tekijöitä Campbellin ja Stanley (1963) klassista esitystä hieman muunnellen (vrt. Cook & Campbell 1979):

1. Historia - tutkimusmittausten välillä voi kriteerimuuttujaan päästä vaikuttamaan muutkin kuin varsinaisesti vaikuttamaan tarkoitetut syytekijät.
2. Kypsyminen - jos tutkimus kestää pitkään, tapahtuu koehenkilöissä tutkimuksen kuluessa erilaisia kasvu- ja kehitysilmiöitä, jotka mahdollisesti vaikuttavat kriteeriin ja häiritsevät koevariaabelin (toimenpiteiden) omavaihtuksen arviointia.
3. Testaus - tutkimuksen alkumittaukset saattavat esim. harjaantumisen ja oppimisen kautta vaikuttaa loppumittauksen tulokseen.

4. Mittaväline - alku- ja loppumittausten välillä voi mittavälineessä (varsinkin silloin, kun ihminen toimii mittavälineenä) tapahtua muutoksia, mitta-asteikko muuttuu jos havainnoitsija muuttaa omaa sisäistä havainnointias- teikkoaan, havainnointitilanteet voivat muuttua huomattavasti tai mittaväline on vaihdettu toiseen, jolloin vertailtavuus voi kärsiä.

5. Tilastollinen regressio - alkumittauksessa ääriarvoja (matalia tai korkeita) saaneet henkilöt saavat loppu mittauksessa lähempänä keskiarvoa olevia pistemääriä. Ilmiö johtuu mittauksiin sisältyvästä satunnaisvirheestä .

6. Valikoituminen - jos tutkimusryhmiä muodostettaessa joudutaan käyttä- mään erilaisia valintaperusteita (mikä käytännössä on yleistä), vaikuttaa se kriteerimuuttujaan; esim. vapaaehtoinen tutkimukseen osallistuminen tekee ryhmistä useimmiten erilaisia.

7. Koekuolleisuus - tutkimusryhmien kokoonpano muuttuu ennen loppumit- tausta, kun syystä tai toisesta henkilöitä poistuu niistä kesken tutkimuksen.

8. Valikoitumisen yhdysvaikutukset - useat edellä luetelluista seikoista voi- vat muodostaa valikoitumisen kanssa yhdysvaikutuksia, jotka entisestään vaikeuttavat koevariaabelin omaa vaikutuksen arviointia. Näitä ovat mm. va- likoitumisen ja historian yhdysvaikutus, joka voi ilmetä silloin, kun tutkimus- ryhmät ovat hyvin erilaisissa olosuhteissa kenttäkokeissa. Valikoitumisen ja kypsymisen yhdysvaikutus ilmenee silloin, kun tutkimusryhmät kehittyvät (tai taantuvat) eri tahdissa. Valikoitumisen ja mittavälineen yhdysvaikutus voi ilmetä esim. silloin kun ryhmät ovat mitta-asteikon eri kohdissa ja asteik- ko ei olekaan tasavälinen (ks. jäljempänä nk. katto- ja lattiavaikutus). Borg ja Gall (1983, 637) lisäävät Campbellin ja Stanleyyn luetteloon vielä kaksi si- säistä pätevyyttä uhkaavaa tekijäryhmää.

9. Koevaikutuksen diffuusio - vain koeryhmälle tarkoitettu informaatio tai muu vaikutus siirtyy mittausten välillä myös vertailuryhmään. Esim. koe- ryhmälle opetettu uusi työmenetelmä "vuotaa" sitä käytäntöön sovellettaes- sa kuin vertailuryhmään kuuluvat työtoverit näkevät ja omaksuvat sen omaan työhönsä.

10. Koevaikutuksen vastustaminen - jos tutkimuksen aikaansaamiseksi käy- tetään panoksia, jotka arvioidaan hyödyllisiksi ja haluttaviksi kuten esim. useissa kompensoivissa ohjelmissa on ollut (taloudellista apua, ylimääräistä opetusta tms.) tai jos panokset aiheuttavat uhkia (esim. työvauhdin kiristy- minen, työpaikkojen vähentyminen) voivat tutkimukseen osallistujat (tutki- muksen toteuttajat, koe- ja vertailuryhmiin kuuluvat) toiminnallaan enemmän tai vähemmän tietoisesti estää olettamuksen mukaisen koevaikutuksen syn-

tymisen. Esim. kompensoivissa ohjelmissa koevaikutuksen aiheuttava avustus ohjataan myös vertailuryhmään, koska katsotaan "kyllä se heillekin kuuluu", tai vertailuasema koetaan kilpailutilanteeksi, jossa tavallisemmin juuri vertailuryhmä pyrkii ylittämään "tavallisen tasonsa" ja kompensoimaan tilanteen koeryhmään nähden (nk. John Henry -efekti). Kompensoivan kilpailun vastailmionä voi olla myös "vähemmälle jääneen" vertailuryhmän kaunainen suhtautuminen tutkimukseen, kieltäytyminen yhteistyöstä tai "lossiksi lyöminen" niin ettei se yllä edes aikaisempaan normaaliin suoritukseen. On lisäksi mahdollista, että edellä esitellyt tekijät eivät suinkaan esiinny yksittäin vaan muodostavat keskenään joko kumulatiivisia tai vastakkaisia vaikutuksia ja tällä tavalla entisestään lisäävät kilpailevien selitysten mahdollisuutta.

Paras keino näiden johtopäätösten sisäistä pätevyyttä uhkaavien tekijöiden hallitsemiseksi ovat asianmukaiset tutkimusasetelmat. Tehokkaimpia näistä ovat osittain kattavissa asetelmissa varsinaiset kokeelliset asetelmat (true experimental designs), joiden tunnuspiirteenä on satunnaistamalla muodostetut koe- ja vertailuryhmät. Koska satunnaistaminen käytännön rikosseuraamusalan vaikuttavuustutkimuksissa on harvoin mahdollista, pyritään tulosevaluatioon nk. näennäiskokeellisilla asetelmilla (quasi-experiment designs), joissa satunnaistamista ei käytetä ja joissa alkua- ja loppumittauksessa voidaan käyttää eri henkilöitä tai joissa käytetään erilaisia aikasarjoja (ks. tarkemmin Campbell & Stanley 1963, Rossi, Freeman & Lipsey 1999 235-276.). Kaikkia tekijöitä ei edes varsinaisilla koeasetelmilla voida kontrolloida, esimerkiksi kohta 10 on sellainen.

Sen sijaan esimerkissämme mainittu ennen-jälkeen-asetelma ilman vertailuryhmää, joka Campbellin ja Stanleyen terminologian mukaan kuuluu nk. esikokeellisiin asetelmiin (pre-experimental designs), ei kontrolloi kohtia 6. ja 7. lukuunottamatta muita mainittuja tekijöitä. Näitä esikokeellisia asetelmia ei tule käyttää toimenpiteiden vaikutuksia arvioivissa tutkimuksissa, koska ne eivät mahdollista luotettavia kausaalipäätelmiä (ks. myös Cascio 1982, 298).

Osittain kattaville *kokeellisille* arviointitutkimuksen asetelmille on tunnusomaista, että

- koe- ja kontrolliryhmät on muodostettu satunnaistamalla
- arvioitsija voi säädellä oletettuja syitä
- mittaus tapahtuu ennen interventiota, sen aikana ja sen jälkeen.

Vastaavasti osittain kattaville *näennäis-kokeellisille* arviointitutkimuksen asetelmille on tunnusomaista, että

- koe- ja kontrolliryhmät on muodostettu tilastollisin verrokein (matsaamalla)
- vertailu tapahtuu ajassa ja edellyttää useita mittauksia pitkäaikaisvaikutusten paljastamiseksi
- kaikkien oletettujen syiden vaikutusta ei pyritä kontrolloimaan.

2.4 Realistinen arviointi rikollisuuden ehkäisyssä

Rikollisuuden ehkäisyyn tähtäävät sosiaaliset interventio-ohjelmat toteutuvat osana laajempaa sosiaalista järjestelmää. Esimerkiksi vankiloissa järjestettävä ohjelmatoimintaan tapahtuu aina yksilön ja laajemman järjestelmän vuorovaikutuksessa. Vuorovaikutus sisältää yksilön odotusten lisäksi järjestelmän arvovallintoja, perusoletuksia ja tavoitteita, jotka ilmenevät tietyssä kulttuurisessa kontekstissa. Rikollisuuden ehkäisyä koskevan yhteiskunta- ja käyttäytymistieteellisen tutkimuksen tarkoituksena on kuvata interventiovaikutuksista johtuvia *säännönmukaisuuksia rikollisuudessa yksilö-, ryhmä- tai ilmiötasolla ja selittää niiden taustalla olevat mekanismit, jotka aikaansaavat nämä tietyssä sosiaalisessa kontekstissa. Realistisen arvioinnin lähtökohtana on selvittää myös paikalliset, historialliset tai institutionaaliset tekijät, jotka aiheuttavat säännönmukaisuuksissa epävarmuutta, satunnaisuutta ja ehdollisuutta.* (Pawson & Tilley 1997, 71.)

2.4.1 Rikollisuusselitysten kerroksellisuus

Valittu näkökulma ja tarkastelutaso vaikuttavat ratkaisevasti rikollisuuden ”syiden” ymmärtämiseen sen ehkäisyä vaikuttavuusarviointiin. Ihmisen käyttäytymistä so. myös rikollista käyttäytymistä voidaan kuvata limittäisillä tasoilla, joista ylintä tasoa edustaa rikoksentekijän kulttuurinen ympäristö ja alinta tasoa yksilösidonnaiset tekijät. Kulttuuriympäristö viittaa niihin yhteisölle kuuluviin ominaisuuksiin, jotka jäsentävät yhteisön jäsenten arvoja, moraalitajuntaa, uskomuksia, näiden säätelemää käyttäytymistä – ja viime kädessä myös normien kontrollointia. Jos säädetty laki tai muu normi ei ole sopusoinnussa (ala)kulttuurin omien moraalikäsitteiden kanssa, se ei ole vaikuttavaa.

Seuraavan tason mallissa muodostaa rikoksentekijän sosiaalinen viiteympäristö. Yksilön viiteympäristöä määrittävät muun muassa ikä, koulutus, ammatti ja sukupuoli. Kriminologian rakenneteoriat korostavat juuri näiden yksilön sosiaaliin asemaan liittyvien tekijöiden merkitystä rikollisuuden säätelyssä. Yksilön läheissuhteet muodostavat seuraavan tason: yksilön kulttuuriin (myös rikolliseen alakulttuuriin) liittyvät arvostukset suodattuvat näiden välittömien kontaktien

kautta, eikä valtakulttuurista ja sosiaalisia rakenteita sellaisenaan voida ymmärtää sellaisenaan rikollisuuden syiksi vaan ratkaisevaa on se, miten todellisuus opitaan tulkitsemaan ja millaisen identiteetin se yksilölle luo.

2.4.2 Vaikutusmekanismi

Edelliseen kohtaan viitaten voidaan huomauttaa, että jokaisen syyn tai olosuhteen pelkkä esiintyminen ei riitä yksinään tuottamaan haluttua vaikutusta. Vaikka arviointitutkimuksessa rikollisuusilmiö olisi jaettavissa kahteen kategoriaan - syihin ja seurauksiin - voidaan arviointitutkimuksen kuvaaman kausaalisuhteen luonteen stokastisuudesta johtuen olettaa, että jokaiseen interventioon on syynä sellainen tekijä, joka riittävän voimakkaana esiintyessään voi tuottaa halutun vaikutuksen. Tällaisessa kompensoivassa arviointimallissa syyt jaetaan staattisiin (elämänhistoriassa vaikuttaviin) ja dynaamisiin (vaikutettavuuden piirissä) oleviin syihin.

Arkihavaintomme eivät tue poissulkevaa vastakkainasettelua. Ensinnäkin seurausselitykset (reasons) ja kausaaliselitykset (causes)³ eivät välttämättä ole toisiaan poissulkevia. Toimijalla voi olla henkilökohtaisia pyrkimyksiä ja tavoitteita, joita voidaan pitää hänen käyttäytymistään koskevin seurausselityksinä. Nämä subjektiivisia valintoja koskevat seurausselitykset ovat kuitenkin valideja ulkopuoliselle havainnoitsijalle vain, jos hän voi liittää ne yksilön valintojen kannalta mielekkääseen tilanneyhteyteen. Voimme siis hyväksyä muiden toimintaa koskevat seurausselitykset vain tietyillä lisäedellytyksillä, jotka ovat toimijasta riippumattomia ja päteviä vain *tietyissä sosiaalisessa kontekstissa*. Jos toimija olisi ollut eri tilanteessa, hän ei olisi todennäköisesti asettanut samoja tavoitteita, joiden kautta toiminta on voitu aikaisemmin selittää. Näin geneettinen selittäminen mahdollistaa itse asiassa kausalistisen tulkinnan, jossa yksilön kokemukset ja muut edeltävät tapahtumat selittävät yksilön intentioita (Locke & Pennington 1982, 213).

2.4.3 Säännönmukaisuus

Ratkaisuksi voidaan esittää Mackien INUS-ehtoa (engl. insufficient but non-redundant part of an unnecessary but sufficient condition). Ehdon perusteella syy voi olla mikä hyvänsä kausaalelementti riittävän kausaaliehdon täyttävässä joukossa. Tämä joukko voi koostua yhdestä tai useammasta elementistä, jotka

---

³ Seurausselityksillä tarkoitetaan tässä esityksessä toiminnan selittämistä sen vaikutuksen kautta, kun taas kausaaliselityksissä selityksen suunta on päinvastainen (kirj. huomautus).

voivat olla vaikutuksen ei-välttämättömiä mutta riittävän ehdon täyttäviä ei-riittäviä mutta välttämättömiä osia (vrt. Niiniluoto 1983, 244). Se, mitä kussakin tilanteessa kutsutaan syyksi, riippuu omaksutusta käsitejärjestelmästä - opitusta tavasta tunnistaa, kuvata ja luokitella mahdollisia syitä. Mackie kutsuu tätä mahdollisten syiden pluraliteettia kausaalikentäksi (Mackie 1974, 34-35). Kausaalikentät ovat sovellettavissa juuri rikollisuuden tapaisten sosiaalisten ilmiöiden selittämiseen ja ennustamiseen. Syyksi voidaan nimetä mikä hyvänsä syiden $C_1 \dots C_n$ kombinaatio, joka ehtojen $A_1 \dots A_n$ vallitessa toteuttaa vaikutuksen. Siinä ei kuvata syitä niiden "riittävyys" voimakkuusasteen mukaan, vaan yksittäiset syyelementit yhdessä muodostavat kausaalijoukon, joka voi selittää havaitun tapahtuman tai ilmiön ja viimekädessä saavutetun sosiaalisen hyödyn (Shaver 1985, 58).

2.4.4 Muutos

Muutoksen toteaminen on periaatteessa yksinkertainen tehtävä. Tutkimuksen alussa ja lopussa suoritetaan mittaus niissä seikoissa, joihin suunnitelluilla toimenpiteillä on tarkoitus vaikuttaa. Alku- ja loppumittauksen erotus (tai jos on useita tutkimusryhmiä, erotuksien erotus) ilmaisee toimenpiteiden vaikutuksen. Mutta näin on vain periaatteessa edellyttäen, että on käytössä täydellinen koeasetelma satunnaistettuine ryhmineen ja virheettömine mittareineen. Käytännössä on tilanne kuitenkin lähes päinvastainen. Alku- ja loppumittauksen vertailtavuutta häiritsevät lukuisat eri tekijät; vertailtavat ryhmät voivat olla jo alunperin erilaisia; mittaamistilanteisiin sisältyy häiriötekijöitä, ja mittarit ovat aina jossain määrin puutteellisia ja virheellisiä. Voiko siis muutoksen mittaamisesta tulla yhtään mitään?

Realistisessa arviointitutkimuksessa syy- ja seuraussuhteita koskevia päätelmiä voidaan luotettavasti tehdä. Näiden päätelmien luotettavuutta heikentävien tekijöiden tunteminen auttaa asianmukaisten tutkimusjärjestelyjen suunnittelussa. Sillä jos tutkimusasetelma ei tee mahdolliseksi luotettavia kausaalipäätelmiä, on aivan yhdentekevää, miten hyvin tutkimuksen muissa vaiheissa on onnistuttu - muutosta koskevat päätelmät jäävät viimekädessä arvauksen ja uskon varaan.

2.5 Rikosseuraamusviraston Cognitive Skills – vaikuttavuustutkimus

2.5.1 Tutkimuksen tausta

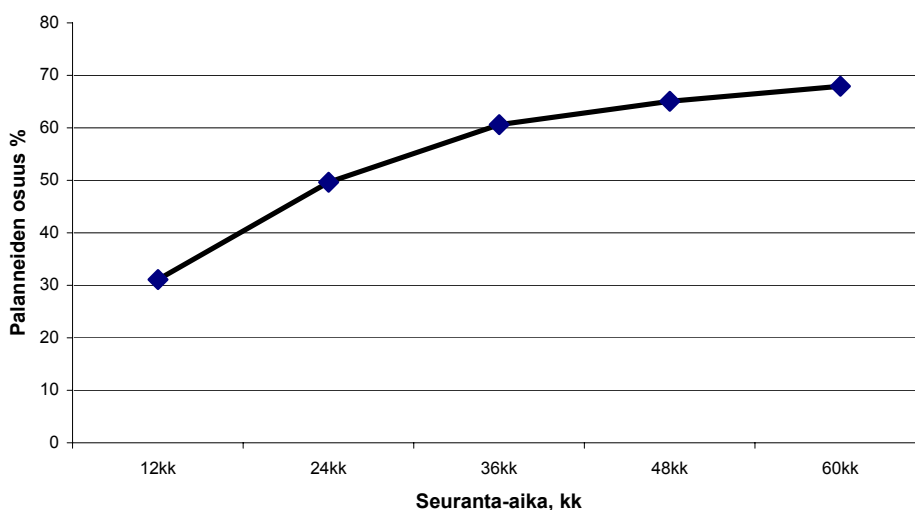
Vankeinhoidon imago uusintarikollisuutta vähentävänä instituutiona ei ole parhain mahdollinen. Uusintarikollisuuden vähentämisen mahdollisuuksiin on suhtauduttu kyynisesti ja lähinnä korostettu vankiloiden funktiota rikollisia eristävinä laitoksina. Aloitamme artikkelin loppuosan asiaa selventävällä esimerkillä. Seuraavalla sivulla oleva kuvio 2 esittää vuonna 2002 vankeusrangaistuksesta vapautuneen⁴ 4195 vangin vankilaan palaamista viiden seurantavuoden aikana. Ensimmäisen seurantavuoden kuluessa vankilaan oli palannut 21 prosenttia kaikista vapautuneista vangeista. Viiden seurantavuoden jälkeen vankilaan palanneiden vankien osuus oli kasvanut jo 68:n prosenttiin.

Tilanne ei kuitenkaan ole niin yksinkertainen ja synkkä, miltä aluksi voisi näyttää. Jos vankilaan palaamista tarkastellaan yksittäisen taustatekijän kuten vankilakertaisuuden avulla, huomataan, että vapautuvista *ensikertaisista* vangeista noin 40 prosenttia palaa viiden vuoden kuluessa takaisin vankilaan, mutta ainoastaan harvat heistä urautuvat varsinaiseen vankilakierteeseen. Moninkertaisilla uusijoilla vankilaan palaamisen todennäköisyys on sen sijaan selvästi suurempi. Yli yhdeksättä kertaa vapautuvista vangeista 81 prosenttia palasi vankilaan seuranta-ajan kuluessa.

Koska päivittäisestä vankiluvusta ensikertaisia vankeja on vajaa kolmannes ja moninkertaisia uusijoita noin puolet (Muiluvuori 2007), esimerkkikuvion korkeita uusimisprosentteja selittääkin se, että vuosien mittaan ensikertaisten vankien virrasta osa on siirtynyt moninkertaisiksi uusijoiksi muodostaen täten vankimäärältään suuren ja samalla uusimisriskiltään korkean ryhmän. Vankilakertaisuus on tietenkin vain yksi – tosin vahva – taustatekijä, jolla voidaan kuvata vankilaan palaamista. Tämän lisäksi uusimisriskiä lisäävät tai vähentävät lukuisat muut taustatekijät ja näiden yhdysvaikutukset. Vangin iän, sukupuolen ja päärikoksen on esimerkiksi havaittu vaikuttavan uusimisriskiin. (Hypén 2004.)

---

⁴ Vapautuneista on vähennetty ulkomaan kansalaiset.

Kuvio 2: Vankilasta vapautuneiden vankeusvankien vankilaan palaamisen osuus seuranta-aikana (vapautumisvuosi 2002, N=4195)

Lukuisien primääritutkimusten ja meta-analyysien mukaan vankeusrangaistuksen aikana voidaan alentaa selvästi vangin uusimisriskiä (esim. McGuire 2001,2004; Bonta 2003). Laajimmillaan koko vankeusprosessi voidaan käsittää interventioksi, joka sisältää monia uusimisriskiin vaikuttavia elementtejä. Mitä valintoja, haasteita ja ongelmia liittyy arviointitutkimuksen toteuttamiseen käytännössä? Seuraavaksi keskitymme erääseen vankiloiden uusintarikollisuuden vaikuttavaan toimintaohjelmaan ja käytämme Rikosseuraamusvirastossa valmistunutta selvitystä esimerkkinä arviointitutkimuksesta.

Vankilassa järjestettävillä kuntouttavilla toimintaohjelmilla pyritään parantamaan vangin valmiuksia rikoksettomaan elämään. Ohjelmatyypeistä parhaimpia tuloksia ovat saavuttaneet ne ohjelmat, jotka ovat perustuneet kognitiivis-behavioraalsiin periaatteisiin (Friendship & Blud & Erikson 2003; Pearson, Lipton, Cleland & Yee 2002; McGuire 2004). Suomalaisessa vankeinhoidossa toimintaohjelmien määrä on lisääntynyt 1990-luvun puolivälin jälkeen ja nykyisin käytössä on yksitoista akreditointimenettelyssä hyväksyttyä ohjelmaa. Yhtenä läpäisyperiaatteena ohjelmille on ollut se, että ne on todettu tieteellisen tutkimuksen perusteella vaikuttavan uusintarikollisuuden ja sen taustalla oleviin tekijöihin (Rikosseuraamusvirasto 2008). Tästä huolimatta Suomessa on tehty aino-

astaan muutama ohjelmien arviointitutkimus, vaikka ulkomaisia tutkimuksia on valmistunut runsaasti. Tämän takia Rikosseuraamusvirastossa käynnistettiin vuonna 2005 Cognitive Skills -ohjelman vaikuttavuutta koskeva tutkimus⁵. Tarkoituksena oli selvittää kvantitatiivisesti, vaikuttiko vankilassa suoritetun kurssin läpikäyminen vankilaan palaamisen todennäköisyyteen. Koska kyseessä oli ensimmäinen laajempi kokonaisaineistolla tehty tutkimus, oli sen tavoitteena lisäksi selvittää mm. tutkimusasetelmaan ja aineiston keräämiseen liittyviä haasteita ja ongelmia. Ensimmäiset tutkimustulokset julkaistiin vuonna 2006 (Keinänen & Honka & Tyni 2006, 7–9). Tutkimusta jatketaan edelleen.

Cognitive Skills -ohjelma on Kanadassa rikoksentekijöille kehitetty kognitiivis-behavioraalinen oppimishjelma ja se otettiin Suomessa käyttöön vuonna 1997⁶. Ohjelma on kerrallaan suunniteltu toteutettavaksi 6–8 vangin kokoisille ryhmille ja sen läpivienti kestää noin kolme kuukautta. Vuosittain kurssille on osallistunut 60–70 vankia ja se on osallistuneiden vankien määrällä mitattuna yleisin vankiloissa toteutettava toimintaohjelma. Myös Kriminaalihuoltolaitos on käyttänyt ohjelmaa osana yhdyskuntapalvelua. Suomen lisäksi ohjelma on käytössä mm. muissa pohjoismaissa, Kanadassa, useissa osavaltioissa USA:ssa, Englannissa, Skotlannissa, Walesissa, Saksassa, Espanjassa, Australiassa sekä Uudessa Seelannissa.

Ohjelma ohjaa arvioimaan omaa ajattelua, toimintaa sekä niiden seurauksia ja siten oppimaan kokemuksesta. Ohjelman aikana opitaan *ongelmanratkaisutaitoja*; tunnistamaan ongelma, löytämään vaihtoehtoiset ratkaisut ja ennakoimaan ratkaisun seurauksia, *itsekontrollia*; pysähtymistä ajattelemaan ennen kuin toimii, tunteiden ja käyttäytymisen hallintaa, *kriittistä ajattelua*; tarkastelemaan kriittisesti omia käsityksiä ja huomaamaan ajattelun, tunteiden ja käyttäytymisen välinen yhteys sekä erottamaan tosiasiat, kuvitelmat ja mielipiteet toisistaan, *sosiaalisia taitoja*, toimimaan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa, kykyä vastaanottaa kritiikkiä, pyytämään apua ja neuvottelemaan, *luovaa ajattelua*; välttämään jäykkiä asenteita, arvioimaan eri vaihtoehtoja sekä tutkimaan omaa suhtautumista ongelmiin sekä *arvojen pohdintaa*; tunnistamaan oman arvomaailmansa piirteitä ja tarkastelemaan asioita myös muista näkökulmista.

---

⁵ CS-ohjelman vaikuttavuudesta on julkaistu useita tutkimuksia ulkomailla (esim. Robinson & Porporino, 2000).

⁶ Robert Rossin ja Elizabeth Fabianon (1985) laatima ohjelma ja tunnetaan yleisemmin Reasoning and Rehabilitation -ohjelmana (R&R). Vuonna 2002 ohjelmasta ilmestyi päivitetty versio, jolloin mm. oppituntien määrä nousi 76:sta tunnista 95:een tuntiin.

2.5.2 Tutkimuksen toteutus ja eräitä tutkimustuloksia

Tutkimus aloitettiin ennen nykyisen vankitietojärjestelmän (VaTi) käyttöönottoa, joten ensimmäinen haaste liittyi tutkimusaineiston keräämiseen. Rikosseuraamusvirastossa koottiin ohjaajien postitse lähettämät vankien osallistumistiedot ja nämä yhdistettiin (aikaisempaan) keskusvankirekisteriin, vuosien 1998–2004 vankirakennekartoitusten poikkileikkuaaineistoihin sekä vankien nimilehtiin. Tutkimusaineiston kerääminen ja yhdistäminen oli erittäin työlästä ja tähän kului aikaa noin kolme kuukautta. Kontrolliryhmän vertaistamismuuttujina käytettiin sukupuolta, ikää, vankilajia, vankeuskertaisuutta ja päärakosta. Edustettavuutta pyrittiin lisäksi lisäämään sovittamalla yhteen kontrollihenkilöiden ja ohjelmaan osallistuneiden vankien tuomioiden pituudet ja vapauttamisajankohta. Väestörekisterin kuolintiedoista selvitettiin seuranta-aikana kuolleet. Lopullisen seurantaaineiston koko oli 355 ohjelman aloittanutta vankia ja 469 kontrollihenkilöä. Ohjelman keskeyttäneiden vankeja oli 107⁷. Ulkomaan kansalaiset poistettiin tutkimuksesta.

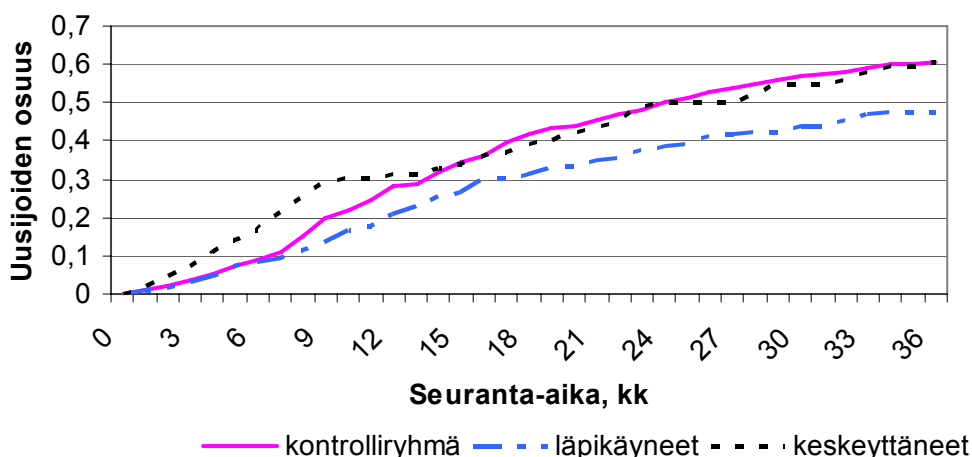
Kuvio 3 esittää ohjelman suorittaneiden, ohjelman keskeyttäneiden sekä kontrolliryhmän vankilaan palaamisen osuutta kolmen seurantavuoden aikana⁸. Tutkimustulokset osoittivat tilastollisesti merkitsevästi sen, että ohjelman suorittaneiden vankien vankilaan palaamisen todennäköisyys oli pienempi kuin ohjelman keskeyttäneillä ja kontrolliryhmällä. Ensimmäisen seurantavuoden jälkeen 21 prosenttia ohjelman suorittaneista, 31 prosenttia ohjelman keskeyttäneistä ja 28 prosenttia kontrolliryhmästä oli palannut vankilaan. Ero uusimisessa ohjelman suorittaneiden ja kontrolliryhmän välillä oli siis 7 prosenttiyksikköä eli lähes 26 prosenttia. Kolmen vuoden seurannan jälkeen efekti pysyi samana: kontrolliryhmän ja keskeyttäneiden ryhmän vangeista 61 prosenttia ja suorittaneista 48 prosenttia oli tullut takaisin vankilaan. Ohjelman vaikuttavuus oli kuitenkin kasvanut seuranta-ajan pidentyessä 13 prosenttiyksikköön (melkein 22 prosenttiin).

Kontrolliryhmän ja keskeyttäneiden osuudet vastasivat ensimmäisenä seurantavuonna aikaisempia tutkimustuloksia vankilaan palaamisesta. Kolmen vuoden seurannan jälkeen uusiminen oli kontrolliryhmässä sen sijaan noin 8 prosenttia yleisempää. (Hypén 2004.) Tulos ei kuitenkaan ole ristiriidassa verrattaessa sitä yleisiin uusimislukuihin, koska kurssille osallistuneiden ja kontrolliryhmän uusimisriskitaso oli normaaliin vankipopulaatioon verrattuna selvästi korkeampi.

---

⁷ Ohjelman keskeyttäminen oli alkuvuosina huomattavasti yleisempää kuin nykyisin.

⁸ Vankilaan palaamisen todennäköisyys on 1- selviytymisen (survival) todennäköisyys

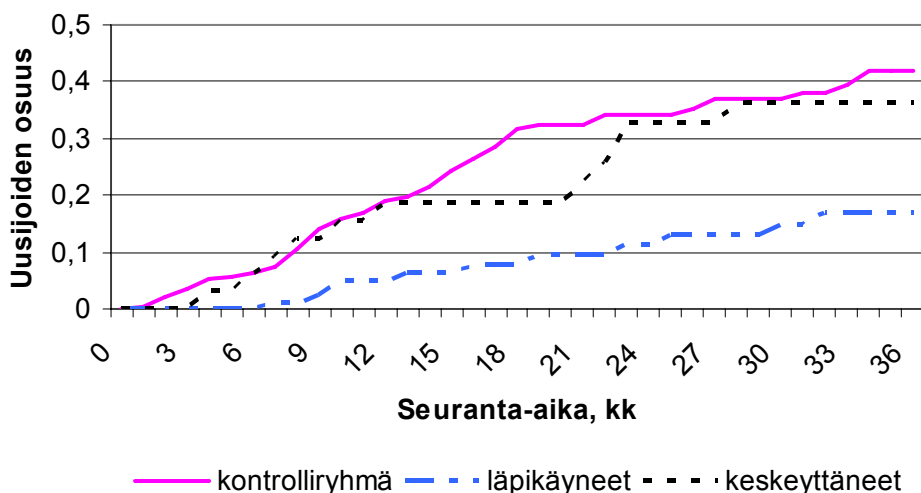
Kuvio 3: Vankilaan palanneiden osuus ohjelman läpikäyneissä, kontrolliryhmässä ja keskeyttäneissä

Yllä oleva kuvio 3 esittää ainoastaan ohjelman yleisvaikutusta. Onko ohjelman vaikutus uusimiseen samanlainen riippumatta vankien taustatekijöistä? Seuraavassa kuviossa 4 on tarkasteltu *alle kolme kertaa* vankilassa olleiden vankilaan palaamisen todennäköisyyttä ohjelmaan osallistumisen mukaan⁹. Kuviosta voidaan todeta, että ohjelman vaikutus oli selvästi suurempi ensi kertaa tai toista kertaa vankilasta vapautuvilla vangeilla. Vuoden seurannan jälkeen ohjelman suorittaneista vangeista 5 prosenttia ja keskeyttäneistä sekä kontrolliryhmästä 19 prosenttia oli palannut uudelleen vankilaan. Kolmen vuoden seuranta-ajan jälkeen ohjelman vaikutus kontrolliryhmän ja ohjelman suorittaneiden vankien välillä korostui. Mielenkiintoista oli se, että ohjelman suorittaneilla vangeilla uusiminen oli hidastunut verrattuna heitä kontrolliryhmään tai ohjelman keskeyttäneisiin vankeihin. Kun taustatekijöiden vaikutusta tutkittiin regressioanalyysillä¹⁰, johtopäätökset vankeuskertaisuuden vaikutuksesta vahvistuivat edelleen.

⁹ Yhteensä 200 kontrollihenkilöä, 89 ohjelman läpikäynyttä ja 33 keskeyttäneitä vankia oli ollut aiemmin vankilassa alle kolme kertaa.

¹⁰ Menetelminä olivat logistinen regressioanalyysi ja Coxin regressioanalyysi.

Kuvio 4: Vankilaan palanneiden osuus ohjelman läpikäyneissä, kontrolliryhmässä ja keskeyttäneissä. Alle kolme kertaa vankilassa olleet.

2.5.3 Ohjelmien arviointitutkimuksiin liittyviä valintoja, haasteita ja ongelmia

Edellä esitetyistä kuvioista ja tuloksista ei kuitenkaan voida tehdä johtopäätöksiä Cognitive Skills –ohjelman vaikuttavuudesta, jos ei ymmärretä näiden takana olevia valintoja, rajoituksia ja ongelmia. Esitimme tarkoituksella ensin Cognitive Skills –tutkimuksen alustavia tuloksia, mutta artikkelin tarkoitus on tämän jälkeen enemmän pohtia sitä, miten tutkijan valinnat ohjaavat tutkimusprosessia käytännössä sekä sitä, mitä nämä valinnat merkitsevät tutkimustuloksille ja näiden luotettavuudelle päätöksenteossa.

Toimintaohjelmien yleisestä vaikuttavuudesta on ollut hankala tehdä johtopäätöksiä, koska primaaritutkimuksien tutkimusasetelmat, kohderyhmät sekä vaikuttavuusindikaattorit ovat eronneet toisistaan (Landerberger & Lipsey 2005,2). Toimintaohjelmien arviointitutkimuksissa tutkijan on ensiksi määriteltävä täsmällisesti, millaista vaikuttavuutta pyritään tutkimaan, jonka jälkeen tämä on operationalisoitava. Cognitive Skills –ohjelman (tai R&R -ohjelman) vaikuttavuutta on tutkittu pääosin kolmesta eri näkökulmasta.

Perinteisin tapa on ollut tutkia ohjelman vaikuttavuutta uusintarikollisuuteen. Residuaalimuutosten eli tässä tapauksessa asosiaalisen käyttäytymisen kuten rikosten uusimisen lisäksi voidaan tutkia tekijöitä, jotka ovat välillisesti yhteydessä rikolliseen käyttäytymiseen kuten uusintarikollisuuteen (Fabiano & Robinson 1991). Näitä tekijöitä, joita ovat muun muassa rikosmyönteiset asenteet, kutsutaan usein ns. kriminogeenisiksi tarpeiksi. Viime vuosina ovat yleistyneet myös tutkimukset, joissa on pyritty selvittämään ohjelmatoiminnan edellytyksiin ja kohdentumiseen liittyviä osatekijöitä. Vaikka ohjelman vaikuttavuus primääri- ja residuaalimuutoksiin olisikin kiistaton, ohjelman toimintaympäristö (konteksti) ei ole näistä koskaan irrallinen. Koska näkökulmat eivät sulje pois toisiaan, voidaan ne myös yhdistää ja saada tutkimukselle lisäarvoa (Fabiano & Robinson 1991).

Viime kädessä ohjelman vaikuttavuus on arvovalinta. Onko rikosten lieveneminen vaikuttavuutta, jos ohjelmaan osallistuneen vangin väkivaltarikokset muuttuvat omaisuusrikoksiksi tai vankilaan palaaminen yhdyskuntaseuraamuksiksi? Arvovalinnoilla on tämän takia suora yhteys myös tutkimustuloksiin. Päätöksentekoo-rientoituneessa tutkimuksessa ohjelman keskeyttäneitä vankeja ei esimerkiksi usein seurata omana ryhmänä, vaan heitä käsitellään yhdessä ohjelman läpikäyneiden vankien kanssa (ryhmänä ohjelman aloittaneet). Tämä tarkoittaa sitä, että ohjelmien vaikutus todennäköisesti pienenee verrattuna siihen, että keskeyttäneitä seurattaisiin omana ryhmänä.

Suurimmassa osassa tutkimuksista ohjelman vaikuttavuutta on tarkasteltu rikosten uusimisen (residivismin) näkökulmasta. Tämä on ymmärrettävää, koska ohjelmien perimmäisenä ajatuksena on vaikuttaa juuri uusintarikollisuuteen. Uusintarikollisuus ja siihen vaikuttaminen ovat myös kriminaalipoliittisen päätöksenteon kannalta keskeinen kysymys. ”Uusintarikollisuudelle” ei ole kuitenkaan Suomessa vakiintunutta määritelmää. Tarkoitetaanko käsitteellä esimerkiksi vankilaan palaamista, uutta rikosta vapautumisen jälkeen vai uutta lainvoimaista tuomiota? Etenkin suomalaisissa tutkimuksissa on tuomitsemiskäytäntöjen takia erotettava vankilaan palaaminen ja ns. aito uusiminen, koska vankilaan voidaan palata vapautumisen jälkeen usealla eri tavalla. Tämä voi olla monelle asiaan perehtymättömälle yllättävää. Esimerkiksi Hypénin (2004) tutkimustulosten mukaan 24 prosenttia vangeista palasi suorittamaan tuomiota ennen edellistä vankeuskautta tehdystä vanhasta rikoksesta ja 16 prosenttia uudesta sekä ennen edellistä vankeuskautta tehdystä rikoksesta. Vankilaan palanneista ainoastaan 58 prosenttia palasi vankilaan suorittamaan tuomiota pelkästään vapautumisen jälkeen tehdystä rikoksesta (aito uusiminen). Jäljelle jääneistä vankilaan palanneista (kahdesta prosentista) ei voitu tutkimuksessa varmuudella tietää, mistä syystä he olivat palanneet vankilaan. (Hypén 2004, 46.) Ulkomaisissa tutkimuk-

sisä uusimisen kriteerinä ovat olleet pääasiassa uusi pidätys, tuomio tai vangitseminen vapautumisen jälkeen (esim. Landenberger & Lipsey 2005).

Vaikka uusimisen käsite määriteltäisiinkin täsmällisesti, on tätä kyettävä myös mittaamaan. Suomessa päällimmäisenä ongelmana on eri viranomaisrekisterien yhdistäminen. Vasta vuodesta 2007 lähtien vankitietojärjestelmään on tallennut saapuneiden vankien tuomio- ja rikostietoja siten, että tietoja on voitu soveltaa vapautuneiden vankien uusintarikollisuustutkimukseen. Aikaisemmin tiedot oli tallennettu vankien nimilehtiin, mutta tekstimuotoisia aineistoja ei voitu yhdistää peittävästi oikeisiin vankilakausiin: tuomiotiedot olivat – jo aineistomuodoltaan – erillään vankikausista. Vankilaan palaamista on ollut mahdollista tutkia jo useita vuosia, mutta aidon uusimisen selvittäminen on ollut toistaiseksi erittäin hankalaa (vrt. esim. Hypén 2004). Myös Cognitive Skills –tutkimuksessa tyydyttiin aidon uusimisen sijaan tutkimaan vankilaan palaamista. Aidon uusimisen tutkiminen olisi edellyttänyt sitä, että vankien nimilehdistä olisi jouduttu käsin tarkistamaan jokainen yksittäinen rikospäivä aidon ja epäaidon uusimisen erottamiseksi.

Rekisteritietoihin liittyvien ongelmien lisäksi on vielä useita tekijöitä, joita tutkijan on hankalaa tai jopa mahdotonta kontrolloida. Tällaisia ongelmia ovat muun muassa seuranta-aikana tapahtuneet lainsäädännön muutokset, kokonaisrikollisuudesta katoava piilorikollisuus sekä vapautumisen jälkeiset olosuhdetekijät kuten työllisyys- ja asuntotilanne. Jälkimmäisiä tekijöitä arvioidaan rangaistusajan lopussa vankien vapauttamissuunnitelmissa, mutta vangin tilanne voi muuttua ja usein muuttuukin nopeasti vapautumisen jälkeen.

Tutkija voi sen sijaan vaikuttaa valinnallaan seuranta-ajan pituuteen. Ulkomaisien primääritutkimuksien seuranta-aikojen pituudet ovat olleet lyhyitä ja vaihdelleet yleisemmin puolen vuoden ja kahden vuoden välillä. (Landenberger & Lipsey 2005). Suomessa esitutkinta, oikeusprosessi sekä mahdollinen täytäntöönpanon lykkäys vaikuttavat vankilaan palaamiseen nopeuteen, joten vapautuneita vankeja tulisi seurata vähintään kaksi vuotta. Tutkijan onkin syytä varautua viiveisiin, jos rikosten uusiminen tarkistetaan vasta vankitietojärjestelmästä vangin tullessa takaisin vankilaan. Yli viittä vuotta ei seurantaa tarvitse Suomessakaan jatkaa.

Edellä mainittujen seikkojen takia on ymmärrettävää, miksi ohjelmien vaikuttavuuden pelkistämistä ainoastaan uusintarikollisuuden määrään on kritisoitu (esim. Friendship & Falshaw & Beech 2003). Uuden vankitietojärjestelmän¹¹

---

¹¹ Vankitietojärjestelmä (VaTi) otettiin kokonaisuudessaan käyttöön vuonna 2007.

käyttöönoton myötä on kuitenkin mahdollista rakentaa laadukkaita ja luotettavia tutkimusaineistoja. Rikosseuraamusvirastossa voidaan helposti poimia kaikki ohjelmatoimintaan osallistuneet vangit. Järjestelmään voidaan tallentaa myös alku- ja loppuarvioiden pisteytykset, keskeyttäneet vangit ja keskeyttämiseen johtaneet syyt. Tämän lisäksi ohjelmatoimintaan osallistuneet vankien tiedot voidaan yhdistää järjestelmän muihin osiin kuten täytäntöönpano-, valvonta- ja toimintatietoihin. Järjestelmän tiedot kattavat täten koko vankeusprosessin vangin sijoittelusta hänen vapautumiseensa. Vankitietojärjestelmä voidaan edelleen yhdistää Rikosseuraamusviraston tutkimustiedostoon, johon on tallennettu kattavia aikasarjoja mm. vankien rikoksista, arviointimittareista (esim. riski- ja tarvearviot ja työ- ja toimintakykyarviot) sekä vankeusrangaistusten uusimisista. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että uusintarikollisuutta vaikuttavuusindikaattorina pitäisi korostaa – päinvastoin. Tutkimustietoa tarvitaan juuri primäärimuutoksista ja siitä, miten ohjelmat ovat implementoituneet ja integroituneet suomalaiseen vankeinhoitoon. Vastaavasti laadullista (kvalitatiivista) tutkimusta on tarpeen lisätä huomattavasti.

Olkoonkin kyseessä primääri- tai residuaalimuutoksia selvittävä tutkimus, prospektiivinen tai retrospektiivinen tutkimus, koeryhmälle tulee muodostaa kontrolliryhmä. Kokeellisessa tai näennäiskokeellisessa tutkimusasetelmassa parhain keino on satunnaistaa henkilöt koe- ja kontrolliryhmiin. Tämä on kuitenkin harvinaista esimerkiksi sen takia, että ohjelmaan sopivalle ja motivoituneelle, mutta silti poisjätetylle vangille joudutaan perustelemaan se, miksi häntä ei valittu ohjelmaan. Kontrolliryhmän muodostamisessa on useita yleisesti käytettyjä menetelmiä. (Friendship & Falshaw & Beech 2003, 117.)

Kontrolliryhmä voidaan muodostaa sellaisista vangeista, jotka on arvioitu sopiviksi ohjelmaan, mutta jotka jäävät kuitenkin – jostain syystä – intervention ulkopuolelle. Vanki voi muun muassa hakea siirtoa ensimmäisen sijoituksen jälkeen toiseen vankilaan, missä kyseistä ohjelmaa ei ole tai hän voi vapautua ennen ohjelman aloittamista. Tämän menetelmän (waiting list) etuna on se, että vangit on arvioitu alkuarvioinnissa sopiviksi ohjelmaan ja täten olettaa olevan taustatekijöiltään verrattavissa varsinaiseen koeryhmään. Ikävä kyllä usein käy kuitenkin niin, kontrolliryhmän koko jää koeryhmään verrattuna paljon pienemmäksi (Friendship & Falshaw & Beech, 2003). Tutkimuksen reliabiliteettia heikentää lisäksi se, jos poisjäämisen taustalla on jokin systemaattinen syy. Ohjaajat voivat esimerkiksi valita (tietoisesti tai tiedostamatta) kaikista soveltuvista vangeista ne vangit, joilla on ohjelmaan liian korkea tai matala riskitaso.

Kontrolliryhmän muodostamiseen voidaan käyttää myös ns. staattisia tekijöitä, joiden on tutkimusten mukaan havaittu olevan yhteydessä uusimisriskiin. Staat-

tisia tekijöitä ovat muun muassa vankeuskertaisuus, ikä ja rikostyyppi (esim. Friendship & Falshaw & Beech 2003, 116–117). Suurin osa staattisista tekijöistä voidaan poimia kätevästi vankitietojärjestelmästä. Tutkimuksen luotettavuutta voidaan edelleen lisätä yhdistämällä staattisiin tietoihin esimerkiksi sijoittajayksiköiden rangaistusten alussa tekemien riski- ja tarvearvioiden dynaamisia tietoja, jolloin koe- ja kontrolliryhmät saadaan varsin yhdenvertaisiksi, niin staattisten kuin dynaamistenkin tekijöiden osalta. Prospektiivisten asetelmien ansioksi voidaan laskea se, että alku- ja loppumittaukseen voidaan lisätä ohjelman kannalta oleellisia lisämuuttujia.

Kolmas keino on etsiä jokaiselle koeryhmän jäsenelle vähintään yksi vastinpari (matched pair) kontrolliryhmään. Vastinparien etsimiseen voidaan käyttää staattisia ja dynaamisia tietoja. Menetelmän etuna on se, että em. tietojen saatavuus on yleensä hyvä. Vastaavaa menetelmää käytettiin aluksi myös suomalaisessa CS –tutkimuksessa kontrolliryhmän muodostamiseen. Sopivien vastinparien löytäminen ei kuitenkaan ole yksinkertaista, koska taustamuuttujiltaan täysin vastaavia vankeja ei osallistuneille juuri löydy.

2.6 Yhteenveto ja johtopäätökset

Arviointitutkimuksessa käytettävät tutkimusmenetelmät ovat sidoksissa tutkijan arviointinäkökulmaan. Menetelmäsuuntautunut arviointitutkimus nostaa keskiöön kokeellisen asetelman valintaan liittyvät kysymykset intervention vaikuttavuuden osoittamiseksi, mikä edellyttää hyvin ennalta suunniteltua kohderyhmää sekä mahdollista vertailu- tai kontrolliryhmää. Kokeellisessa asetelmassa on myös mietittävä tarkkaan vaikuttavuutta osoittavat indikaattorit. Aineiston keruu tapahtuu kokeellisessa asetelmassa strukturoidusti eli ennalta määritellyissä luokissa. Menetelmäsuuntautuneessa arviointitutkimuksessa pyritään tulosten yleistettävyyteen tutkimuskohteensa ulkopuolelle. Kyseessä voi olla esimerkiksi organisaation toiminnan tai interventioprojektin kehittäminen.

Realistinen arviointitutkimus on metodologinen suuntaus, joka korostaa että arvioinnissa on kyse tutkijoiden ohjaamasta ja tekemästä tutkimuksesta, joka kohdistuu sosiaalisessa todellisuudessa eläviin ja kehittyviin "ohjelmiin". Metodologiassa oletetaan, että arvioitavaan "ohjelmaan" liittyy aina eri osapuolia (esimerkiksi rahoittajat, kentän praktikot, asiakkaat ym.). Arviointitutkimuksen ydintehtävänä on tavallaan eri osapuolten tulkintojen synteessinä luoda arvioiva kokonaiskuva tutkittavasta ilmiöstä, eli jäsentää sitä, millaisia vaikutuksia arvioitava "ohjelma" saa toimintamekanismiensa avulla (ohjelman toteuttajat ja toimintatavat)

aikaan olemassa olevassa sosiaalisessa toimintaympäristössä. (Pawson & Tilley 1997.)

Realistista arviointitutkimusta lähellä oleva *konstruktivistinen* arviointiparadigma perustuu ajatukseen, että sosiaalinen todellisuus on sosiaalisesti konstruoitu eli toisin sanoen ei ole olemassa yhtä objektiivista todellisuutta, jonka tutkija voisi löytää (vrt. positivismi). Guban & Lincolnin (1989, 11) hahmottelema osallisten ja toimijoiden (stakeholders) käsityksiin pohjautuva metodologialtaan konstruktivistinen arviointi edustaa tätä suuntausta. Heidän mukaansa arviointitutkimuksen kehitykselle on ollut tyypillistä siirtyminen verrattain ulkokohtaisesta ja objektiivisesta efektimittauksesta kohti osallistavampaa, vuorovaikutuksellisempaa ja moniarvoisempaa arviointia. Konstruktivistisen lähetystavan rikollisuuskäsitys on relativistinen ja realistinen siinä mielessä, että se tunnustaa olemassa olevan useita rikollisuuden esiintymiseen vaikuttavia sosiaalisesti kerroksia ja rakenteita, jotka ovat riippumattomia kausaalisuhteista. Ne perustuvat yksilöiden hahmottamiin kokemuksiin ja ovat luonteeltaan vuorovaikutuksellisia.

Prosessiarvioinneissa ja konstruktivistiseen arviointiin perustuvissa tutkimuksissa laadullinen tutkimusaineisto on hallitseva. Arvioinnissa sovelletaan tavallisesti useampia tutkimusmenetelmiä, kuten havainnointia, puolistrukturoituja tai avoimia haastatteluja sekä erilaisten asiakirja-aineistojen analyysiä, jotka kaikki yhdistyvät lopullisessa arvioinnissa. Guba & Lincoln (1989, 174—175) korostavat naturalistisen eli tutkimuksesta riippumattoman aineiston merkitystä. Formativiivinen arviointi on luonteeltaan tapaustutkimuksellista eikä sillä tiedon kontekstialisuudesta johtuen *välttämättä* pyritä hakemaan rajoitetun kohteensa (organisaatio, interventioprojekti) yleistettävyyttä muihin kohteisiin (Patton 1990, 155—156; Robson 1999, 83). Tämä *jälkipositivistinen* paradigma arviointitutkimuksessa erottuu positivistisesta siinä, että kiinnostuksen kohteeksi ovat tulos- ja vaikuttavuusmittauksen ohella tulleet myös prosessit, osallisten ilmiöille antamat merkitykset ja paikallinen toimintaympäristö. Suuntaus laajentaa siten oleellisesti positivistista lähtökohtaa (Shaw 1999, 19).

Järkevään toiminnan kehittämiseen liittyy aina arvioiva ja kriittinen elementti. Vaikka systemaattinen arviointitutkimus on haasteellista tasapainoilua luotettavuusvaatimusten ja todellisuuden monikerroksellisuuden välillä, ei arviointitutkimusta tule pelätä. Arviointitutkimuksen metodologia on nostanut päätöksentekoon liittyvät tiedonhankintatavat systemaattiseen tarkastelun piiriin. Koska rikostorjunnan vaikutustasojen ”luonnontieteille” tyypillinen kontrollointi on käytännössä mahdotonta, on evaluaatiotutkijoiden tyydyttävä aitoja kokeellisia vaatimattomampiin asetelmiin. Tämä ei kuitenkaan estä tutkijoita esittämästä perusteltuja arvioita uusintarikollisuuteen käytettyjen menetelmien vaikuttavuudesta,

kustannuksista ja hyödyistä, kunhan huolehditaan siitä, että johtopäätösten tekemiseen käytetyt tulokset on huolellisesti analysoitu ja tutkimusasetelmaan liittyvät pulmat tunnistettu. Usein uusintarikollisuuden vähentämiseen tähtäävien menetelmien arvioimisen kannalta on vähintään yhtä merkittävää poissulkea sellaiset toimenpiteet, jotka eivät ainakaan kestä kriittistä tarkastelua, kuin ”todistaa” valittujen menetelmien hyödyllisyys. Arviointitutkimus ei siis rikostorjunnan alueella ole ainoastaan kannatettavaa vaan sen uskottavuuden edellytys. ”The purpose evaluation is not necessary to prove but improve”.

Lähteet

Blomberg, T. & Lucken K. 2000. American Penology: A History of Control. New York: Aldine de Gruyter.

Bonta, J. 2003. Rikoksentekijöiden kuntouttaminen. Tutkimuksesta käytäntöön. Teoksessa Järvenpää, R. & Kempas, M (toim.) What works: Mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003. Vantaa: Vankeinhoidon koulutuskeskus, 52–67.

Campbell D. & Stanley, J. 1963. Experimental and Quasi-Experimental Designs for Research on Teaching. Teoksessa: Gage, N.L. (Ed.) Handbook of Research on Teaching. Chigago: Rand McNally.

Cascio, W. 1982. Applied Psychology in Personnel Management. Second Edition. Virginia: Reston Publishing Company.

Cook T. & Campbell D. 1979. Quasi-Experimentaion. Design & Analysis Issues for Field Settings. Boston: Houghton Mifflin Company.

Friendship, C. & Blud, L. & Erikson M. 2003. Cognitive-behavioural treatment for imprisoned offenders. An evalution of HM Prison Service's cognitive skills programmes. Legal and Criminogical Psychology, 8,102–114.

Friendship, C. & Falshaw, L. & Beech, L. 2003. Measuring the real impact of accredited offending behaviour programmes. Legal and Criminological Psychology, 8,115–127.

Guba, Egon & Lincoln, Yvonna S. 1989. Fourth Generation Evaluation. Newbury Park and New Delhi: Sage Publications.

Hypén, K. 2004. Vankilasta vuosina 1993–2004 vapautuneet ja vankilaan uudestaan palanneet. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2004.

Keinänen, A. & Honka, O. & Tyni, S. 2006. Vaikuttaako vankeinhoito? Haaste 1/2006, 7–9.

Kiehelä, H. & Hakonen, K. 1993. Rikostorjunnan perusteet. Sisäasiainministeriö, poliisiosasto. Poliisin oppikirjasarja 2/93, Helsinki.

Konttinen, R. 1980. Testiteoria. Johdatus kasvatus- ja käyttäytymistieteellisen mittauksen teoriaan. Helsinki: Gaudeamus.

Laine, M. 2007. Kriminologia ja rankaisun sosioogia. *Acta Poenologica* 1/2007. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Tietosanoma oy. Jyväskylä: Gummerrus.

Landenberger, N.A. & Lipsey M.W 2005. The Positive Effects of Cognitive-Behavioral Programs for Offenders: A Meta-Analysis of Factors associated with Effective Treatment. *Journal of Experimental Criminology*, 2005

Lappi-Seppälä, T. 2007. Rangaistuskäytännön hinta. Kustantaja Tiede, taide ja köyhä kansa ry. Helsinki: Hakapaino oy.

Locke, D. & Pennington, D. 1982. Reasons and other causes: Their role in attribution processes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 212-223. Mackie, J. 1974. The cement of the universe: A study of causation. Oxford: Clarendon.

McGuire, J. (ed.) 1995/2001. What Works: Reducing Reoffending Guidelines from Research and Practice. 5. painos. New York: John Wiley and Sons.

McGuire, J. 2004. Understanding psychology and crime. Perspectives on theory and action. Mainenhead: Open University Press.

Muuluvuori M.-L. 2007. Vangit aluevankiloittain ja vankiloittain 1.5.2007. Rikosseuraamusviraston monisteita 4/2007.

Niiniluoto, I. 1983. Tieteellinen päättely ja selittäminen. Helsinki: Otava.

Patton, Michael Q. 1990. Qualitative Evaluation and Research Methods. Newbury Park, London and New Delhi: Sage Publications.

Pawson, R. & Tilley, N. 1997. Realistic Evaluation. London: Sage Publications.

Pearson, F. & Lipton D. & Cleland C. & Yee D. 2002. The effects of behavioral/cognitive-behavioral programs on recidivism. *Crime & Delinquency*, 48, 476–496.

Rikosseuraamusalan ohjelmatyön linjaukset 2008. Rikosseuraamusvirasto.

Fabiano, E. & Robison, D. 1991. Focusing on successful reintegration: Cognitive Skill training for offenders. *Scandinavian Criminal Law Review*, 1991.

Robson, C. 2001. Käytännön arvioinnin perusteet. Helsinki: Tammi.

Rossi, P., Freeman, H. & Lipsey, M. 1999. Evaluation. A Systematic Approach. Sixth Edition. London: Sage Publications.

Rutman, L. & Hudson, J. 1977. Evaluating Human Services: A Process Approach. Homewood: The Dorsey Press.

Shaver, K. 1985. The attribution of blame: Causality, responsibility and blameworthiness. New York: Springer-Verlag.

Stufflebeam, D. & Shinkfield, A. 1986. Systematic Evaluation. A Self-Instructional Guide to Theory and Practice.

Sisäasiainministeriö 2004. Arjen turvaa - sisäisen turvallisuuden ohjelma. Sisäasiainministeriön julkaisut 44/2004.

3 Persoonallisuuspiirteet ja attribuutiot talousrikoksista tuomituilla vangeilla

Vivi Sariola

3.1 Johdanto

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on lisätä tietoa suomalaisten talousrikollisten persoonallisuuspiirteistä, attribuution kohdentumisesta (tavoista selittää käyttäytymistä) ja syyllisyyden kokemuksista. Tutkimuksen keskeisenä teoreettisena tavoitteena on soveltaa attribuutioteoriaa ja persoonallisuusteorioita talousrikoksiin ja niistä tuomittujen henkilöiden tarkasteluun. Käytännön tavoitteena on tuottaa tietoa, jota voidaan hyödyntää talousrikoksiin syyllistyneiden henkilöiden vankeusajan toimintoja suunniteltaessa ja kehitettäessä seuraamusjärjestelmiä. Keskeisinä käsitteinä tutkimuksessa ovat käsittelyjärjestyksessä talousrikollisuuden ohella persoonallisuus, attribuutio ja psykopatia, joilla on osoitettu olevan merkitystä rikollisessa käyttäytymisessä monella, tuonnempana esitettävällä tavalla.

Rikollisuus on kiinnostanut ihmisiä kautta aikojen. Perinteisesti rikollisuutta pidetään yhteiskunnan heikoimpien yksilöiden poikkeavana toimintana, jolla on näkyvät ja konkreettiset seuraukset. Erilaiset varkaus-, väkivalta ja seksuaalirikokset sopivatkin hyvin perinteiseen rikollisuuskäsitteeseen. Talousrikollisuus eroaa kuitenkin oleellisesti perinteisestä katurikollisuudesta. Rikoksen uhri on yleensä vaikeammin nimettävissä, ja tekijät ovat näennäisesti tavallisia kansalaisia. Enemmistö tutkijoista (esim. Walters & Geyer 2004) käsitteellistääkin talousrikollisuuden ja muun rikollisuuden eri teoreettisiksi kokonaisuuksiksi (vrt. Gottfredson & Hirschi 1990). Talousrikoksiin syyllistyneitä on myös yksilöllisesti vaikeampi kategorisoida muiden rikollisten joukkoon, sillä he ovat toisinaan korkeissa yhteiskunnallisissa asemissa, hyväosaisia ja jopa arvostettuja henkilöitä. Osa talousrikoksista tehdään omaa hyötyä tavoitellen, kuten pääasiassa katurikollisuuskin, mutta suuri osa toteutetaan myös yhteisymmärryksessä työnantajan

kanssa tai tämän rohkaisemana, mikä tekee niistä erilaisia verrattuna muihin rikostyyppeihin (Coleman 1989, 9).

Talousrikollisuus maksaa yhteiskunnalle suhteessa enemmän kuin mikään muu rikollisuus. Silti siitä tiedetään vähemmän kuin muusta rikollisuudesta. Talousrikollisuuden ja harmaan talouden on arvioitu aiheuttavan vuosittain yli viiden miljardin euron suuruiset vahingot (Eduskunta 2006). Talousrikoksilla vuosittain aiheutetun vahingon määrä pelkästään poliisin ja tullin tutkimissa jutuissa vaihtelee vuosittain 65 ja 115 miljoonan euron välillä (Lehti 2006, 125). Talousrikosten vuosittainen määrä jää muihin rikostyyppeihin verrattuna vähäiseksi, ja vain vakavimmat tapaukset näkyvät tiedotusvälineissä, mikä on osaltaan vaikuttanut ilmiön vähäiseen kiinnostavuuteen. Vuonna 2005 poliisin tietoon tuli yhteensä 2238 vero-, kirjanpito-, virka-, arvopaperimarkkina- tai velallisen rikosta pois lukiensa osa petosrikollisuudesta (Lehti 2006, 116). Suuri osa talousrikollisuudesta on kuitenkin piilorikollisuutta (Virta 2002).

Talousrikollisuutta on pitkään ollut vaikeaa käsitteellistää, sillä yhtenäistä määritelmää tai tilastointitapaa ei ole ollut. Tämä on osaltaan rajoittanut ja vaikeuttanut tutkimuksen tekemistä. Sisäasianministeriön aloitteesta Suomessa on vuonna 2004 päätetty talousrikollisuuden yhtenäinen määritelmä tilastointia ja tutkimusta varten (Alvesalo & Tombs 2004). Talousrikollisuudella tarkoitetaan liike- ja yritystoimintaan liittyviä rikoksia, kuten verorikoksia, velallisen rikoksia ja kirjanpitorikoksia, joilla tähdätään huomattavaan välittömään tai välilliseen taloudelliseen hyötyyn (Lehti 2006, 115). Talousrikoksiksi luetaan myös osa petosrikollisuudesta, julkisiin avustuksiin kohdistuvat rikokset, arvopaperimarkkinarikokset, rahanpesu, yritysturvallisuutta vaarantavat rikokset sekä julkisen rekisterin tai tiedon luotettavuutta vastaan tehdyt rikokset (Lehti 2006, 115.). Rikosnimike ei edelleenkään aina kuitenkaan paljasta, onko kyseessä talousrikoskriteeristön täyttävä rikos, mikä asettaa omat haasteensa tieteellisen tutkimuksen tekemiselle. Talousrikollisuudelle läheisiä käsitteitä ovat valkokaulusrikollisuus, organisaattoririkollisuus, yhteisörikollisuus ja harmaa talous (Laitinen & Virta 1998, 11; Lehti 2006, 115).

3.1.1 Talousrikollisuuden tutkimisen ajankohtaisuus

Talousrikollisuus on melko uusi tutkimuskohde, ja tieteellisiä tutkijoita sen piirissä on vähän. Laitinen ja Virta (1998, 17 - 18) kirjoittavat, että talousrikollisuuden tai valkokaulusrikollisuuden tutkimuksen aloitti Edwin Sutherland 1930-luvun lopulla. Hänen lähestymistapansa oli yksilökeskeinen ja opittuun käyttäytymiseen perustuva. Sutherland sai seuraajia, mutta alan tutkimus kuihtui, kunnes seura-

van kerran aiheen tutkimus nousi hetkellisesti pinnalle Gilbert Geisin voimalla 1960-luvulla. Vasta 1970-luvulla alan tutkimus vilkastui ja alkoi myös Suomessa. Alvesalo ja Tombs (2004) toteavat, että varsinaisesti talousrikollisuus nousi Suomessa yleisen ja poliittisen kiinnostuksen kohteeksi 1990-luvun alun laman myötä. Talousrikollisuus edusti sopivaa yhteistä vihollista, kun hallituksen ja Suomen Pankin huonosti hoitama talous sai aikaan sarjan pankkien ja muiden yritysten konkurssseja.

Vuonna 1996 hallitus teki periaatepäätöksen kolmivuotisesta torjuntaohjelmasta talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämiseksi. Tämä toimintaohjelma sisälsi useita talousrikollisuuden ja harmaan talouden torjuntaa koskevia uudistusehdotuksia (Alvesalo & Tombs 2004). Torjuntaohjelmaa on jatkettu ja neljäs periaatepäätös talousrikollisuuden ja harmaan talouden vähentämistä koskevaksi torjuntaohjelmaksi on tehty vuosille 2006 - 2009. Vuosittainen määräraha talousrikostorjuntaan on 2,82 miljoonaa euroa (Poliisi 2006). Ohjelma on kansainvälisesti poikkeuksellinen, sillä läntisissä teollisuusmaissa on globalisaation lisäännyttyä pääasiassa vähennetty talousrikostorjuntaa ja lisätty rikoskontrollin kohdentumista perinteiseen rikollisuuteen (Alvesalo & Tombs 2004).

Myös uusi vankeuslaki nostaa tärkeäksi asiaksi tutkia tarkemmin tätä aikaisemmin varjoon jäänyttä rikollisjoukkoa. Lokakuussa 2006 voimaantullut vankeuslaki edellyttää vankeusajan entistä suunnitellumpaa toimeenpanoa. Laki edellyttää, että vangille on laadittava yksilöllinen suunnitelma rangaistusajan suorittamista, vapauttamista ja ehdonalaista vapautta varten (Vankeuslaki 767/2005 6 §). Suunnitelman perusteella vangille on tarjottava vankeusajaksi toimintaa, joka parantaa muun muassa hänen edellytyksiään sijoittua yhteiskuntaan. Rangaistusajansuunnitelma pohjautuu käytännössä riski- ja tarvearvioon, jossa arvioidaan vangin kriminogeenisiä tekijöitä¹². Talousrikollisten kriminogeenisiin tarpeisiin kohdennettua toimintaa ei toistaiseksi ole kuitenkaan kehitetty, eivätkä arviossa tänä päivänä kartoitettavat kriminogeeniset tekijät tavallisesti kuvaa talousrikollisia.

Vankiloissa talousrikolliset ovat muita vankiryhmiä yleisemmin vapaammissa olosuhteissa, vaikka heidän kriminogeenisistä tarpeista ja uusimisriskistä tiedetään muita vankiryhmiä vähemmän. Turusen (2004, 30-39) mukaan Suomessa vuonna 2003 yli puolet talousrikosvangeista oli avolaitoksissa, avo-osastoilla tai työsiirtoloissa, kun koko vankipopulaatiosta vain 20 prosenttia oli sijoitettuna va-

---

¹² Kriminogeenisilla tarpeilla tarkoitetaan rikollisuutta ylläpitäviä tekijöitä, kuten rikollisuudelle myönteiset asenteet, rikollinen seura, päihteiden käyttö, epäsosiaalinen persoonallisuus sekä heikko ongelmanratkaisutaito ja vihanhallinta (Bonta 2003, 54).

paampiin olosuhteisiin. He olivat myös korkeammin koulutettuja, vanhempia ja useammin ensi kertaa vankilassa kuin muut vankiryhmät. Talousrikolliset koetaankin tavallisesti mallivangeiksi, joiden turvallisuusriski ja karkaamisalttius ovat olemattomia (Alalehto 2003).

Suuri osa aikaisemmasta aihetta koskevasta tutkimuksesta tarkastelee talousrikollisuutta organisaatiosta käsin ja vain harva huomioi esimerkiksi persoonallisuuden vaikutuksen talousrikoksiin syylistymisessä. Suomessa talousrikollisuutta on tutkittu erityisesti Poliisiammattikorkeakoulussa, jossa tutkimuksellinen pääpaino on ollut talousrikostutkimnan erityispiirteiden ja ongelmien kartoittamisessa, talousrikostorjunnan vaikuttavuuden tutkimisessa sekä talousrikollisuuden ja kriminaalipolitiikan tutkimisessa (Alvesalo 2003a, 2003b; Alvesalo & Tombs 2004). Käyttäytymistieteiden alalla Suomessa ei ole vielä tehty lainkaan tutkimusta talousrikoksiin syylistyneistä henkilöistä. Ulkomailakin tutkimus on ollut vähäistä, ja se on rajoittunut lähinnä vertaamaan talousrikoksista tuomittujen persoonallisuuspiirteitä yritysmaailmassa toimivien henkilöiden piirteisiin (ks. Blickle, Schlegel, Fassbender & Klein 2006; Collins & Schmidt 1993).

3.1.2 Persoonallisuus ja talousrikollisuus

Persoonallisuudella tarkoitetaan yksilöllisiä eroja taipumuksissa ajatella, tuntea ja toimia johdonmukaisella tavalla. Persoonallisuuspiirteet käsitetään perinnöllisiksi ja suhteellisen pysyviksi taipumuksiksi, joilla voidaan ennustaa käyttäytymistä yleisellä tasolla (Alalehto 2003; Costa & McCrae 2006). Persoonallisuustutkimus on ollut laajaa ja suuren suosion ovat saaneet niin sanotut piirreteoriat. Erityisesti persoonallisuuden viiden faktorin malli (The Big Five, Costa & McCrae 1995, 1999) on paljon käytetty tutkimuksessa - tosin talousrikollisten tutkimuksessa sitä ei toistaiseksi ole Suomessa vielä sovellettu.

The Big Five -mallin mukaan persoonallisuus koostuu viidestä laajemmasta persoonallisuuden ulottuvuudesta, jotka ovat ulospäinsuuntautuneisuus tai eloisuus (*engl. extraversion*), sovinnollisuus tai miellyttävyys (*engl. agreeableness*), tunnellisuus (*engl. conscientiousness*), tunne-elämän tasapainoisuus (*engl. neuroticism*) ja avoinmielisyys tai avoimuus kokemuksille (*engl. openness to experience*) (Costa & McCrae 1995, 1999). Malli on muodostunut useiden piirreteoreettikkojen tutkimusten pohjalta, ja siitä on tullut yksi suosituimpia lähestymistapoja persoonallisuustutkimukseen, sillä kyseiset viisi piirrettä ovat empiirisen aineiston perusteella osoittautuneet universaaleiksi ja suhteellisen pysyviksi (Costa & McCrae 1999, 2006). Samaa mallia käytetään myös tässä tutkimuksessa.

Persoonallisuuspiirteistä neuroottisuus viittaa krooniseen tunteiden säätämiseen ja niiden epävakauteen. Neuroottiset henkilöt, vastakohtana tunne-elämältään tasapainoisille, ovat alttiita kokemaan psykologista ahdistusta ja heidän on vaikeaa sietää turhautumista. Ulospäin suuntautuneet henkilöt ovat sosiaalisia, aktiivisia, puheliaita, optimistisia, lämmintunteisia ja hauskanpidosta pitäviä, kun heidän vastakohtansa ovat hiljaisia, varautuneita, hillittyjä ja itsenäisiä. Avoinmieliset henkilöt ovat uteliaita, mielikuvituksellisia ja valmiita kokeilemaan uusia ratkaisuja. Sovinnolliset henkilöt ovat luottavaisia, auttavaisia, anteeksiantavia, empaattisia ja altruistisia. Tunnollisuudella viitataan sen sijaan järjestelmällisyyteen, sinnikkyYTEEN, kontrolliin ja korkeaan motivaatioon tavoitteellisessa toiminnassa. (Costa ja Widiger 2001, 6.)

Persoonallisuudella on osoitettu olevan merkitystä talousrikollisuudessa (mm. Alalehto 2003; Blicke ym. 2006; Collins & Schmidt 1993). Blicke ym. (2006) ovat osoittaneet, että suhteessa tavallisiin liikemiehiin, talousrikoksiin syyllistyneitä henkilöitä kuvaavat persoonallisuuspiirteistä erityisesti heikko käyttäytymisen itsekontrolli, nautinnonhakuisuus, narsistisuus ja tunnollisuus. Collins & Schmidt (1993) sen sijaan esittävät, että piirteet, jotka liittyvät alhaiseen sosiaaliseen tunnollisuuteen, erottavat talousrikoksista tuomitut tavallisista liikemiehistä. Talousrikoksiin syyllistyneiden persoonallisuutta on tutkittu Ruotsissa myös persoonallisuuden The Big Five -mallia käyttäen. Alalehdon (2003) tutkimus on osoittanut, että tietyt persoonallisuuspiirteet ovat tyypillisempiä talousrikoksiin syyllistyneillä henkilöillä kuin liikemiehillä, joita ei ole tuomittu talousrikoksista. Persoonallisuuspiirteistä positiivinen ulospäinsuuntautuneisuus, tunne-elämän epätasapainoisuus ja epäsovinallisuus ovat tunnusmerkillisiä juuri talousrikoksiin syyllistyneillä henkilöillä. Lakia noudattavat liikemiehet ovat sen sijaan tunnollisempia kuin talousrikoksista tuomitut henkilöt. Tunnollisuuden osalta Alalehdon tutkimus tukee Collinsin ja Schmidtin (1993) tuloksia.

Talousrikoksiin syyllistyneet eivät ole homogeeninen ryhmä, mikä saattaa osaltaan selittää ristiriitaisia tuloksia esimerkiksi tunnollisuusfaktorin osalta. Talousrikoksiin syyllistyneistä on erotettavissa ainakin kaksi eri ryhmää: vain talousrikoksiin syyllistyneet ja he, joilla on myös aikaisempaa muuta rikollisuutta taustallaan. Rikollista ajattelutyyliä, rikollista identiteettiä ja poikkeavuutta esiintyy tutkimuksen mukaan vähemmän vain talousrikoksiin syyllistyneillä kuin useampaan eri rikostyyppiin syyllistyneillä henkilöillä (Walters & Geyer 2004). Persoonallisuuspiirteiden, kuten tunnollisuuden, osalta näiden ryhmien välisiä vertailuja ei toistaiseksi ole tehty.

3.1.3 Attribuutio ja rikollisuus

Attribuutiolla tarkoitetaan tapaa, jolla ihminen selittää omaa tai muiden käyttäytymistä. Attribuutio voi olla sisäinen (*engl. internal*), jolloin teon syyn katsotaan olevan henkilön persoonaan tai valintaan liittyvä, tai vastaavasti ulkoinen (*engl. external*), jolloin teko selitetään ihmisen itsensä ulkopuolisilla tekijöillä, kuten olosuhteilla (mm. Gudjonsson & Singh 1988, 1989; Gudjonsson & Pétursson 1991). Tavallisesti ihmisillä on taipumus selittää omaa kielteistä käyttäytymistään ulkoisilla tekijöillä ja toisten käyttäytymistä sen sijaan sisäisillä persoonaan liittyvillä tekijöillä (Watson 1982). Attribuution ulkoistaminen vähentää syyllisyydentuntoja ja ahdistusta ja auttaa itsetunnon säilyttämisessä (Blumenthal, Gudjonsson & Burns 1999). Sisäinen-ulkoinen-dimension lisäksi attribuutio voidaan kohdentaa oman käyttäytymisen kontrolliin liittyviin tekijöihin (*engl. mental element*), kuten mielisairauteen tai hallinnan menetykseen (mm. Gudjonsson & Singh 1988, 1989; Gudjonsson & Pétursson 1991). Myös syyllisyyden ja katumuksen kokeminen tai niiden vähäisyys liittyvät läheisesti attribuution käsitteeseen ja ovat tärkeitä näkökulmia rikoksien tarkastelussa.

Rikosseuraamusjärjestelmien käyttämien uusintarikollisuuden vähentämiseen tähtäävien toimintaohjelmien yhteydessä kiinnitetään usein huomiota siihen, miten rikoksentekijä käsittää ja käsittelee tekemäänsä rikosta. Vastuun ottamista tekemästään rikoksesta pidetään muutostyöskentelyn lähtökohtana. Tutkimuksissa on havaittu, että attribuution kohdentuminen ja syyllisyyden kokeminen ovat yhteydessä sekä tehtyyn rikostyyppiin (Gudjonsson & Singh 1988), että rikoksentekijän persoonallisuuden piirteisiin (Fox, De Koning & Leicht 2003; Gudjonsson & Singh 1989). Verrattaessa attribuutiota eri rikostyyppeihin syyllistyneiden henkilöiden kesken on havaittu, että mitä vakavammasta rikoksesta on kysymys ja mitä vuorovaikutteisempi kontakti rikoksen tekijällä on ollut teon uhuriin, sitä voimakkaampia syyllisyyden tunteja rikoksentekijät raportoivat ja sitä enemmän rikoksen tekijä kohdentaa attribuutiota mielen sisäisiin tekijöihin, kuten itsekontrollin menetykseen (Gudjonsson & Petursson 1991; Gudjonsson & Singh 1988). Seksuaalirikokseen syyllistyneet raportoivat eniten katumusta tehdystä rikoksesta ja kohdentavat attribuution psyykkisiin tekijöihin. Väkivaltarikollisille attribuution ulkoistaminen on sen sijaan tyypillisempää kuin seksuaalirikollisille. (Gudjonsson & Bownes 1991). Attribuution suhdetta talousrikollisuuteen ei ole toistaiseksi tutkittu Suomessa tai maailmalla lainkaan.

Attribuution ulkoistamisen on havaittu olevan yhteydessä rikokseen liittyviin ajatusvääristymiin sekä tiettyihin persoonallisuuden piirteisiin ja psykopatologiaan (Blumenthal, Gudjonsson & Burns 1999; Gudjonsson 1990). Persoonallisuus-

piirteistä erityisesti rikolliseen käyttäytymiseen liitetyt vihamielisyys ja psykoottisuus ovat yhteydessä attribuution ulkoistamiseen (Dolan 1995). Attribuution ulkoistamisessa syyn omaan käyttäytymiseen katsotaan johtuvan itsen ulkopuolista tekijöistä, jolloin vastuunottaminen on vähäisempää. Persoonallisuushäiriöistä viidellä (skitsoidinen, estynyt, pakko-oireinen, passiivis-aggressiivinen ja epävakaa persoonallisuushäiriö) on löytynyt positiivinen yhteys attribuution ulkoistamiseen (Dolan 1995). Tutkimukset ovat lisäksi löytäneet yhteyksiä muun muassa rikoksentekijän vihamielisten asenteiden, impulsiivisuuden, vastuuntunnon puuttumisen ja attribuution ulkoistamisen väliltä, mikä puolestaan nostaa esiin kiinnostavan kysymyksen attribuution ja vahvasti rikolliseen käyttäytymiseen liitetyn psykopatian mahdollisista yhteyksistä (Stalenheim 2004).

3.1.4 Psykopatia

Psykopatialla viitataan tiettyjen persoonallisuuspiirteiden ja sosiaalisesti poikkeavan käyttäytymisen yhdistelmään (Cleckley 1976; Hare 2004b). Tyypillisiä piirteitä psykopaateille ovat muun muassa lipevyys ja pinnallinen charmikkuus, grandioottinen omanarvontunto, korkea stimulaation tarve, patologinen valehtelu, manipulatiivisuus, katumuksen ja syyllisyyden puuttuminen, pinnallinen tunne-elämä, tunnekylmyys, varhaiset käyttäytymisen ongelmat, impulsiivisuus, vastuuttomuus ja monimuotoinen rikollisuus. Psykopaattiset piirteet jakautuvat kahden faktorin ympärille, jotka Hare on nimennyt tunne-elämän ja impulsiivisuuden faktoreiksi. Edelleen piirteet voidaan kategorisoida neljään ryhmään: vuorovaikutus, tunne-elämä, elämäntyyli ja antisosiaalisuus (Hare 2004b).

Vangeista noin 15-25 prosentin on arvioitu täyttävän psykopatian kriteerit (Hare 2004a, 82; Hare 1996; Hemphill, Hare, & Wong 1998; Grann, Långström, Tengström & Kullgren 1999; Kosson, Smith, & Newman 1990). Suomessa hiljattain julkaistut ennakkotiedot vankien terveystutkimuksesta viittaavat siihen, että suomalaisista vangeista 15 prosenttia on luokiteltavissa psykopaateiksi (Arolainen 2007). Psykopatiaa talousrikollisilla ei ole tutkittu Suomessa tai maailmalla toistaiseksi lainkaan. Rangaistusajansuunnitelmien yhteydessä psykopaattisten persoonallisuuspiirteiden tunnistaminen on tärkeää, sillä psykopaatit ovat uusintarikollisuuteen vaikuttamisen kannalta haasteellinen ryhmä (Guy, Edens, Anthony & Douglas 2005). Tutkimusten mukaan psykopaattiset persoonallisuuspiirteet ennustavat uusimisriskiä ja väkivaltaisuutta vankilassa (Dolan & Doherty 2000; Douglas, Vincent & Edens 2006; Hare, Clark, Grann & Thornton 2000; Hemphill ym. 1998; Walters 2003). Psykopaatit keskeyttävät myös kuntoutusohjelmat muita vankeja helpommin ja ovat vähemmän motivoituneita (Hemphill & Hart 2002; Ogloff, Wong & Greenwood 1990; Rice 1997; Shine &

Hobson 2000). Lisäksi tutkimusten mukaan kuntoutusohjelmat, joissa korostuvat vuorovaikutustaidot ja empatiakyky, ovat yleensä hyödyttömiä ja jopa lisäävät heidän uusimisriskiään (Hare ym. 2000; Hare 1996; Hughes, Hogue, Hollin & Champion 1997).

Psykopaattiset piirteet tulevat esiin yleensä jo suhteellisen nuorella iällä ja kestävät läpi elämänkaaren (Dadds, Fraser, Frost & Howes 2005; Lynam 2002; Lynam, Caspi, Moffitt, Loeber & Stouthamer-Loeber 2007). Psykopatian esiintyvyyttä yhteiskunnassa ei ole systemaattisesti tutkittu, mutta Hare arvioi sen olevan noin yksi prosentti (Hare 2004b; Hare 1996). Psykopatia on persoonallisuushäiriö, mutta sitä ei ole otettu mukaan tällä hetkellä käytössä oleviin diagnostisiin manuaaleihin DSM IV:een tai ICD-10:een, joissa persoonallisuushäiriöt on pyritty käsitteellistämään käyttäytymisen kautta. Useat psykopaatit täyttävät kriteerit myös edellä mainituissa teoksissa määriteltuihin antisosiaaliseen tai asosiaaliseen persoonallisuushäiriöön, mutta suurin osa niistä, joilla on diagnosoitu antisosiaalinen persoonallisuushäiriö, ei kuitenkaan täytä psykopatian kriteerejä (Hare 2004b; Hare 1996). Psykopatian esiintyvyys on siis pienempi kuin antisosiaalisen persoonallisuushäiriön. Blackburn (2007a, 2007b) esittää, että psykopatian nykyisessä määrittelyssä korostuu liikaa rikollisuus haitallisen käyttäytymisen muotona. Tutkimuksen mukaan psykopaattiset persoonallisuuden piirteet ovat lähemmin yhteydessä narsistiseen ja histriooniseen persoonallisuushäiriöön kuin antisosiaaliseen persoonallisuushäiriöön.

Ahdistuksen kokemista on pidetty yhtenä merkittävimpänä erona psykopatian ja antisosiaalisen persoonallisuushäiriön välillä (mm. Hicklin & Widiger 2005). Psykopaateilla on vaikeuksia kognitiivisessa prosessoinnissa, mikä ilmenee muun muassa kyvyttömyytenä tai haluttomuutena prosessoida kielen syvällisempiä merkityksiä ja vivahteita (Hare 1996). Myös kokemusten tunner merkitys jää ymmärtämättä (Hare 1996). Tutkimusten mukaan psykopaateilla on vaikeuksia erityisesti kielteisten tunteiden prosessoinnissa (Hare 2004b; Hart, Forth & Hare 1991; Patrick & Zempolich 1998; Verona, Patrick & Joiner 2001). Kokeelliset tutkimukset tukevat väitettä, että psykopaateilla on vaikeuksia kielteisten tunteiden prosessoinnissa, mutta itsearvioinneissa tulokset ovat olleet vähemmän johdonmukaisia (Hare 2004b, 103; Hicklin & Widiger 2005). Epäjohdonmukaisuuksien taustalla on katsottu olevan eroavaisuudet psykopatiakäsitteen määrittelyssä (Hare 2004b, 103). DSM IV:n antisosiaalisen persoonallisuushäiriön diagnostisissa kriteereissä ei ole otettu huomioon ahdistuksen kokemisen vähäisyyttä. Sitä vastoin ahdistuneisuushäiriötä pidetään yleisinä henkilöillä, joilla on antisosiaalinen persoonallisuushäiriö (Hicklin & Widiger 2005).

Psykopaattisten piirteiden yhteyttä muihin persoonallisuudenpiirteisiin on selvitetty useissa kansainvälisissä tutkimuksissa (esim. Andershed, Gustafson, Kerr & Stattin 2002; Hicklin & Widiger 2005; Williams & Paulhus 2004). Opiskelijoille suunnatuissa tutkimuksissa, joissa tarkasteltiin SRP II -arviointimenetelmällä psykopatiapistemäärien yhteyttä persoonallisuuden viiden faktorin malliin, on todettu negatiivinen korrelaatio neuroottisuuden, sovinollisuuden ja tunnollisuuden sekä psykopatian välillä ja positiivinen yhteys ulospäinsuuntautuneisuuden ja avoimuuden sekä psykopatiapistemäärien välillä (Hicklin & Widiger 2005; Williams & Paulhus 2004). Ruotsissa tehty tutkimus puolestaan viittaa siihen, että mitä korkeamman pistemäärän henkilö saa psykopatiapiirteitä mittaavalla asteikolla, sitä impulsiivisempi hän on (Andershed ym. 2002).

Di Fazio, Kroner ja Forth (1997) ovat tutkineet psykopatian ja attribuutioiden yhteyttä vangeilla Kanadassa. Tutkimuksen mukaan psykopaatit eivät yleensä ota vastuuta teoistaan tai syytä itseään tekemästään rikoksesta tai väkivaltaisesta käyttäytymisestä. Psykopatian ja attribuutioiden yhteyttä on tutkittu myös naisvangeilla Suomessa. Weizmann-Henelius, Sailas, Viemerö ja Eronen (2002) osoittivat, että korkeat psykopatiapisteeset liittyivät vähäisempiin syyllisyydenkokemuksiin ja korkeampiin sisäisiin attribuutioihin. Tutkimuksen mukaan psykopaatit eivät syytä muita rikoksestaan, koska heillä on heikentynyt kyky kokea empatiaa ja katumusta. Johtopäätös on osittain ristiriidassa Di Fazion ym. (1997) tutkimustulosten kanssa, joissa psykopaateilla korostuivat sisäisten attribuutioiden sijasta ulkoiset attribuutiot.

Vaikka manipulatiivisuus ja patologinen valehtelu ovat yleisiä psykopaateilla, ei heillä tutkimuksen mukaan ole kuitenkaan taipumusta antaa itsestään sosiaalisesti suotavaa kuvaa tutkimustilanteessa (Poythress, Edens & Lilienfeld 1998). Itsearviointeihin perustuvissa tutkimuksissa on kuitenkin joitakin mahdollisia virhelähteitä, joista sosiaalisesti suotava vastaustyyli on yksi. Tutkittavat saattavat vastata kyselyihin johdonmukaisesti tavalla, jonka uskovat saattavan heidät myönteiseen valoon (Paulhus 1991, 17). Tässä tutkimuksessa tarkastellaan myös sosiaalisesti suotavaa vastaustyyliä talousrikollisilla. Lisäksi tutkitaan psykopatiapistemäärien yhteyttä attribuutioon, viiden faktorin mallin mukaisesti persoonallisuuspiirteisiin ja impulsiivisuuteen.

3.1.5 Tutkimuksen tavoite

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on lisätä tietoa suomalaisten talousrikollisten persoonallisuuspiirteistä, attribuution kohdentumisesta ja syyllisyyden kokemuksista. Koska aikaisempia vastaavia tutkimuksia käyttäytymistieteiden alalta ei

suomalaisista talousrikollisista tai muista rikollisjoukoista ole, ei vertailuja muihin rikostyyppeihin syyllistyneisiin tai aikaisempiin tutkimuksiin voida tehdä. Sen sijaan tämä tutkimus tuottaa vertailuaineistoa käytetyille mittareille tulevia tutkimuksia varten.

Tässä tutkimuksessa tarkastellaan aineiston yleisen kuvauksen lisäksi sitä, erotteleeko aikaisempi rikostausta tai psykopatiapistemäärät talousrikoksiin syyllistyneitä attribuution kohdentumisen tai persoonallisuuden osalta ja korreloivatko käytetyt mittarit keskenään. Käytännössä tutkimuksen tuloksia voi soveltaa talousrikoksiin syyllistyneiden rangaistusajansuunnitelmia, toimintaohjelmia ja seuraamusjärjestelmiä kehitettäessä.

3.2 Menetelmät

3.2.1 Tutkittavat

Tutkimus kohdistettiin kaikkiin suomalaisiin talousrikoksista tuomittuihin vankeihin ja talousrikoksista syytettyihin tutkintavankeihin, jotka olivat vankiloissa helmi-maaliskuussa 2007 (n=72). Käytännön syistä otoksesta suljettiin pois vangit, joilla ei ollut suomalaista henkilötunnusta tai joiden äidinkieli oli muu kuin suomi. Tiedot vangeista kerättiin vankitietojärjestelmästä (VATI) rikosnimikkeiden perusteella yhteistyössä Rikosseuraamusviraston kanssa.

Tutkimukseen osallistui 33 vankia, joista kaksi oli naisia ja loput miehiä vastausprosentin ollessa tällöin 45.8. Tutkittavien keski-ikä oli 49.18 vuotta (kh 9.95, vaihteluväli 28 - 63). Vastaajista 47 prosenttia oli ammatiltaan liikkeenharjoittajia tai yrittäjiä ja 21.9 prosenttia johtavassa asemassa tai korkeakoulun suorittaneita. Tuomioperusteena 18 (56.3 %) tapauksessa oli kirjanpitorikos, 14:ssä (43.8 %) veropetos, 14:ssä (42.4 %) petos ja 11:ssä (34.4 %) velallisen epärehellisyys. Muita talousrikoksia oli vain harvalla. Rangaistuksen perusteena yhdellä oli tuomio lisäksi muusta kuin talousrikoksesta, tässä tapauksessa omaisuusrikoksesta.

Tuomitun rangaistuksen pituus oli kuudella henkilöllä (18.8 %) korkeintaan vuosi, yhdeksällä (28.1 %) yli vuosi, mutta alle kaksi vuotta, yhdeksällä (28.1 %) kahdesta kolmeen vuotta ja kahdeksalla yli kolme vuotta (25.0 %). Ensimmäistä kertaa vankilassa oli 20 eli 60.6 prosenttia tutkittavista. Vastaajista kolme (9.1 %) oli toista kertaa ja kolmatta tai sitä useampaa kertaa vankilassa oli 10 henkilöä eli 30.3 prosenttia vastaajista. Avolaitoksiin, työsiirtoloihin tai avo-osastoille

oli sijoitettu 50 prosenttia tutkittavista, ja loput suorittivat rangaistustaan kyselyhetkellä suljetussa laitoksessa.

3.2.2 Arviointimenetelmät

Tutkimus toteutettiin kyselylomaketutkimuksena. Tutkittaville lähetettiin postitse kyselylomakkeet ja niiden mukana saatekirje sekä yhteystietolomake puhelin-korttien arvontaan osallistumista varten. Kyselylomakkeet koostuivat seuraavista viidestä arviointimenetelmästä: NEO-PI Revised (Costa & McCrae 1992), Self-report Psychopathy Scale-III R (Paulhus, Hemphill & Hare, painossa), Gudjónsson Blame Attribution Inventory (Gudjónsson & Singh 1989), Paulhus Deception Scale (Paulhus 1991) ja Barrat Impulsiveness Scale (Barrat 1994).

Rikolliseen käyttäytymiseen liittyvää attribuution kohdentumista mitattiin Gudjónssonin ja Singhin (1989) kehittämällä asteikolla Gudjónsson Blame Attribution Inventory (BAI). BAI sisältää 42 osiota, joihin vastataan dikotomisella asteikolla (pitää paikkaansa vs. ei pidä paikkaansa). BAI on itsearviointiin perustuva kyselylomake, jonka väittämät rakentuvat kolmen eri asteikon ympärille: ulkoisen attribuution, vapaan valinnan ja syyllisyyden tunteiden kokemisen asteikko. Asteikkojen reliabiliteetit (Cronbachin α) olivat tässä tutkimuksessa ulkoinen (.79), vapaa valinta (.73) ja syyllisyys (.75) ja samaa luokkaa kuin aiemmissakin tutkimuksissa (Fox ym. 2003; Peersen, Gudjonsson & Sigurdsson 2000).

Tutkittavan yleisiä persoonallisuuden piirteitä kartoitettiin Costa ja McCraen kehittämällä viiden faktorin malliin pohjautuvalla NEO-PI Revised -menetelmällä. NEO-PI R sisältää 300 osiota, joihin vastataan viisiportaisella Likert-asteikolla (1= ei lainkaan pidä paikkaansa, 5= pitää täysin paikkaansa). Osiot mittaavat ulospäinsuuntautuneisuutta, sovinollisuutta, tunnollisuutta, tunne-elämän tasapainoisuutta ja avoimuutta. Asteikkojen reliabiliteetit (Cronbachin α) vaihtelivat välillä .88 - .96 ja olivat samaa luokkaa kuin aikaisemmissa tutkimuksissa (Hicklin & Widiger 2005). Lisäksi tutkittavien psykopaattisia persoonallisuudenpiirteitä kartoitettiin Paulhusin, Haren ja Hemphillin kehitteillä olevalla arviointimenetelmällä Self-Report Psychopathy Scale-III-R95 (SRP-III-R), joka pohjautuu aiemmin julkaistuun Self-report Psychopathy Scale-III -arviointimenetelmään (Paulhus ym., painossa). SRP III sisältää 65 osiota, joihin vastataan niin ikään viisiportaisella asteikolla (1= täysin eri mieltä, 5= täysin samaa mieltä). Osiot mittaavat vuorovaikutukseen, tunne-elämään, elämäntyyliin ja antisosiaalisuuteen liittyviä persoonallisuuspiirteitä. Asteikkojen reliabiliteetit (Cronbachin α) vaihtelivat tässä tutkimuksessa .63 - .78 välillä. SRP-III-R on suunnattu käytettäväksi van-

kiaineistolla. Testi on saatu sen kehittäjiltä suoraan ja käännetty suomeksi laillistetun kääntäjän toimesta.

Impulsiivisuutta mitattiin Barratin (1994) kehittämällä Barrat Impulsiveness Scale (BIS) -menetelmällä, joka koostuu 29 osiosta. Osioihin vastataan neliporaisella asteikolla (1=hyvin harvoin/en koskaan, 4=melkein aina/aina). Osiot jakautuvat kolmelle eri asteikolle: tarkaavaisuus ($\alpha=.64$), motorinen ($\alpha=.69$) ja suunnittelematon ($\alpha=.73$) impulsiivisuus. Lisäksi koska kyseessä on itsearviointiin perustuva tutkimus, tutkittavan taipumusta antaa itsestään sosiaalisesti hyväksyttävä kuva arvioitiin Paulhusin sosiaalisen suotavuuden mittarilla (PDS) Paulhus Deception Scale (1991). Menetelmä koostuu 40 väittämästä, jotka muodostavat kaksi mitta-asteikkoa: vaikutelmanluonti ja itsepetos. Kysymyksiin vastataan seitsenporaisella Likert-asteikolla (1=ei pidä lainkaan paikkaansa, 7=pitää täysin paikkaansa). Tässä tutkimuksessa arviointimenetelmän reliabiliteetit (Cronbachin α) olivat: itsepetos .51, vaikutelmanluonti .81 ja koko asteikko .76.

Taustatietolomakkeessa kartoitettiin vastaajan ikä, sukupuoli, ammatti (vaihtoehdot: yrittäjä/liikkeenharjoittaja, toimihenkilö, johtava asema tai korkeakoulututkinto, yrittäjä-työntekijä, eläkeläinen tai muu), talousrikosnimike, rangaistuksen perusteena olevat muut rikokset (vastausvaihtoehdot: ei, liikennერიკოქსეტი, omaisuusrikokset, väkivaltarikokset, muut kuin edellä mainitut rikokset), rangaistuksen pituus, rikoksentekovuosi, aikaisemmat rikokset ja niistä tuomittu seuraus, aikaisempien vankeusrangaistusten määrä sekä sijoittuminen laitoksiin (vastausvaihtoehdot: avolaitos/ työsiirtola/ avo-osasto, suljettu laitos).

3.2.3 Tutkimusaineistojen käsittely ja analyysi

Tutkimusaineiston tilastollisissa analysoinneissa käytettiin SPSS 15.0 –tilasto-ohjelmaa. Likert -asteikoisilla muuttujilla puuttuvat arvot korvattiin aineistossa mediaanilla, mikäli puuttuvia arvoja aineistossa oli alle 25 prosenttia. BAI:ssa puuttuvia arvoja ei korvattu, koska kyseisen mitta-asteikon muuttujat ovat dikotomisissa. Mittareille muodostettiin aikaisempien tutkimusten perusteella summa-muuttujat, joille laskettiin reliabiliteetit. Summamuuttujien jakaumien normaalius tarkastettiin silmämääräisesti histogrammin avulla. Ryhmävertailuissa käytettiin Kruskal-Wallis ja Mann-Whitneyn testejä, jotka soveltuvat ei-normaalisti jakautuneille aineistoille (Metsämuuronen 2004). Korrelaatioanalyysissä käytettiin Pearsonin korrelaatiokerrointa. Korrelaatioissa hylkäämisvirheen todennäköisyyden kasvua kontrolloitiin käyttämällä tiukempaa merkitsevyystasoa .01. Tuloksissa ilmoitetaan, mikäli löydetty tilastollinen yhteys on mainittua heikompi.

Tilastotieteilijät suosittavat, että psykologisissa tutkimuksissa nollahypoteesin testauksen lisäksi raportoidaan jokin havaitun vaikutuksen voimakkuutta kuvaava luku, kuten esimerkiksi efektikoko. Efektikoko määritellään tyypillisesti otoskoosta riippumattomaksi numeeriseksi estimaatiksi, joka määrittelee riippumattoman muuttujan riippuvassa muuttujassa aiheuttaman vaihtelun (Nummenmaa 2005). Koska merkitsevyyttä ilmaiseva p-luku on riippuvainen vaikutuksen suuruuden lisäksi otoskoosta, suositellaan efektikoon ilmaisemista tuloksissa erityisesti, jos otoskoko on ollut erityisen pieni tai suuri (Nummenmaa, 2005). Näin ollen tässä tutkimuksessa, jossa otoskoot ovat pieniä, raportoidaan efektikoot korrelaatioissa sekä ryhmävertailuissa. Myös APA (American Psychological Association 2001) suosittaa efektikokojen raportoimista tutkimuksissa. Efektikoon estimoinnissa käytetään pistebiseriaalista korrelaatiokerrointa. Efektikoon suuruuden tulkinnassa käytetään Nummenmaan (2005) esittämiä rajoja, joiden mukaan 0.10 on pieni efekti, 0.24 keski-suuri efekti ja 0.37 suuri efekti.

Aineisto jaettiin ryhmiin vastaajien psykopatiapistemäärien ja rikostaustan perusteella. Psykopatiapistemäärä on osoittautunut hyödylliseksi ryhmien väliseksi erottelijaksi aikaisemmassa tutkimuksessa (Andershed ym. 2002). Rikostausta valittiin toiseksi ryhmien väliseksi erottelevaksi muuttujaksi, koska aikaisemmissa persoonallisuustutkimuksissa sitä ei ole kontrolloitu, mutta rikostaustan on todettu erottelevan ryhmiä ainakin rikollisen ajattelutyylin, identiteetin ja elämäntyylin suhteen (Walters & Geyer 2004).

Tutkittavat jaettiin kolmeen yhtä suureen ryhmään psykopatiapistemäärien perusteella. Kumulatiivisen frekvenssin avulla määriteltiin pisterajat ryhmille. Ensimmäisen matalan psykopatiapistemäärän ryhmän pisterajaksi muodostui 139 tai alle (33.3 %). Keskitason ryhmään sijoitettiin henkilöt, jotka olivat saaneet pisteitä 140:sta 168:aan (33.3 %). Viimeiseen korkean pistemäärän ryhmään valittiin 33.3 prosenttia eniten pisteitä saaneista, ja pisterajaksi muodostui 169 tai yli. Luokittelun perusteella tarkasteltiin, erottelevatko psykopatiapistemäärät tuloksia muissa persoonallisuus- ja attribuutiomittareissa.

Aikaisemmissa tutkimuksissa ilmenneiden puutteiden vuoksi tarkasteltiin myös, eroavatko tutkittavat rikostaustan perusteella persoonallisuuden piirteiltään tai attribuution kohdentumiseltaan. Aineisto jaettiin kahteen ryhmään rikostaustan perusteella: aikaisempi ehdoton tai ehdollinen tuomio omaisuus-, väkivalta-, talous- tai muusta rikoksesta ($n = 12$, 36.4 %) ja ei aikaisempaa tuomiota tai sakkotuomio edellä mainituista rikoksista ($n = 21$, 63.6 %). Suomalaisia normiaineistoja ei ole toistaiseksi saatavilla käytetyistä mittareista, joten tuloksia ei voitu verrata tutkimuksen ulkopuolisiin ryhmiin tässä vaiheessa.

3.3 Tulokset

3.3.1 Tulosten yleiskuvaus

Taulukossa 1 on esitetty keskiarvot, keskihajonnat, vaihteluvälit ja reliabiliteetit eri arviointimenetelmissä. Reliabiliteetit arviointimenetelmissä olivat hyvät lukuun ottamatta Paulhusin sosiaalisen suotavuuden mittarin itsepetosfaktoria, jonka reliabiliteetti oli vain .51.

Taulukko 1. Keskiarvot, hajonnat, vaihteluvälit ja reliabiliteetit eri arviointimenetelmissä.

Arviointimenetelmä	ka	kh	vaihteluväli	Cronbachin
				alfa
Psykopatia, vuorovaikutus (SRP)	37.85	7.85	24 - 52	.66
Psykopatia, tunnekylmyys (SRP)	38.76	9.46	24 - 58	.73
Psykopatia, elämäntyyli (SRP)	42.42	11.08	22 - 66	.78
Psykopatia, antisosiaalisuus	36.18	8.25	23 - 54	.63
Psykopatia, summapistemäärä	155.21	30.28	103 - 224	.89
Impulsiivisuus, motorinen (BIS)	23.06	4.62	14 - 35	.69
Impulsiivisuus, tarkkaavuus (BIS)	13.69	3.25	9 - 22	.64
Impulsiivisuus, suunnittelemattomuus (BIS)	22.00	5.37	15 - 36	.73
Ulospäinsuuntautuneisuus (NEO)	197.44	32.78	124 - 263	.93
Sovinnollisuus (NEO)	221.69	25.08	166 - 274	.91
Tunnollisuus (NEO)	232.72	35.34	115 - 280	.96
Tunne-elämän tasapainoisuus (NEO)	152.91	33.12	99 - 224	.94
Avoimuus (NEO)	212.63	25.58	149 - 261	.88
Attribuutio, ulkoinen (BAI)	6.23	3.40	1 - 14	.79
Attribuutio, sisäinen (BAI)	3.67	2.37	0 - 9	.73
Attribuutio, syyllisyys (BAI)	7.17	3.63	1 - 14	.75
Itsepetos (PDS)	86.31	12.18	59 - 122	.51
Vaikutelmanluonti (PDS)	82.72	19.80	36 - 131	.81
Sosiaalisesti suotava vastaustyyli (PDS)	169.03	25.38	114 - 227	.76

3.3.2 Korrelaatiot

Korrelaatioanalyysillä (Pearson r) tutkittiin, mitkä persoonallisuuden piirteet olivat yhteydessä attribuutiotyyliin eli henkilön tapaan selittää rikostaan (Taulukko 2). Tulokset osoittivat, että mitä korkeampia pisteitä henkilö sai tunnollisuutta mittaavalla persoonallisuusasteikolla, sitä enemmän henkilö koki myös syyllisyyttä rikoksestaan ($p < .05$). Kyseisen efektin koko on suuri (Nummenmaa 2005). Sosiaalisesti suotavasta vastaustyylistä vaikutelmanluonti oli myös positiivisesti yhteydessä syyllisyyden kokemuksiin ($p < .05$), tässäkin efektin koko oli suuri (Nummenmaa 2005). Sisäinen attribuutio korreloi merkitsevästi positiivisesti syyllisyysattribuution kanssa ja negatiivisesti ulkoisen attribuution kanssa. Sisäinen / psyykinen attribuutio tai ulkoinen attribuutio eivät olleet merkitsevästi yhteydessä mihinkään persoonallisuuden yleisiä piirteitä mittaavaan arviointimenetelmään tai sosiaalisesti suotavaan vastaustyyliin. Psykopatian yhteys attribuutioihin esitetään jäljempänä.

Taulukko 2. Attribuutioasteikkojen yhteys (Pearson r) persoonallisuuspiirteisiin, impulsiivisuuteen ja sosiaalisesti suotavaan vastaustyyliin.

	BAI		
	syllisyys- attribuutio	sisäinen attribuutio	ulkoinen attribuutio
NEO			
neuroottisuus	-.061	.129	.025
ulospäinsuuntuneisuus	.023	.070	.096
avoimuus	.187	.233	-.070
sovinnollisuus	.329	.130	-.330
tunnollisuus	.371*	.144	.004
BIS			
motorinen	-.217	.090	.085
tarkkaavuus	-.332	-.200	.159
suunnittelematon	-.276	.033	.015
PDS			
itsepetos	-.008	.006	.085
vaikutelmanluonti	.443	.104	-.180
BAI			
syllisyys	1.00	.528**	-.322
sisäinen	.528**	1.00	-.041
ulkoinen	-.322	-.041	1.00

** p < .01, * p < .05

Taulukossa 3 on esitelty SRP:n yhteydet muihin arviointimenetelmiin korrelaatiomatriisin avulla. Mitä korkeammat pisteet henkilö sai SRP:n elämäntyyliä mittaavalla asteikolla, sitä vähemmän hän koki syyllisyyttä tekemästään rikoksesta. Tulos oli tilastollisesti lähes merkitsevä. Tunnekyllisyys oli merkitsevästi positiivisesti yhteydessä ulkoiseen attribuutioon ja negatiivisesti yhteydessä syyllisyysattribuutioon. Yleisistä persoonallisuudenpiirteistä neuroottisuus eli tunne-elämän epävakaisuus oli positiivisesti yhteydessä kaikkiin SRP-arviointimenetelmän summapistemääriin. Lisäksi mitä korkeammat kokonaispisteet henkilö sai psykopaattisia piirteitä mittaavalla asteikolla, sitä neuroottisempi hän myös oli. Tulokset olivat tilastollisesti merkitseviä. Persoonallisuudeltaan

avoimet henkilöt olivat myös tunteiltaan viileimpiä ja antisosiaalisempia. Sovinnollisuus ja tunnollisuus olivat negatiivisesti merkitsevästi yhteydessä psykopaattisiin persoonallisuuspiirteisiin.

Korrelaatioanalyysillä tutkittiin myös impulsiivisuuden yhteyttä psykopaattisiin persoonallisuuspiirteisiin. Kaikki psykopatian asteikot (tunnekylmyys, antisosiaalisuus, elämäntyyli ja vuorovaikutus) olivat merkitsevästi yhteydessä impulsiivisuuden eri alueisiin (motorinen, tarkkaavaisuus ja suunnittelematon). Mitä enemmän henkilöllä oli psykopaattisia persoonallisuudenpiirteitä, sitä impulsiivisempi hän oli. Psykopaattisia piirteitä omaavilla henkilöillä oli lisäksi vähemmän taipumusta kiinnittää huomiota vaikutelmanluontiin sosiaalisesti suotavaa vastustyyliä mittaavassa arviointimenetelmässä. Kaikissa edellä mainituissa yhteyksissä efektin koko oli suuri (Nummenmaa 2005).

Taulukko 3. SRP:n korrelaatiot suhteessa muihin arviointimenetelmiin

		SRP				Summa
		Tunnekyllmyys	Antisosiaalisuus	Elämäntyyli	Vuoro- vaikutus	
BAI						
	Syällisyys	-.507**	-.135	-.366*	-.300	-.415
	Sisäinen	-.136	.061	-.064	-.071	-.069
	Ulkoinen	.501**	.125	-.016	.155	.235
NEO						
	Neuroottisuus	.537**	.767**	.432*	.405*	.657**
	Ulospäinsuuntauneisuus	-.197	-.250	.043	.073	-.096
	Avoimuus	-.428*	-.368*	-.116	-.069	-.301
	Sovinnollisuus	-.660**	-.233	-.626**	-.695**	.702**
	Tunnollisuus	-.575**	-.457**	-.607**	-.545**	.688**
BIS						
	Motorinen	.581**	.601**	.598**	.518**	.701**
	Tarkkaavuus	.697**	.704**	.555**	.595**	.771**
	Suunnitteleminen	.602**	.653**	.650**	.502**	.738**
PDS						
	Itsepetos	.065	-.301	.038	.107	-.023
	Vaikutelmanluonti	-.423*	-.311	-.586**	-.545**	.574**

** p < .01. * p < .05

3.3.3 Ryhmävertailujen tulokset

Psykopatian yhteyttä muihin arviointimenetelmiin tarkasteltiin korrelaatiomatriisin lisäksi jakamalla psykopatiasummapistemäärän suhteen henkilöt kolmeen ryhmään. Taulukossa 4 on esitetty ryhmävertailujen tulokset eri arviointimenetelmissä, kun ryhmien erottelijana oli pisteet psykopaattisia persoonallisuudenpiirteitä mittaavassa arviointimenetelmässä. Tilastollisesti merkitseviä yhteyksiä attribuution kohdentumiseen ei ilmennyt. Ryhmien vertailu kuitenkin osoitti, että mitä alhaisempia pistemääriä henkilö sai psykopatiamittarilla, sitä sovinellisempi ja tunnollisempi hän oli persoonallisuudeltaan. Korkean psykopatiasummapistemäärän

ryhmässä henkilöt olivat motorisesti, suunnittelevuudeltaan ja tarkkaavuudeltaan impulsiivisempia. Henkilöt, jotka saivat korkeita pistemääriä psykopatiamittarissa, olivat myös tunne-elämältään epävakaampia eli kokivat enemmän ahdistusta. Sen sijaan henkilöt, jotka saivat matalia pistemääriä psykopatiamittarissa, kiinnittivät enemmän huomiota vaikutelmanluontiin. Edellä mainitut tulokset olivat tilastollisesti merkitseviä.

Taulukko 4. Kruskal-Wallisin testin tulokset eri arviointimenetelmissä matalan, keski- ja korkean psykopatiapistemäärän ryhmissä

	Ryhmäjaottelu				
		Keski 140 –			
	Matala ≤139	168	Korkea ≥169		
Arviointimenetelmä	ka (kh)	ka (kh)	ka (kh)	χ²	p-arvo
BAI					
syllisyys	8.50 (3.13)	7.00 (3.29)	5.89 (4.37)	2.381	.304
ulkoinen	5.80 (3.64)	5.82 (2.75)	7.22 (3.99)	.815	.665
psykykinen	3.00 (1.56)	4.81 (2.48)	3.00 (2.65)	3.329	.189
NEO					
ulospäinsuun-					
tautuneisuus	204.36 (24.70)	192.55 (28.01)	195.20 (45.37)	.604	.739
sovinollisuus	239.82 (23.57)	222.36 (14.92)	201.00 (20.54)	12.298	.002
tunnollisuus	256.36 (19.84)	237.55 (27.12)	201.40 (35.28)	14.760	.001
avoimuus	219.73 (19.04)	213.36 (25.88)	204.00 (31.01)	1.404	.496
neuroottisuus	126.91 (18.51)	157.45 (31.87)	176.50 (28.25)	12.319	.002
PDS					
itsepetos	88.91 (7.57)	85.00 (10.20)	84.90 (17.85)	1.170	.557
vaikutelman-					
luonti	97.91 (15.39)	78.09 (16.87)	71.10 (17.69)	10.499	.005
BIS					
motorinen	19.00 (3.16)	23.45 (3.64)	26.36 (3.91)	14.760	.001
tarkkaavuus	11.30 (1.25)	13.18 (3.43)	16.36 (2.38)	15.025	.001
suunnittelema-					
tomuus	17.60 (2.12)	21.09 (3.59)	26.91 (5.07)	17.204	.000

Taustatietojen tarkastelu osoitti, että nuoret henkilöt saivat korkeampia pistemääriä psykopatiamittarissa. Iän keskiarvot olivat matalan, keski- ja korkean psykopatiapistemäärän ryhmissä 54.18, 46.09 ja 47.27 vuotta (keskihajonnat 1.91, 2.44 ja 3.92 vuotta). Ryhmien väliset erot eivät kuitenkaan olleet tilastollisesti merkitseviä ($p < .12$). Taustatietojen tarkastelusta ilmeni lisäksi, että korkean psykopatiapistemäärän ryhmässä oli tuomioperusteena selvästi lukumäärällisesti enemmän rikoksia (45 kpl) kuin matalan (24 kpl) ja keskipistemäärän (18 kpl) ryhmissä. Efektin koko korkean SRP-pistemäärän ryhmässä suhteessa muihin oli suuri (piste-biseriaalinen korrelaatio $r = .41$). Petokset, väärennykset ja kavallukset olivat useimmin edustettuina korkean pistemäärän ryhmissä kuin kahdessa muussa ryhmässä. Sen sijaan kirjanpitorikos ja velallisen epärehellisyys olivat yleisempiä matalan pistemäärän ryhmissä kuin kahdessa muussa ryhmässä. Korkean psykopatian ryhmässä oli myös muita ryhmiä enemmän aikaisempaa väkivaltaa-, omaisuus-, talous- tai muuta rikollisuutta.

Aikaisemman rikostaustan perusteella muodostetut ryhmät (aikaisempi ehdoton tai ehdollinen tuomio, ei tuomiota tai sakkorangaistus) eivät eronneet merkittävästi attribuution kohdentumiselta, psykopatiapistemääriltä, sosiaalisesti suotavalta vastaustyyliä tai impulsiivisuudelta. Persoonallisuuspiirteistä ryhmät erosivat ainoastaan neuroottisuuden osalta ($p < .05$). Uusijat olivat tunne-elämältään epävakaita kuin ensikertalaiset. Sovinnollisuuden osalta ryhmät eivät eronneet toisistaan.

3.4 Diskussio

Talousrikollisuus on suhteellisen uusi tutkimuskohde ja käyttäytymistieteiden näkökulmasta ei Suomessa tutkimusta aiheesta ole aikaisemmin tehty. Tämä on jossakin määrin yllättävää, koska talousrikollisuus maksaa yhteiskunnalle suhteessa enemmän kuin mikään muu rikollisuus. Tämän tutkimuksen tarkoituksena oli lisätä tietoa suomalaisista talousrikollisista käyttäytymistieteiden näkökulmasta. Tutkimuksessa kartoitettiin talousrikollisten yleisiä viiden faktorin mallin mukaisia persoonallisuuspiirteitä, psykopaattisia piirteitä, impulsiivisuutta, attribuution kohdentumista sekä sosiaalisesti suotavaa vastaustyyliä. Lisäksi tutkimuksessa tarkasteltiin, mitkä persoonallisuuden piirteet ja attribuutiot esiintyvät yhdessä. Tarkasteluissa keskityttiin erityisesti siihen, erottelevatko psykopaattiset piirteet talousrikollisia persoonallisuudelta ja attribuution kohdentumiselta.

Aikaisempia vastaavia tutkimuksia tai normiaineistoa käytetyistä mittareista ei talousrikoksiin syyllistyneistä tai muista rikollisjoukoista Suomessa toistaiseksi ole, joten tämän tutkimuksen perusteella ei voitu vastata kysymykseen, millä tavalla

talousrikolliset poikkeavat muista rikollisista tai kansalaisista persoonallisuudeltaan tai attribuution kohdentumiselta. Tutkimus mahdollistaa toisaalta tulevaisuudessa kysymykseen vastaamisen, kun normiaineistoa muista ryhmistä kertyy. Kansainvälisiä tutkimuksia attribuutioista rikollisilla sekä persoonallisuuspiirteiden ja attribuutioiden yhteydestä psykopatiaan kuitenkin on. Niihin viitataan myöhempanä tuloksia analysoitaessa.

3.4.1 Psykopaattisten piirteiden ja rikostaustan yhteys muihin persoonallisuuspiirteisiin

Psykopatiamittari SRP III-R osoittautui hyväksi ryhmien väliseksi erottelijaksi. Parittaiset vertailut osoittivat, että mitä korkeammat pistemäärät henkilö sai psykopatiamittarissa, sitä nuoremmaksi, impulsiivisemmaksi, neuroottisemmaksi, epäsovinnollisemmaksi ja epätunnollisemmaksi henkilö osoittautui ja sitä vähemmän hän myös koki syyllisyyttä tekemästään rikoksesta. Tulokset ovat osittain sopusoinnussa aikaisempien opiskelijoilla toteutettujen tutkimusten kanssa (ks. Hicklin & Widiger 2005; Williams & Paulhus 2004). Sovinnollisuuden, tunnollisuuden ja impulsiivisuuden osalta tulokset tukivat aikaisempia tutkimuksia. Sen sijaan psykopaattisten persoonallisuuspiirteiden yhteys neuroottisuuteen oli aikaisempiin tutkimuksiin nähden poikkeava. Aikaisemmissa tutkimuksissa psykopaattisten persoonallisuuspiirteiden lisääntyessä on neuroottisuus vähentynyt eli psykopaatit ovat olleet tunne-elämältään vakaampia (ks. Andershed ym. 2002; Hicklin & Widiger 2005; Williams & Paulhus 2004). Tässä tutkimuksessa sitä vastoin neuroottisuus lisääntyi.

Kuten johdannossa on esitetty, psykopaattisten piirteiden itsearvioinneissa on saatu aikaisemminkin vaihtelevia tuloksia neuroottisuuteen liittyvän ahdistuneisuuden osalta, joten tämä tutkimus ei sikäli ole poikkeus. Talousrikollisten persoonallisuuden yhteydestä psykopaattisiin piirteisiin ei ole myöskään aikaisempaa tietoa. Talousrikollisten psykopatiassa saattaa korostua eri piirteet kuin esimerkiksi väkivaltarikollisilla. Talousrikoksessa uhria on vaikea usein nimetä tai se on kaukaisempi, jolloin rikollinen teko ei tekijässään oletetusti aiheuta samassa määrin ahdistusta kuin esimerkiksi väkivaltarikoksissa. Sopeutumista ahdistuneisuuteen ei siten tarvita. Tässä tutkimuksessa monimuotoisemman rikollisuuden myötä myös neuroottisuus lisääntyi, mikä tukee edellä esitettyä.

Syy siihen, miksi tässä tutkimuksessa psykopaattisten persoonallisuuspiirteiden lisääntyessä myös ahdistuksen kokemukset lisääntyivät, saattaa löytyä myös neuroottisuusasteikon rakenteesta. NEO-PI-R -faktoreiden taustalle on nimetty kullekin kuusi vaikutinta. Neuroottisuusasteikko muodostuu ahdistuneisuudesta,

vihamielisyydestä, masentuneisuudesta, itsetietoisuudesta, impulsiivisuudesta ja haavoittuvaisuudesta (Hicklin & Widiger 2005). On mahdollista, että esimerkiksi impulsiivisuus on vaikuttanut voimakkaasti koko faktorin suuntaan. Hare (2004b) on määritellyt impulsiivisuuden olennaiseksi osaksi psykopatian käsitettä, mikä selittää impulsiivisuus ja psykopatia -mittareiden voimakkaan keskinäisen korrelaation. Tässä tutkimuksessa faktoreita ei jaettu pienempiin osiin, jolloin tietoa ei myöskään ole siitä, mikä neuroottisuusasteikon eri osien yhteys psykopatiaan on. Lisäksi silmämääräisesti arvioituna korkean psykopatiapistemäärän ryhmäsäkään pistemäärät eivät olleet erityisen korkeita, joten psykopatian käänteinen vaikutus ahdistuksen kokemuksiin ei välttämättä ole vielä näkyvissä. Antisomiaalisessa persoonallisuushäiriössä ahdistuneisuushan sen sijaan on yleistä.

Aikaisempien tutkimusten perusteella oli syytä olettaa, että aikaisempi ja monimuotoisempi rikostausta erottelisi ryhmiä persoonallisuudelta, psykopaattisilta piirteiltä ja attribuution kohdentumiselta. Tässä tutkimuksessa löydettiin kuitenkin yhteys ainoastaan aikaisemman rikollisuuden ja neuroottisuuden välille. Tämä yhteys saattaa myös selittyä sillä, että neuroottisuusfaktori sisältää rikollisuuteen vahvasti liitetyn impulsiivisuuden käsitteen. Impulsiivisuuden yhteys muun muassa väkivaltarikoksiin on ilmeinen.

3.4.2 Attribuutiot ja sosiaalisesti suotava vastaustyyli

Ulkoisen attribuution yhteys persoonallisuuspiirteisiin on aikaisemmassa tutkimuksessa todettu vahvemmasi kuin sisäisen attribuution ja syyllisyysattribuution (Gudjónsson & Singh 1989). Tässä tutkimuksessa sitä vastoin syyllisyysattribuutiolla oli selvästi enemmän yhteyksiä ($p < .05$) persoonallisuuteen kuin kahdella muulla attribuutiolla. Eri attribuutioiden sisäiset korrelaatiot sen sijaan vastasivat aikaisempia tutkimuksia. Kuten Gudjónssonin ja Singhin (1989) sekä Gudjónssonin ja Péturssonin (1991) tutkimuksissa, tässäkin tutkimuksessa sisäisen ja ulkoisen attribuution suhde syyllisyysattribuutioon oli erilainen. Sisäisessä attribuutiossa syyllisyyden kokemukset merkitsevästi lisääntyivät, kun taas ulkoisessa attribuutiossa ne vähentyivät.

Talousrikolliset vaikuttavat olevan poikkeava vankiryhmä myös attribuution kohdentumiselta. Talousrikolliset saivat tässä tutkimuksessa keskimäärin korkeampia summapistemääriä ulkoisen attribuution mittarissa kuin aikaisemmissa muille rikollisille ja opiskelijoille suunnatuissa ulkomaisissa tutkimuksissa (ks. Blumenthal ym. 1999; Dolan 1995; Gudjónsson & Pétursson 1991; Gudjónsson & Singh 1989, 1988; Peersen ym. 2000; Fox ym. 2003). Enemmistössä näistä tutkimuksista syyllisyys- ja sisäisen attribuution keskiarvot ulkoiseen attribuuti-

oon verrattuna olivat korkeammat (ks. Blumenthal ym. 1999; Gudjónsson & Pétursson 1991; Gudjónsson & Singh 1989, 1988; Fox ym. 2003). Tässä tutkimuksessa sen sijaan ulkoisen attribuution keskiarvo oli sisäistä attribuutiota korkeampi. Toisin sanoen talousrikolliset selittävät rikostaan muita rikollisryhmiä useammin ulkoisilla syillä kuin psyykkisillä tekijöillä tai kontrollin menetyksellä. Muihin rikollisryhmiin verrattuna talousrikolliset kokivat myös vähemmän syyllisyyttä rikoksestaan ja attribuioivat tekonsa syyt harvemmin mielen sisäisiin tekijöihin kuin väkivalta-, seksuaali- ja omaisuusrikoksista tuomitut. Eri tutkimuskohteita verrattaessa talousrikollisten attribuutiotyylit muistuttaa lähimmin korkeakouluopiskelijoita.

Kuten Poythress ym. (1998) esittivät tutkimuksessaan, psykopaattiset piirteet eivät ole yhteydessä sosiaalisesti suotavaan vastaustyyliin – ei myöskään tässä tutkimuksessa. Vaikutelmanluontiin huomion kiinnittäminen oli yleisempää matalan psykopatiapistemäärän ryhmässä kuin korkean pistemäärän ryhmässä. Tämä saattaa selittyä sillä, että koska tutkimukseen vastattiin nimettömänä, ei mahdollinen manipulointi olisi hyödyttänyt kyselyyn vastannutta eikä tarvetta vaikutelman luomiseen ollut.

3.4.3 Tutkimuksen rajoitukset

Talousrikosvankien vähäisen määrän vuoksi aineisto tutkimuksessa jäi pieneksi. Tämä oli myös esteenä monimuuttujamenetelmien (esim. regressioanalyysin) käyttämiselle. Otoksen kokoa olisi kenties ollut mahdollista kasvattaa, mikäli aineistoa olisi kerätty huomattavasti pidemmällä aikavälillä. Tässä tutkimuksessa aineisto kerättiin noin kahden kuukauden aikana. Otosta ei voida pitää täysin edustavana, sillä vastausprosentti tutkimuksessa oli kyselylomaketutkimuksia ajatellen alhainen, vaikkakin vankipopulaatioilla tavallinen (Dolan 1995; Blumenthal ym. 1999; Nygård 2007). Alhaiseen vastausprosenttiin on saattanut vaikuttaa se, ettei tavallisesti taloudellisesti hyvin toimeentulevia talousrikollisia välttämättä motivoi osallistujien kesken arvottava kuuden euron arvoinen puhelinkortti. Toisaalta talousrikollisten voidaan myös ajatella olevan muita vankiryhmiä kiinnostuneimpia tutkimuksista jo sosiaalisen asemansa puolesta. Tuloksiin on suhtauduttava varovaisesti, sillä virhemahdollisuus kasvaa pienen otoksen myötä.

Osa tutkimukseen osallistuneista vangeista ilmoitti, etteivät he ole lainkaan syyllistyneet rikokseen, vaan että heidät on tuomittu väärin perustein. Tuomion oikeellisuuteen ei tässä tutkimuksessa ollut mahdollisuus syventyä. Vastaajien mahdollinen syyttömyys vaikuttaa herkemmin BAI:n tuloksiin, koska kyseisessä mittarissa oletetaan vastaajan syyllistyneen rikokseen. Yksi tutkittavista jätti vas-

taamatta attribuutiota mittaavaan arviointimenetelmään edellä mainitusta syystä ja yksi ilmoitti syyttömyytensä vääristävän mahdollisesti tutkimuksen tuloksia. Mahdollisten syyttömien vankien (n = 2) määrä aineistossa jäi kuitenkin pieneksi, joten tulosten voidaan katsoa kuvaavan talousrikoksiin syyllistyneitä vankeja.

Kyselypaketti oli pitkä ja muutama vastaajista oli tuntemattomasta syystä jättänyt vastaamisen kesken tai hypännyt sivuja yli. Kyselylomakkeet olivat kaksipuolisia, jolloin jonkun sivun yli hyppääminen kuvastaa luultavimmin huolimattomuutta vastaamisesta. Vastaamisen keskeyttämisessä ei ilmennyt johdonmukaisuuksia. Oletettavaa on, että vastaaminen on keskeytynyt kyselyn pituuden vuoksi. Tulevaisuudessa olisi syytä harkita kenties harvemman kyselylomakkeen liittämistä patteristoon, jolloin vaillinaisia vastauksia tulisi vähemmän. Käytetyt arviointimenetelmät vaikuttivat hyviltä, joten niitä suositellaan käytettävän valikoidusti jatkossakin.

3.4.4 Uusintarikollisuuteen vaikuttaminen

Talousrikollisille suunnattuja uusintarikollisuutta vähentäviä ohjelmia ei Suomen vankiloissa ole, eikä tietävästi muuallakaan maailmalla. Erityisiä talousrikollisille yhteisiä kriminogeenisiä tekijöitä, joihin uusintarikollisuutta vähentävän ohjelman kohdistaisi, on vaikea tunnistaa¹³. Usein korkeissa yhteiskunnallisissa asemissa olevilla talousrikollisilla ei rikoksen taustalla ole tunnistettavissa päihdeongelmaa, heikkoa ongelmanratkaisutaitoa tai vihanhallintaa, rikollista seuraa tai antisosiaalista persoonallisuutta. Verrattuna muihin rikollisiin talousrikollisia on pidetty harkitsevina rikosentekijöinä, joihin rangaistukset ovat vaikuttavimpia (Schoepfer, Carmichael & Piquero 2007). Talousrikollisilla on yleensä enemmän menetettävää kuin perinteisillä rikollisilla, jolloin jo yhteys rikosoikeusjärjestelmään vaarantaa sosiaalisen aseman ja sitä kautta ehkäisee uusintarikollisuutta.

Toisaalta talousrikollisuuden voidaan katsoa olevan myös kannattavampaa kuin muun tyyppinen rikollisuus, minkä voidaan ajatella lisäävän uusimisriskiä. Kun sosiaalinen asema on kerran menetetty, ei se enää pidättelee rehellisellä tiellä. Talousrikoksista saatu taloudellinen hyöty on yleensä mittava, eikä sitä saada aina rikoshyötynä kokonaisuudessaan perittyä. Vaikka vankeustuomiot ovat jonkin verran pidempiä kuin kaikilla vangeilla keskimäärin (Turunen 2004), tuomion pituus selittyy paljolti rikosten määrästä. Tuomio annetaan tavallisesti yhteisran-

---

¹³ Rikosseuraamusalalla vallitsevan What works -ajattelutavan mukaan uusintarikollisuuden vähentämiseen suunnattujen ohjelmien tulisi olla akkreditoituja ja perustua kriminogeenisiin tekijöihin vaikuttamiseen.

gaistuksena useista, vuosia aiemmin tehdyistä talousrikoksista. Vankeusaika vietetään keskimäärin myös vapaammissa olosuhteissa.

Talousrikollisten uusimisriskin vähentämistoimia vankeusaikana voisi kenties kohdistaa vastuuntunnon lisäämiseen, sillä muihin vankiryhmiin verrattuna talousrikolliset näyttävät kohdistavan attribuutiot useimmin ulkoisiin tekijöihin ja kevan teostaan vähemmän syyllisyyttä. Ulkoista attribuutiota pidetään uusintarikollisuutta lisäävänä tekijänä (Weizmann-Henelius ym. 2002). Talousrikoksen uhrin määrittelemistä sekä uhrin ja yhteiskunnan seurausten käsittelyä voitaisiin käyttää keinoina lisätä sisäisiä attribuutioita ja syyllisyyden kokemuksia, mitkä osaltaan nostaisivat kynnystä uusia rikos. Uhrinäkökulman lisäämisestä uusintarikollisuuden vähentämiseksi on ollut hyviä kokemuksia ainakin seksuaalirikollisten kuntouttamisessa. Tarpeellista olisi myös arvioida psykopaattisia persoonallisuuden piirteitä, sillä psykopaateille edellä mainittu menetelmä ei todennäköisesti tulisi onnistumaan, sillä heillä on puutteita kielteisten tunteiden kokemisessa, kuten johdannossa on esitelty.

Rangaistuksen isänäkin tunnettu 1700-luvulla elänyt utilitaristinen ajattelija Cesare Beccarian mukaan ollakseen vaikuttava rangaistuksen tulisi muun muassa olla varma, välitön, suhteutettu rikokseen ja olosuhteisiin nähden lievin mahdollinen (Beccaria 1998). Suomen rikosoikeusjärjestelmä pyrkii samoihin periaatteisiin. Talousrikollisuudesta seurannut tuomio harvoin kuitenkaan on välitön tai varma. Suuri osa talousrikollisuudesta on edelleen piilorikollisuutta ja rikostutkinta, oikeudenkäynnit ja lopulta tuomion täytäntöönpano vievät usein vuosia aikaa, jolloin on vaikea enää puhua välittömyydestä. Sitä onko talousrikostuomiot olosuhteisiin nähden mahdollisimman lieviä, on vaikeampaa arvioida. Uuden vankeuslain myötä vankeuden täytäntöönpanon on tullut perustua riski- ja tarvearviointi pohjalta laadittuihin rangaistusajansuunnitelmiin, jotka osaltaan edistävät uusintarikollisuuden vähentämistä ja suunnitelmallisuutta. Riski- ja tarvearvioissa arvioidaan vankien kriminogeenisiä tarpeita, joita talousrikosvankien rikollisuuden taustalla harvoin on. Riski- ja tarvearvio ei tavoita talousrikollisille yhteisiä tai yksilöllisiä tarpeita, jolloin myös tarpeisiin vastaaminen rangaistusajansuunnitelman avulla vaikeutuu, ja uusimisriski arvioidaan mahdollisesti todellista alhaisemmaksi. Riski- ja tarvearviota sekä siihen liittyvää rangaistusajansuunnitelmaa tulisi muokata myös talousrikollisille sopivammaksi.

Riski- ja tarvearvioon tulisi olla mahdollisuus kirjata myös muita uusimisrikollisuuteen mahdollisesti vaikuttavia tekijöitä kuin ennalta määrättyt kriminogeeniset tekijät ja suunnitella niiden pohjalta toimintaa. Arviossa olisi hyvä kartoittaa vangin omat käsitykset rikokseen johtaneista syistä, ja arvioida niitä esimerkiksi attribuutioteorian avulla. Attribuutioita voitaisiin hyödyntää uusimisriskin arvioinnis-

sa. Riski- ja tarvearviossa olisi erityisen tärkeää tunnistaa myös psykopaattisia piirteitä, joita tällä hetkellä ei ole huomioitu.

Talousrikollisten uusimisriskiä ei ole systemaattisesti tutkittu. Tämän tutkimuksen otoksen perusteella varovaisesti arvioiden vaikuttaa siltä, että talousrikosvankien uusimisriski olisi muita vankiryhmiä pienempi, sillä talousrikollisista ensimmäistä kertaa vankilassa on suurempi osa kuin muista rikollisista. Toisaalta tässäkin otoksesta uusijoita oli kuitenkin noin 40 prosenttia vastanneista, jolloin talousrikollisten uusimisriskiä ei myöskään voida pitää olemattomana. Myös vankeuslaki edellyttää suunnitelmallista uusintarikollisuuden vähentämistä.

Alalehdon (2003) tutkimuksen mukaan talousrikollisten persoonallisuutta kuvaavat ulospäinsuuntautuneisuus, neuroottisuus ja työkeys verrattuna lainkuuliaisien liikemiehiin. Hän ehdottaa kuntoutuksen avuksi yksilöterapiaa, koska persoonallisuuden muutoksiin tähtääviä kuntoutusohjelmia ei vankiloihin ole kehitetty. Selvää on, että tällä hetkellä talousrikollisille suunnattua uusintarikollisuutta vähentävää ohjelmaa ei ole. Voidaan myös kyseenalaistaa, onko vankeustuomio tehokkain tapa vaikuttaa talousrikollisten uusimisriskiin, vai tulisiko uusia rangaistusmuotoja kehittää. Tämän tutkimuksen toivotaan edistävän talousrikoksista tuomittujen rangaistusajansuunnitelmien kehittämistä sekä lisäävän keskustelua seuraamusjärjestelmän kehittämisestä tulevaisuudessa.

3.4.5 Lopuksi

Edellä kuvattu tutkimus viittaa siihen, että henkilön persoonallisuuspiirteillä, erityisesti psykopaattisilla piirteillä, sekä tavalla selittää rikokseen johtaneita syitä on merkitystä talousrikoksissa, mikä tulisi ottaa huomioon heidän uusimisrikollisuuteen vaikuttamisessa. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, ettei yhteiskunnallisilla tekijöillä, kuten talouden lainalaisuuksilla, ole merkitystä talousrikollisuudessa. Yhteiskunnalliset selitysmallit eivät olleet tässä tutkimuksessa tarkastelun kohteena. Tutkimus sen sijaan osoitti, että talousrikolliset selittävät rikostaan muihin rikoksiin tuomittuja useammin itsensä ulkopuolisilla tekijöillä. Lisäksi mitä korkeammat psykopatiapistemäärät henkilö sai, sitä nuoremmaksi iältään sekä impulsiivisemmaksi, neuroottisemmaksi, epäsovinnollisemmaksi ja epätunnollisemmaksi persoonaltaan hän osoittautui, ja sitä vähemmän hän koki myös syyllisyyttä tekemästään rikoksesta. Tämän tutkimuksen perusteella uusimisriskin vähentämistoimia talousrikollisten osalta olisi syytä kohdentaa ajattelun, asenteiden ja persoonallisuuden muokkaamiseen.

Tämä tutkimus on Suomessa ensimmäinen laatuaan, joten tutkimuksen jatkaminen on tarpeellista. Mielenkiintoista olisi tietää, miten talousrikolliset eroavat muista rikollisryhmistä ja tavallisista liikemiehistä käytetyillä arviointimenetelmillä. Systemaattista tietoa talousrikollisten uusimisriskistä tarvitaan myös, jotta uusimisriskiä vähentävien toimien tarve vankiloissa voidaan arvioida. Tähän tutkimukseen vastattiin nimettömänä vastausprosentin lisäämiseksi, joten seuranta-tutkimusta uusintarikollisuuden arvioimiseksi ei tämän tutkimuksen pohjalta valittavasti voida tehdä.

Tämän tutkimuksen toivotaan lisäävän yleistä ja tutkimuksellista kiinnostusta yksilöllisiin syihin rikollisuudessa. Kuten talousrikoksissa, yleiset rikollisuuden selitysmallit ja uusintarikollisuuden vähentämistoimet eivät ole olleet riittäviä selittämään tai vähentämään rikollisuutta Suomessa. Ne ovat epäilemättä tehokkaita, mutteivät riittäviä. Keskustelua rikosseuraamusten vaikuttavuudesta uusintarikollisuuden vähentämissä tulisi jatkaa. Vangit ovat heterogeeninen ryhmä, joiden uusimisriskiin tulisi vaikuttaa monitahoisesti. Tällä hetkellä vankiloilla on hyvin vähän tarjottavaa talousrikollisten uusimisriskin vähentämiseksi määräaikaisen yhteiskunnasta eristämisen lisäksi. Rikosseuraamusalalla, jossa resurssit ovat niukat, työ vaativaa ja toimintojen tehostaminen arvossa, yksilön tarpeiden huomioiminen on vaarassa unohtua. Persoonallisuuden merkitys rikollisuudessa on yksi askel yksilöllisten tekijöiden huomioimiseen. Tämä tutkimus lisää tietoa talousrikollisten persoonallisuudesta ja attribuutioista. Laadullinen tutkimus talousrikoksiin johtaneista syistä olisi arvokas lisä talousrikostutkimukseen.

Lähteet

Alalehto, T. 2003. Economic crime: Does personality matter? *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 47, 335 - 355.

Alvesalo, A. & Tombs, S. 2004. Economic crime control in Finland. *Sociology* 38(1), 165 - 174.

Alvesalo, A. 2003a. The dynamics of economic crime control. Poliisiammattikorkeakoulun tutkimuksia 14. Helsinki: Edita.

Alvesalo, A. 2003b. Economic crime investigators at work. *Policing and Society*, 13, 115 - 138.

American Psychological Association. 2001. Publication manual of the American Psychological Association (5. painos). Washington: American Psychological Association.

Andershed, H., Gustafson, S., Kerr, M. & Stattin, H. 2002. The usefulness of self-reported psychopathy-like traits in the study of antisocial behaviour among non-referred adolescents. *European Journal of Personality*, 16, 383 - 402.

Arolainen, T. 2007. Vangit muuttuneet 20 vuodessa entistä sairaammiksi. *Helsingin Sanomat*, 15.8.2007 Kotimaa.

Barrat, E. S. 1994. Impulsiveness and aggression. Teoksessa: J. Monahan & H. J. Steadman (toim.), *Violence and mental disorder: Developments in risk assessment* (s. 60 - 79). Chicago: University of Chicago Press.

Beccaria, C. 1998. Rikoksesta ja rangaistuksesta. (suom.) Heikkilä, K. Vankeinhoidon koulutuskeskus.

Blackburn, R. 2007a. Personality disorder and psychopathy: Conceptual and empirical integration. *Psychology Crime & Law*, 13(1), 7 - 18.

Blackburn, R. 2007b. Personality disorder and antisocial deviance: Comments on the debate on the structure of the psychopathy checklist-revised. *Journal of Personality Disorders*, 21(2), 142 - 159.

Blickle, G., Schlegel, A, Fassbender, P., Klein, U. 2006. Some personality correlates of business white-collar crime. *Applied Psychology an International Review*, 55(2), 220 - 233.

Blumenthal, S., Gudjonsson, G. & Burns, J. 1999. Cognitive distortions and blame attribution in sex offenders against adults and children. *Child Abuse & Neglect*, 23, 129 - 143.

Bonta, J. 2003. Rikoksentehtäjien kuntouttaminen – tutkimuksesta käytäntöön. Teoksessa *What Works – Mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa?* Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003. Vantaa: Dark Oy.

Cleckley, H. 1976. *The mask of sanity*, 5. painos. St. Louis, MO.

Coleman, J. W. 1989. The criminal elite: the sociology of white-collar crime. 2. painos. New York: St. Martin's Press.

Collins, J. M., & Schmidt, F. L. 1993. Personality, integrity, and white-collar crime: A construct validity study. *Personnel Psychology*, 46, 295 - 311.

Costa, P. T., & McCrae, R. R. 1992. Professional manual for the revised NEO personality inventory and NEO five-factor inventory. Odessa, FL: Psychological Assessment Resources, Inc.

Costa, P. T., & McCrae, R. R. 1995. Domains and facets: hierarchical personality assessment using the Revised Neo Personality Inventory. *Journal of Personality Assessment*, 64 (1), 12 - 50.

Costa, P. T., & McCrae, R. R. 1999. A five factor theory of personality. Teoksessa Pervin, L. A. & John, O. P. (toim.) *Handbook of personality: theory and research*. 2. painos. NY: The Guilford Press.

Costa, P. T., & McCrae, R. R. 2006. Trait and factor theories. Teoksessa Hersen, M. & Thomas, J. C. (toim.) *Comprehensive handbook of personality and psychopathology Vol 1: Personality and everyday functioning* (96 - 109). John Wiley & Sons Inc. New Jersey: Hoboken.

Costa, P. T., & Widiger, T. A. 2001. Personality disorders and the five factor model of personality. 2. painos. American psychological association, Washington, DC.

Dadds, M. R., Fraser, J. Frost, A. & Howes, D. J. 2005. Disentangling the underlying dimensions of psychopathy and conduct problems in childhood : A community Study. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73.

Di Fazio, R., Kroner, D. G. & Forth, A. E. 1997. The attribution of blame scale with an incarcerated sample: Factor structure, reliability and validity. *Criminal Behavior and Mental Health*, 7, 153 - 164.

Douglas, K. S., Vincent, G. M., & Edens, J. F. 2006. Risk for criminal recidivism: The role of psychopathy. Teoksessa C. J. Patrick (toim.), *Handbook of Psychopathy*. New York: Guilford Press.

Dolan, B. 1995. The attribution of blame for criminal acts: relationship with personality disorders and mood. *Criminal Behavior and Mental Health*, 5, 41 - 51.

Dolan, M., & Doyle, M. 2000. Violence risk prediction: Clinical and actuarial measures and the role of the Psychopathy Checklist. *British Journal of Psychiatry*, 177(4), 303 - 311.

Eduskunta. 2006. Valtiovarainvaliokunnan mietintö 2/2006 vp.

Fox, S., De Koning, E. & Leicht, S. 2003. The relationship between attribution of blame for a violent act and EPQ-R sub-scales in male offenders with mental disorder. *Personality and Individual Differences*, 34, 1467 - 1475.

Gottfredson R. M. & Hirschi, T. 1990. A general theory of crime. Stanford, CA: Stanford University Press.

Grann, M., Långström, N., Tengström, A., & Kullgren, G. 1999. Psychopathy (PCL-R) predicts violent recidivism among criminal offenders with personality disorders in Sweden. *Law and Human Behavior*, 23(2), 205 - 217.

Gudjónsson, G. H. & Singh, K. K. 1989. The Revised Gudjonsson Blame Attribution Inventory. *Personality and Individual Differences*, 10, 67 - 70.

Gudjónsson, G. H. & Singh, K. K. 1988. Attribution of blame for criminal acts and its relationship with type of offence. *Medicine, Science and Law*, 28, 301 - 303.

Gudjónsson, G. H. & Petursson, H. 1991. The attribution of blame and type of crime committed: transcultural validation. *Journal of Forensic Science Society*, 31, 349 - 352.

Guy, L. S., Edens, J. F., Anthony, C., & Douglas, K. S. 2005. Does psychopathy predict institutional misconduct among adults? A meta-analytic investigation. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73, 1056 - 1064.

Hare, R. D. 1996. Psychopathy, a clinical construct whose time has come. *Criminal Justice and Behavior*, 23.

Hare, R., Clark, D., Grann, M., & Thornton, D. 2000. Psychopathy and the predictive validity of the PCL-R: An international perspective. *Behavioral Sciences and the Law*, 18, 623 - 645.

Hare, R. D. 2004a. Ilman omaatuntoa. *Gilgames: Helsinki. Suomentaneet Kiuru, V. ja Haapoja, P. Teoksen alkuperäinen nimi: Without conscience: the disturbing world of the psychopaths among us. Guilford Press 1999.*

Hare, R. D. 2004b. Hare Psychopathy Checklist-Revised (PCL-R): 2nd Edition. Canada: Multi-Health Systems Inc.

Hart, S. D., Forth, A. E., & Hare, R. D. 1991. The MCMI-II and psychopathy. *Journal of Personality Disorders*, 5(4), 318 - 327.

Hemphill, J. F., Hare, R. D. & Wong, S. 1998. Psychopathy and recidivism: a review. *Legal and Criminological Psychology*, 3, 1355 - 3259.

Hemphill, J. F., & Hart, S. D. 2002. Motivating the unmotivated: Psychopathy, treatment, and change. Teoksessa M. McMurrin (toim.), *Motivating Offenders to Change: A Guide to Enhancing Engagement in Therapy*, 193 - 219. Chichester, England: Wiley.

Hicklin, J. & Widiger, T. 2005. Similarities and differences among antisocial and psychopathic self-report inventories from the perspective of general personality functioning. *European Journal of Personality*, 19, 325 - 342.

Hughes, G., Hogue, T., Hollin, C., & Champion, H. 199). First-stage evaluation of a treatment program for personality disordered offenders. *Journal of Forensic Psychiatry*, 8(3), 515 - 527.

Kosson, D. S., Smith, S. S., & Newman, J. P. 1990. Evaluating the construct validity of psychopathy in black and white male inmates: Three preliminary studies. *Journal of Abnormal Psychology*, 99, 250 - 259.

Laitinen, A. & Virta, E. 1998. Talousrikokset: teoria ja käytäntö. Poliisiammatti-korkeakoulun oppikirjat 2/1998. Helsinki: Oy Edita Ab

Lehti, M. 2006. Talousrikokset. Rikollisuustilanne 2005. OPTL:n julkaisuja 220

Lynam, D. R. 2002. Fledgling psychopathy: A view from personality. *Law and Human Behavior*, 26, 255 - 259.

Lynam, D. R., Caspi, A., Moffitt, T. E., Loeber, R. & Stouthamer-Loeber, M. 2007. Longitudinal evidence that psychopathy Scores in early adolescence predict adult psychopathy. *Journal of Abnormal Psychology*, 116(1), 155 – 165.

Metsämuuronen, J. 2004. Pienten aineistojen analyysi: parametrittomien menetelmien perusteet ihmistieteissä. Metodologia sarja 9. Int. Methelp Ky. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.

Nummenmaa, L. 2005. Efektikoko psykologisessa tutkimuksessa. *Psykologia* 5 – 6, 559 - 567.

Nygård, N. 2007. Persoonallisuuspiirteet ja attribuutio naisiin versus miehiin kohdistuvasta väkivaltarikoksesta tuomituilla vangeilla. Helsingin yliopisto. Psykologian laitos. Pro gradu –tutkielma.

Ogloff, J., Wong, S., & Greenwood, A. 1990. Treating criminal psychopaths in a therapeutic community program. *Behavioral Sciences and the Law*, 8, 81 - 90.

Patrick, C.J. & Zempolich, K.A. 1998. Emotion and aggression in the psychopathic personality. *Aggression and violent behavior*, 3, 303 - 338.

Paulhus, D. L. 1991. Measurement and control of response bias. Teoksessa J.P. Robinson, P.R. Shaver, & L.S. Wrightsman (toim.), *Measures of personality and social psychological attitudes*, 17 - 59. New York: Academic Press.

Paulhus, D. L., Hemphill, J. F. & Hare, R. D. (painossa). Scoring manual for the Hare Self-Report Psychopathy Scale-III.

Peersen, M., Gudjonsson, G. & Sigurdsson, J. 2000. The relationship between general and specific attribution of blame for "serious" act and the role of personality. *Nord J Psychiatry* 2000, 54, 25 - 30.

Poliisi. 2006. Poliisin tulossuunnitelma 2006 ja toiminta- ja taloussuunnitelma 2007-2011. Poliisin ylijohdon julkaisusarja 5/2006. [luettu 9.1.2007] <[http://www.poliisi.fi/intermin/biblio.nsf/40E3FA4DCAF6BFF2C225713B003451CE/\\$file/5-2006%20netti.pdf](http://www.poliisi.fi/intermin/biblio.nsf/40E3FA4DCAF6BFF2C225713B003451CE/$file/5-2006%20netti.pdf)> Poythress, N. G., Edens, J. F. & Lilienfeld, S. O. 1998. Criterion-related validity of the Psychopathic Personality Inventory in a prison sample. *Psychological Assessment*, 10(4), 426 - 430.

Rice, M. 1997. Violent offender research and implications for the criminal justice system. *American Psychologist*, 52, 414 - 423.

Schoepfer, A., Carmichael, S. & Piquero, N. L. 2007. Do perceptions vary between white-collar and street crimes? *Journal of Criminal Justice*, 35, 151 - 163.

Shine, J., & Hobson, J. 2000. Institutional behaviour and time in treatment among psychopaths admitted to a prison-based therapeutic community. *Medicine, Science, and the Law*, 40, 327 - 335.

Stalenheim, E. G. 2004. Long-term validity of biological markers of psychopathy and criminal recidivism: follow-up 6-8 years after forensic psychiatric investigation. *Psychiatry Research*, 121, 281 - 291.

Turunen, A. 2004. Talousrikosvangit Suomessa 2003. Poliisiammattikorkeakoulu. Poliisipäälyllystön tutkinto nro 6.

Vankeuslaki 767/2005 6 §

Verona, E., Patrick, C. J., & Joiner, T. E. 2001. Psychopathy, antisocial personality, and suicide risk. *Journal of Abnormal Psychology*, 110(3), 462 - 470.

Virta, E. 2002. Talousrikollisuuden kuva tutkimuksen ja tiedonhankinnan näkökulmasta. Turun Yliopiston oikeustieteellisen tiedekunnan julkaisuja. Rikos- ja prosessioikeuden julkaisusarja A:28. Turku: Turun yliopisto.

Walters, G. & Geyer, M. 2004. Criminal thinking and identity in male white-collar offenders. *Criminal Justice and Behavior*. Vol 31 No. 3, p. 263 - 281.

Walters, G. D. 2003. Predicting criminal justice outcomes with the Psychopathy Checklist and Lifestyle Criminality Screening Form: a meta-analytic comparison. *Behavioral Sciences and the Law*; 21 (1), 89 - 102.

Watson, D. 1982. The actor and the observer: how are their perceptions of causality divergent? *Psychological bulletin*, 92, 682 - 700.

Weizmann-Henelius, G., Sailas, E., Viemerö, V. & Eronen, M. 2002. Violent women, blame attribution, crime, and personality. *Psychopathology*, 35, 356 - 361.

Williams, K. M. & Paulhus, D. L. 2004. Factor structure of the Self-Report Psychopathy scale (SRP-II) in non-forensic samples. *Personality and Individual Differences*, 37, 765 - 778.

4 Kuntouttavasta osastotoiminnasta siviiliin suuntaavaan työhön. Näkökulmia Keravan vankilan WOP (Work Out Project) -projektin prosessiin

Marja Collan & Teemu Rantanen

4.1 Tavoitteena WOP-projektin ulkoinen arviointi

Suomalainen vankeinhoitolaitos on monien muutosten keskellä. Euroopan yhdentymisen ja globalisaation seurauksena vankiloiden asiakaskunta on muuttunut yhä monikulttuurisemmaksi. Suomalaisen päihdeongelman muuttuminen näkyy myös vankiloissa: suurella osalla vangeista on eriasteinen huume- tai sekakäyttöongelma. Näihin kytkeytyy myös moninaisia muita ongelmia, mm. mielen-terveysongelmia, asunnottomuutta, työttömyyttä ja toimeentulovaikeuksia. Moniongelmaisuus yhdistyneenä suureen vankimäärään luokin vaikeasti vastattavan haasteen. Tilannetta monimutkaistaa vielä syksyllä 2006 voimaan tullut uusi vankeuslaki organisatorisine muutoksineen ja työn sisällöllisine kehittämisvaatimuksineen sekä taloudellisen tuottavuuden vaatimukset.

Rikoksentehtävien kanssa tehtävä kuntouttava työ ja uusintarikollisuuden ehkäisy on ollut monimuotoista 1990-luvun alun jälkeen. Lainrikkoihin ja vaikeasti syrjäytyneisiin on kohdistettu lukuisia erilaisia projekteja. Vankilassa toteutetut projektit ovat tavoitteidensa ja keinojensa puolesta jakautuneet rangaistusajan hyväksikäytön suunnittelua ja ohjausta kehittäviin, päihdekuntoutukseen, kuntoutusarviointeihin ja hoitojatkumoihin keskittyviin sekä vapautuville suunnattuihin polutus- ja verkostohankkeisiin (Järvelä ym. 2002, 18-21). Tässä kirjoituksessa tarkastellaan erästä vapautuvan vangin verkoston rakentamista korostavaa hanketta, ESR-rahotteista Work Out Project (WOP) –nimistä hanketta.

Keravan vankilan vapauteen suuntautuvan WOP-projektin tarkoituksena oli haakea ratkaisuja nuorten vankien syrjäytymisuhkaan ja puutteellisiin elämänhallintataitoihin suunnitelmallisella ja tavoitteellisella työskentelyllä vankilassa sekä siivissä. Projekti käynnistyi vuonna 2001 ja sen oli ensimmäisen kerran määrä päättyä 2004. Se sai lisäaikaa vuoden 2006 loppuun asti sekä uutena projektina (WOP - It Works If You Work It Out) vuoden 2008 maaliskuuhun. Projekti oli aluksi tarkoitettu alle 26-vuotiaille pääkaupunkiseudulta ja Keravalta kotoisin oleville miesvangeille, joilla on noin puoli vuotta vankeusaikaa jäljellä. Projektiin osallistuvat vangit asuivat muusta vankilasta eristetyllä päihtetömmällä osastolla, jossa keskitytään kokonaisvaltaiseen kuntoutumiseen ja toimintakyvyn vahvistamiseen. Osaston vangeille järjestettiin monipuolista kuntouttavaa toimintaa. Kuusipaikkaiselle yhteisölliselle osastolle oli mahdollista hakeutua kaikista Suomen vankiloista.

Tässä kirjoituksessa arvioimme WOP-projektia kuntouttavana projektina ja tarkoituksena on kuvata projektia ja siinä tehtyä kehittämistoimintaa. WOP-projektin aikana on tehty erilaisia arviointeja: väliraportit vuodesta 2004 (Eskelinen 2004) ja kevästä 2005 (Eskelinen 2005a) sekä syksystä 2005 (Eskelinen 2005b). Edelleen ammattikorkeakouluopinnäytetöinä projektia on arvioitu asiakas- (Kanervo & Koivula 2006; Pesonen & Verkamo 2005; Anttinen & Hytönen 2002), työryhmä- (Kosomaa-Hovatta 2004; Jumppainen & Sundström & Vastamäki 2002) ja verkostonäkökulmasta (Brady & Toivonen 2006) sekä lisäksi WOP-projektista on valmistunut yksi toiminnallinen opinnäytetyö (Oksa & Viippola 2003). Rahoittajalle on tehty säännöllisesti - lähinnä määrällistä - projektin seurantaa. Näiden arviointien lisäksi WOP-projektista on valmistumassa myös Riitta Ganfeltin ”Osalliseksi omaan elämään – Keravan vankilan WOP-projekti nuoren tukena” -tutkimus.

Pyrimme artikkelissa nostamaan esiin sellaisia projektin aikana tapahtuneita uusia avauksia tai innovaatioita, joilla on merkittävyyttä myös laajemmin rikosseuraamusalan työn kehittämisessä. Tässä mielessä näkökulma on ennen kaikkea rikoksen tekijöiden kanssa tehtävän työn yleisessä kehittämisessä, ei niinkään suositusten tai kehittämis ehdotusten antaminen projektille tai yksittäiselle vankilalle. Vankilayhteisössä yhteinen, avoin arviointitiedon tuottaminen on tarpeen toiminnan kehittämiseksi paitsi yksittäisen vankilan, myös koko rikosseuraamusalan tasolla.

4.2 Vankilan kuntouttava toiminta arvioinnin kohteena

Kysymys kriminaaliryöön kuntouttavasta tehtävästä on vanha. Aihetta voidaan lähestyä tarkastelemalla klassisen ja uusklassisen koulukunnan sekä hoito- ja uushoitoideologian ominaispiirteitä ja eroja (vrt. esim. Laine 1991; Laine 2002; Laine 2007). Klassinen ja uusklassinen näkemys korostavat rangaistuksen yleisestävää vaikutusta ts. sitä, että rangaistuksen pelko estää ihmisiä tekemästä rikoksia. Hoitoideologia puolestaan korostaa yksittäisen rikollisen käyttäytymisen muuttamista sekä tekijöiden taustan huomioimista. Olennaista on rikosentekijän ”parantaminen” hoidon avulla (Laine 1991, 116-121; Laine 2007, 352-356). Nykyisessä kriminaaliryöön keskustelussa hoidon käsitteen rinnalle on nostettu kuntoutuksen käsite ja samalla näkökulma on laajentunut psykososiaaliseen kuntoutukseen ja verkostoyhteistyöhön. Hoitoideologian mukaisesta ja uusklassisen koulukunnan kritisoimasta pakkohoidosta on siirrytty uuspositivismiin, uushoitoideologian aikaan. Entistä enemmän korostetaan vankien vapaaehtoista haakeutumista kuntoutuspainotteisiin osastoihin ja toimintoihin.

Erilaiset toimintaohjelmat tulivat 1990-luvun aikana keskeiseksi osaksi vankiloiden kuntouttavaa toimintaa. Monet ohjelmat ovat varsin standardoituja ja mallia on otettu suoraan esimerkiksi kanadalaisista, amerikkalaisista ja brittiläisistä ohjelmista. Useissa ohjelmissa lähtökohtana on ns. kognitiivis-behavioraalinen paradigma. Kysymys pitkälle standardoitujen asiakasprosessien ja toimintatapojen merkityksestä ja mahdollisuudesta on herättänyt myös laajemmin keskustelua paitsi kriminaaliryöön niin myös sosiaaliryöön piirissä. Varhaisessa sosiaaliryöön metodisuutta koskevassa keskustelussa pyrittiin varsin tarkoin määrittelemään yksilökohtaisen sosiaaliryöön asiakastyön prosessin eri vaiheita, muun muassa tapausten tutkimisen, psykososiaalisen diagnoosin ym. osatekijöitä (esim. Kanaoja & Pentinmäki 1977). 1980-luvun loppupuolelta alkaen on kuitenkin korostettu tutkivan ja kehittävän työotteen (esim. Rajavaara 1986; Pohjola 1993) ja reflektiivisen ammatillisuuden (Karvinen 1993) merkitystä sosiaaliryöössä. Tällainen näkökulma korostaa jokaisen asiakastilanteen erilaisuutta, räätälöityjä palveluita ja ryöntekijän jatkuvaa oppimista. Toisaalta 2000-luvulle tultaessa on jälleen alettu korostaa hyviä käytäntöjä (esim. Heikkinen ym. 2003) sekä tavoitelähtöisyyden merkitystä (Rostila 2001b; Särkelä 2001). Hyvien käytäntöjen kehittämisen on herättänyt myös kritiikkiä. Muun muassa Tarja Pösö (2005) pohtii kriittisesti hyvien käytäntöjen soveltuvuutta ns. ilkeisiin ongelmiin. Tästä huolimatta hyvien käytäntöjen kehittämiseen liittyy paljon odotuksia.

Viimeaikaisessa keskustelussa on painotettu kuntouttavan toiminnan vaikuttavuutta. Evidence based –näkökulma korostaa, että toiminnan tulee olla perustel-

tua luotettavalla tutkimus- ym. näytöllä. Vankeinhoidon ohjelmien yhteydessä on alettu puhua What works –ajattelusta. On korostettu, että tehokkaan kuntoutuksen kaksi tärkeää periaatetta ovat riskin periaate ja tarveperiaate. Riskin periaatteen mukaan vaikuttamisen tason tulee vastata rikoksentekijän riskitasoa, ts. suuremman uusimisriskin omaavat rikoksentekijät tarvitsevat intensiivisempiä kuntoutusohjelmia kuin vähäisemmän riskin omaavat. Tarveperiaate puolestaan korostaa, että kuntoutuksessa tulisi keskittyä nimenomaan kriminogeenisiin tekijöihin, ts. rikollisuudelle myönteisiin asenteisiin, rikolliseen seuraan, päihteiden käyttöön, epäsosiaaliseen persoonallisuuteen, ongelmanratkaisutaitoihin sekä vihan hallintaan. (Bonta 2003, 54-62.)

Vaikuttavuusarviointi on herättänyt kuitenkin kritiikkiä. Pekka Sulkusen (2006, 29) mukaan hyvistä käytännöistä on mielekästä puhua sellaisissa yhteyksissä, joissa toiminnan tavoitteet pystytään määrittämään moraalisesti neutraalisti. Esimerkkeinä kaikkien hyväksyttävissä olevista tavoitteista Sulkunen mainitsee terveyden ja turvallisuuden. Kun vankeinhoidossa puhutaan kuntoutuksesta, tavoitteiden määrittely on jo hankalampaa. Kati Rantala (2006, 214) kysyykin, ”miksi yhteiskuntaan paluu, sopeutuminen, integroituminen tai kiinnittyminen ylipäänsä on niin kyseenalaistamaton ja ensisijainen tavoite”. Minna-Kaisa Järvinen (2007, 153-155) puolestaan kritisoi What works –suuntausta ja tarjoaa tilalle kriminaalihuoltoon asiakas-työntekijäsuhteen dialogista arviointia.

Vankiloiden kuntouttava toiminta on usein keskittynyt päihdekuntoutukseen. Vankiloille on laadittu päihdestrategioita ja on perustettu päihteettömiä osastoja. Jouni Tourusen tutkimuksen (2000) mukaan kuntoutuksen järjestäminen kohtaa monia rakenteellisia ja organisatorisia vaikeuksia sekä erityisesti vankilakulttuuriin liittyviä jännitteitä henkilökunnan, henkilökunnan ja vankien kuten myös vankien keskinäisissä suhteissa. Päihdekuntoutus on tuonut keskusteluun tärkeitä periaatteellisia kysymyksiä vankeinhoidon tehtävästä, henkilöstöryhmien työnjosta ja vangin asemasta kuntoutuksessa. Kuitenkin perinteisiä lähtökohtia ja rooliodotuksia on mahdollista muokata tietoisella ja tavoitteellisella toiminnalla rohkaisevin ja positiivisin tuloksin (vrt. Tourunen 2002, 33). Päihdekuntoutusosastot ovat saavuttaneet tärkeän ja vakiintuneet aseman vankiloissa, joskin haasteena on esimerkiksi Helsingin vankilan päihteetöntä osastoa koskevan arvioinnin (Tourunen & Perälä 2004, 85) mukaan muun muassa korkea keskeytysprosentti sekä hoitopolkujen tai –jatkumoiden rakentaminen sekä tiiviimpi yhteistyö vankien kotikuntien kanssa.

Päihdeohjelmien toteutus ei ole pelkästään päihdeohjaajien vastuulla (vrt. Granfelt 2007, 147). Päihdekuntoutukseen ja polkujen rakentamiseen liittyvä kehittämistoiminta muuttaa myös vanginvartijan työtä. Valvonta- ja tarkastustehtävien

ohella painotetaan yhä enemmän kuntouttavia tehtäviä (Kiehelä & Tanskanen 2006, 26). Toisaalta esimerkiksi Anssi Peräkylä (1997, 11) korostaa tutkimuksessaan vanginvartijan työstä, että vartija on ja hänen tulee olla vankilan päiväjärjestyksen ja rutiinien läpiviemisessä vallan käyttäjä, ei vangin kaveri. Tällä tavoin mahdollistetaan kaikkien osapuolten kasvojen säilyminen. Kuntouttavissa ohjelmissa vankilan eri työntekijäryhmien työnjako on saanut erilaisia muotoja. Joissakin kuntouttavissa ohjelmissa vartijat ovat toimineet lähityöntekijöinä ohjelmien toteuttajina (vrt. Kisko® -ohjelma), kun taas toiset ohjelmat ovat erityistyöntekijöiden vastuulla.

Päihdetyön hoitojatkumoiden kehittämiseen, verkostoyhteistyöhön ja palveluohjauksellisen työskentelyn edistämiseen on kriminaalihuollossa kiinnitetty viime aikoina huomiota (Polkujen rakentamista pääteiden välille 2004). Myös Vuokko Karsikkaan tutkimuksessa (2005) korostui vankilan päihdekuntoutusta tärkeämpänä ulkopuolisessa kuntoutuslaitoksessa tarjottu, moninaisten palvelujen mahdollistama pehmeä lasku siviiliin sisältäen päihteettömän elämän taitojen oppimista, asioiden hoitamista ja totuttautumista turallisessa ympäristössä yhteiskunnan vaatimuksiin. Naisvankien päihdekuntoutuksessa Vanajan osastolla puolestaan toimi hyvin strukturoitu, kognitiiviseen viitekehykseen ja ammatilliseen vuorovaikutukseen perustuva päihdekuntoutusmalli, haasteita sitä vastoin Granfeltin arviointitutkimuksen (2007) mukaan tuo vapauteen valmentava asiakastyö, yhteistyöverkostojen sekä kuntoutusjatkumoiden kehittäminen. Näiden tutkimusten pohjalta näyttääkin siltä, ettei pelkkä vankilassa toteutettava päihdekuntoutus riitä, vaan tarvitaan myös aktiivisesti siviiliin suuntautuvaa kuntouttavaa työskentelyä.

4.3 Arviointinäkökulma, arviointitehtävä ja aineistot

Arviointiin sisältyy vaatimus jonkin asian (ohjelma, innovaatio, interventio, projekti tai palvelu) arvon tai ansion määrittelystä (Robson 2001, 24-25) sekä arvioinnin ohjelmälähtöisyys ja ajatus arvioinnin hyödynnettävyydestä, käyttäjälähtöisyydestä sekä konkreettisuudesta (Karjalainen 2006). Arvioinnin taustalla tulisi Lindqvistin (1999, 108) mukaan olla jokin tarkoitus ja tehtävä, jota varten se toteutetaan. Arviointia voidaan tehdä erilaisista näkökulmista. Eräs keskeinen kysymys on arvioijan suhde projektiin ts. arvioijan positio. Positiomme WOP-projektissa paikantui projektisuunnitelmien (2001 - 2003, 6, 9; 2004 - 2006, 11, 13) mukaan tutkimus- ja seurantatyöhön. Vaikka olemme olleet Laurea-ammattikorkeakoulun edustajina ohjausryhmän jäseniä, olemme olleet lähinnä ulkopuolisen arvioijan roolissa. Projektin hallinnolliseen tai kuntouttavaan toimin-

taan emme ole osallistuneet. Sitä vastoin olemme toimineet ohjaajina ja vastuupettajina ammattikorkeakouluopiskelijoille, jotka ovat projektissa tehneet opinnäytetöitään, harjoitteluja tai muita opintoja.

Tuija Linqvistin (1999, 109) mukaan toinen arviointisuuntauksia erottava ulottuvuus on se, paikantuuko arvioinnin fokus prosessiin vai tulokseen. Viimeaikaisessa keskustelussa korostetaan usein vaikuttavuusarviointia. Vaikuttavuuden arviointiin liittyy kuitenkin haasteita: vaikutukset tulevat usein esiin vasta pitkän ajan kuluessa ja tavoiteltavien vaikutusten ohella projekteilla on usein myös muita vaikutuksia (Seppänen-Järvelä 2004, 38-39). Tässä kirjoituksessa lähdemekin prosessiarvioinnin näkökulmasta.

Prosessiarviointia voidaan tehdä eri tavoin. Se voi olla koko prosessin ajan kestävä prosessi, joka voi pyrkiä dokumenttiaineiston materiaalin keräämiseen lopuarviointia varten tai sitten se toimii palautteen antajana prosessin kuluessa (vrt. Seppänen-Järvelä 1999, 92). *Arviointimme tarkoituksena ei ole niinkään suunnata tai ohjata projektia, vaan enemmänkin tehdä näkyväksi projektin kehitysprosessia ja -kaarta.*

Riitta Seppänen-Järvelä (2003, 18) luettelee prosessiarvioinnille tyypillisiä kysymyksiä, jotka liittyvät projektin prosessiin (esim. Millaisia taitekohtia projektin aikana on ollut?), käytettyihin interventioihin ja toimenpiteisiin (esim. Millaisia interventioita on käytetty ja miksi?) projektiorganisaatioon ja yhteistyöhön (esim. Millainen on ollut projektiorganisaation toimivuus?) sekä projektin vaikuttavuuteen ja merkitykseen (esim. Mitä projekti on merkinnyt siihen osallistuville yksilöinä ja työyhteisönä?). Prosessiarvioinnissa tarkastellaan myös, millaiset asiat ovat edesauttaneet tai estäneet tavoiteltavaan suuntaan etenemistä. Edelleen projektiarvioinnin kannalta keskeistä on projektin vision ja tavoitteiden analysointi ja sen analysointi, tavoittaako projekti kohderyhmänsä (Seppänen-Järvelä 2003, 19-21).

Arvioinnissa tarkastelemme, miten toiminta projektissa on muuttunut ja kehittynyt sekä kehittänyt nuorten vankien kuntoutusta sekä edesauttanut sijoittumista kohti siviiliä. Tarkoituksena on kuvata hankkeen tavoitteita, toteutustapaa ja tuloksia. Tärkeää on tehdä näkyväksi hanketta ja siinä syntyneitä uusia innovaatioita sekä tuottaa tietoa niiden hyödynnettävyydestä ja tähänastisista onnistumisista. Pyrkimyksenä on avata projektin prosessin olennaisia käännekohtia sen tekijöiden, kohteen, menetelmien ja tavoitteiden näkökulmista. Keskeiseksi nousee kuvaus prosessin läpikäymästä prosessista eli *miten projekti, sen tavoitteet ja toimintamuodot sekä näitä koskevat tulkinnat ovat ajan kuluessa muuttuneet ja miten ne on koettu.*

Arvioinnin suuntauksia voidaan jaotella myös tieteenteoreettisesta näkökulmasta (Kivipelto 2002). Empiristinen arviointinäkökulma korostaa vaikuttavuutta ja mitattavuutta, usein jopa kokeellisia tutkimusasetelmia. Tällöin todellisuuskäsitys on yksinkertaisen realistinen: lähtökohtana on oletus, jonka mukaan arviointi voi parhaimmillaan tuottaa yksiselitteistä tietoa projektitodellisuudesta. Jälkipositivis-tinen näkökulma laajentaa tarkastelua prosessiin, kontekstiin ja toteutettujen inter-ventioiden välisiin yhteyksiin. Realistinen arviointi (esim. Rostila 2001a) kiin-nittää huomiota vaikutusten ohella myös vaikuttaviin mekanismeihin sekä siihen laajempaan kontekstiin, jossa vaikutukset tapahtuvat. Pragmaattinen arvioin-tinäkökulma näkee arvioinnin käytännöllisenä kysymyksenä ja keskittyy muutok-sen kuvaamiseen analysoimatta syvemmin muutoksen syitä. Tulkinallinen arviointi puolestaan lähtee projektin kokonaisuudesta. Se korostaa projektin muuttu-vuutta ja eri toimijatahojen osallisuutta suunnittelussa ja toteutuksessa. Tulkin-nallinen arviointi lähtee konstruktionistisesta todellisuuskäsityksestä, jonka mu-kaan projektin eri toimijoiden projektitodellisuus poikkeaa olennaisesti toisistaan, eikä arviointi voi tavoittaa eri toimijoiden tulkinnoista riippumatonta objektiivista kuvausta tai analyysia. (Kivipelto 2002, 219.)

Tässä kirjoituksessa emme pyri analysoimaan varsinaisia vaikutussuhteita. Emme pyri kokeelliseen tai realistisen arvioinnin mukaiseen asetelmaan. Emme pyri myöskään analysoimaan syvällisesti eri toimijatahojen erilaisia tulkinallisia todellisuuksia. Toisaalta tutkinnallisen paradigman mukaisesti korostamme pro-jektin tavoitteiden ja interventioiden muuttuvuutta sekä projektitodellisuuden ja arvioinnin perustavanlaatuista moninäkökulmaisuuutta. Arviointiasetelmamme näkökulma lähestyy osittain myös pragmaattista arviointitutkimusta: pyrimme te-kemään näkyväksi projektin kulkua analysoimatta sen enempää kuvauksen episteemisiä tai ontologia perusolettamuksia.

Tavoitteemme ei ole pelkästään yksittäisen projektin tai organisaation kehittämi-nen arviointitiedon pohjalta, vaan yleisempien johtopäätösten tekeminen. Tässä mielessä intressimme on lähempänä tutkimusta kuin arviointia. Toisaalta perin-teisestä tutkimuksesta poiketen luotamme empiirisen tutkimustiedon ohella myös uudenlaiseen, käytäntösuhteissa syntyneeseen kokemustietoon ja mo-ninäkökulmaiseen tiedonkeruuseen. Asetelmamme lähestyy sosiaalityön käytän-tötutkimusta (Satka ym. 2005). Teoreettinen lähtökohtamme paikantuu lähinnä kuntouttavan sosiaalityön kenttään. Tarkastelemme projektissa tehtyä kehitys-työtä tavoitteellisen sosiaalityön ja metodisuutta koskevan keskustelun näkökul-masta.

Arvioinnin tarkoitus on nostaa asiakkaiden, työntekijöiden, verkoston äänet projektissa esiin ja tarkastella asioita myös kriittisesti praktisessa mielessä. Ohjelmateoria rakentuu toiminnasta saaduille kokemuksille sekä toimijoiden osaamisen ja heidän toiminnalleen asettamien tavoitteiden yhdistämiselle ja toimenpiteiden suunnittelulle. Vastaavaa toimintaa tai tutkimustietoutta on niukahkosti. Kehittäminen tapahtuu kenttätöön pohjalta käyttäjälähtöisesti. Oletuksena on, että tietoa moninäkökulmaisesti tuottamalla ja tutkimalla voidaan vakiinnuttaa intensiivinen ja haasteellinen kehittämismalli kuntouttavan kriminaaliväkivallan kenttään, niin vankila- kuin siivilityöskentelyyn ja ehkäistään nuorten rikoksentekijöiden syrjäytymistä ja uusintarikollisuutta sekä edistetään heidän kiinnittymistään yhteiskuntaan.

Kuvausta rakentaessamme olemme hyödyntäneet seuraavia aineistoja:

- Projektisuunnitelmat (2001-2003, 2004-2006)
- Väliraportit (2004, 2005a, 2005b) liitteineen
- Ohjausryhmän muistiot (Ohry) 2001-2006
- Ammattikorkeakouluopiskelijoiden opinnäytetyöt (7)
- Projektin seurantaraportit
- Tiedotustoimenpiteet (2003, 2004, 2005, 2006) –raportit
- WOP-projektin esitteet

Aineistot ovat julkisia. Emme hyödynnä työssämme salassa pidettäviä kirjallisia aineistoja. Aineistot ovat luotettavuuden näkökulmasta eri tasoisia. Ohjausryhmän pöytäkirjat ovat selkeästi primaariaineistoja. Sitä vastoin opinnäytetöiden osalta tyydymme valmiisiin analyyseihin, emmekä ole uudelleen analysoineet niiden aineistoja. Opinnäytetöprosessien aikana vuosina 2001-2006 olemme kuitenkin tarkemmin perehtyneet opinnäytetöiden analyyseihin ohjaajatyöparin ominaisuudessa.

Esityksemme etenee kronologisena tarkasteluna. Lähdemme liikkeelle projektin suunnittelusta. Tästä etenemme ensimmäisen vaiheen (2001-2003) kuvaukseen, toiseen vaiheen suunnitteluun, toisen vaiheen kuvaukseen (2004-2006) sekä edelleen projektin keskeisten tulosten analysointiin. Esityksessä hyödynnämme myös käyttämäämme dokumenttiaineistoa.

4.4 Projektin suunnittelu ja tavoitteet

Projektin suunnitteluvaihe oli kohtuullisen pitkä ja sen taustalla oli aiempi toteutumaton kehittämishanke. Opinnäytetyössä suunnitteluvaihetta kuvattiin seuraavasti:

”Keravan vankila alkoi suunnitella WOP-projektia vuoden 2000 keväällä yhdessä Uudenmaan työvoima- ja elinkeinokeskuksen (TE-keskus) kanssa. Projektin idean taustalla oli Helsingin seurakuntayhtymän (Snellu) aiempi suunnitelma, Vapaudesta – vapauteen hanke, jota ei kuitenkaan toteutettu. Osia Vapaudesta – vapauteen –hankkeen suunnitelmasta on kuitenkin hyödynnetty WOP-projektissa. Suunnitelmavaihe kesti noin vuoden verran ja ensimmäiset vangit otettiin mukaan projektiin keväällä 2001. (Väyrynen 2002)” (Anttinen & Hytönen 2002,28.)

Projektin tavoitteet määriteltiin ensimmäisen kerran projektin ensimmäiselle vaiheelle 2001-2003 laaditussa projektisuunnitelmassa. Tavoitteen asettelua täsmennettiin ja jossakin määrin uudelleen suunnattiin toisen vaiheen projektisuunnitelmassa.

Projektisuunnitelman (2001, 3) mukaan projekti ”on suunnattu helsinkiläisille, vantaalaisille, espoolaisille ja keravalaisille alle 26-vuotiaille vangeille, joilla on rangaistusaikaa jäljellä noin puoli vuotta”. Keskeisellä sijalla oli päihde- ja rikoskierteen katkaisu. Hankkeella pyrittiin projektisuunnitelman mukaan välillisesti vaikuttamaan myös vangin perheeseen, yhteiskuntaan, tietotaidon kertymisen myötä projektiin kuulumattomiin vankeihin sekä työntekijöiden verkostoitumiseen.

Projektisuunnitelmassa (2001, 4) projektille määriteltiin eri tasolla olevia tavoitteita. Tavoitteet liikkuivat toisaalta koko vankeinhoidon tasolla ja toisaalta vangin kuntoutuksessa:

”Projektin pitkänajan tavoitteina on luoda vankeinhoidolle uusi toimintamalli ja oikeat kontaktit vapautuvan vangin tueksi. Tavoitteena on uusintarikollisuuden sekä vangin ongelmallisen päihteidenkäytön vähentäminen. Yksilökohtaisena tavoitteena on luoda vapautuvalle vangille henkilökohtainen suunnitelma siviiliin pääsyä varten. Vangille kootaan tukiverkosto johon kuuluvat perhe, viranomaiset ja oman paikkakunnan verkostot. Elämänlaatua pyritään parantamaan esimerkiksi koulutuksen, työn, perheen, asunnon, talouden jne. osalta.”

Projektin kautta pyrittiin vaikuttamaan päihteiden käyttöön, työ- ja kuntoutustointintaan osallistumiseen sekä tukiverkoston ja suunnitelman kautta yhteiskun-

taan kiinnittymiseen. Tavoitteeksi määriteltiin projektiin osallistuvien elämänhallinnan ja tavoitteellisen orientaation vahvistaminen.

4.5 Projektin toiminta 2001 - 2003

WOP-osasto aloitti toimintansa keväällä 2001. Aluksi projektissa työskenteli kokopäiväisesti vain projektisihteeri. Projektipäällikkönä työskenteli vankilan apulaisjohtaja oman toimen ohella. Myös vankilanjohtajalla on ollut alusta alkaen merkittävä rooli projektissa. Projektiin nimettiin kaksi päihdetyöhön erikoistunutta vartijaa vastaamaan lähityöntekijöinä asuinostaston käytännön järjestelyistä, ryhmätoiminnasta ja osastolaisten vartioinnista. Myös sosiaalityöntekijä, psykologi, opinto-ohjaaja, päihdeohjaaja, sairaanhoitaja ja liikunnanohjaaja osallistui projektin toimintaan. (Projektsuunnitelma 2001-2003, 6.) Projektiin liittyvää koulutustoimintaa, velka- ja talousneuvontaa ym. toteutti Helsingin seurakuntayhtymän erityisnuorisotyö (Snellu). Keskeiset siviiliviranomaisverkostot muodostuivat projektsuunnitelman (2001 - 2003, 6) mukaan kunnista ja kriminaali-huoltoyhdistyksistä (nyk. kriminaalihuoltolaitos). Vastuu tutkimus- ja seuranta-työstä määriteltiin projektsuunnitelmassa Laurea-ammattikorkeakoululle.

Yksi keskeinen vaikeus projektin alkuvaiheissa oli motivoituneiden vankien saaminen mukaan (Jumppainen ym. 2002; Pesonen & Verkamo 2005,39-40). Vuoden 2001 aikana projektiin osallistui yhteensä 14 vankia, keskeyttäneitä oli 6 ja loppuun suorittaneita oli 4 (Projektin seurantaraportti 1.7.-31.12.2001). Vapautuneiden tilanne puolestaan vaihteli:

”Yksi vapautuneista woppilaisista pääsi projektin jälkeen pitkään päihdehoitoon, yksi työharjoitteluun ja kaksi vapautunutta on sijoittunut suoraan työelämään. Vapautuneiden tekemiä rikoksia on tullut projektin tietoon yksi kappale.” (Anttinen & Hytönen 2002, 37)

Jutta Anttinen ja Maija Hytönen (2002, 29) kuvaavat opinnäytetyössään alkuvaiheen tilannetta ja siihen liittyneitä pulmia seuraavasti:

”Projektin alkaessa keväällä 2001 osastolle sijoitettiin yhtä aikaa kuusi vankia, joka osoittautui virheeksi. Muun muassa yhteinen rikollinen tausta ja vanhojen tuttavien tuleminen samalle osastolle johtivat heti alussa ongelmiin sekä uloskirjoituksiin usean vangin kohdalla. Tämän takia projektiin päätettiin jatkossa ottaa vankeja yksitellen ja non-stop tyylillä. (WOP-projektin työntekijöiden antama informaatio, WOP-projektin kirjallinen materiaali)”

Alkuvaiheessa kuntoutusjakson keskeytyksiä oli runsaasti. Vuoden 2002 alussa tilanne näytti valoisalta:

”Tällä hetkellä osastolla on viisi vankia ja ilmapiiri on hyvä. Pojat ovat innostuneita erilaisista ryhmätoiminnoista. Lisäksi he ovat motivoituneita selvittelemään omia asioitaan esim. velkojaan.” (Ohry 11.3.2002.)

Kuitenkin tilanne muuttui muutamassa kuukaudessa. Vankeja jouduttiin vuoden 2002 keskivaiheilla uloskirjoittamaan osastolta erilaisten syiden takia:

”Keskeyttäneitä henkilöitä oli tällä jaksolla useita. Syitäkin oli useita. WOP:ssa selkeä uloskirjoituksen syy on päihteiden käyttö ja väkivalta tai sillä uhkaaminen. Motivaation puute on myös syy, jolla kirjoitetaan projektista ulos työryhmän yhteisellä päätöksellä, jotta sillä ei olisi heijastavia vaikutuksia muihin osastolla oloihin. Pyrimme turvaamaan rauhallisen toipumisen ja kehittymisen paikan niille, jotka sitä tosissaan haluavat.” (Ohry 11.9.2002.)

Kaiken kaikkiaan keskeytysten syyt vaihtelivat vankien keskinäisistä suhteista päihteiden käyttöön ja motivaation puuttumiseen.

Aineistojemme perusteella vuoden 2002 aikana jonkin verran kritiikkiä herätti myös kysymys vankien tasa-arvosta: tarjoaako osasto etuja, joita ei ehkä ole ansaittu. Tämä herätti kriittisiä pohdintoja myös vankilan henkilökunnan keskuudessa.

Soili Jumppaisen, Mervi Sundströmin ja Katja Vastamäen (2002) tekemien työryhmähaastattelujen perusteella projektin tiedonkulku koettiin ongelmalliseksi (vrt. myös Oksa & Viippola 2003, 65-66). Toisaalta tiedonkulku koettiin ”vankilan oloissa hyväksi ja sitä verrattiin useasti koko vankilassa tapahtuvaan tiedonkulkuun” (Jumppainen ym. 2002, 87). Yhtenä selitysmahdollisuutena tiedonkulun pulmille nousi esiin runsaat poissaolot työryhmäkokouksista (Jumppainen ym. 2002, 97). Ongelmia nähtiin myös eri työntekijäryhmiä koskevissa salassapito-velvollisuuksissa (Jumppainen ym. 2002, 93). Tässä vaiheessa työntekijöiden usko hankkeen tulosten siirrettävyyteen vaihteli:

”Totta kai sitä voidaan siirtää, ei kai siinä oo mitään... se ei tartte mitään niin hirveitä rahallisia panostuksia eikä muita... motivoituneet työntekijät ja motivoituneet vangit, sillä sitä pääsee eteenpäin.” (työntekijähaastattelu, Jumppainen ym. 2002, 82.)

”Kerava on kyllä kivitaloista sillä lailla poikkeus, että jos tätä projektia ruvetaan muihin kivitaloihin viemään niin se ei tule onnistumaan. Aika vaikea varmastikin tämmösenään viedä.” (työntekijähaastattelu, Jumppainen ym. 2002, 83.)

Työntekijät toivat myös esiin työmuodon intensiivisyyteen liittyvät jaksamisen haasteet:

"...että miten työntekijät jaksaa, kyllä mä sitäkin vähän pelkään, kun siellä urheesti on samat lähityöntekijät päivästä toiseen, kuin ne jaksaa isoja poikia kätellä ja tapella niitten kanssa. Sitä on kuitenkin varmaan aika yksin siinä vartijana. Mun on helppo käydä kaksi kertaa viikossa tappelemassa siellä, mutta ne on siellä koko ajan." (työntekijähaastattelu, Jumppainen ym. 2002, 82.)

Edelleen Jumppaisen ym. työryhmähaastatteluissa tuli esiin kuntouttavan projektin ja vankilakulttuurin kohtaamiseen liittyvät kitkatekijät:

"Totta kai täällä on ne tyypit, jotka aina naureskelee ja nauttii siitä ku pullaosaston pojat mokailee." (työntekijähaastattelu, Jumppainen ym. 2002, 75.)

Kuitenkin "suuri osa työryhmästä oli sitä mieltä, että projektiin on suhtauduttu melko hyvin muualla vankilassa heti sen alkuvaiheista lähtien" (Jumppainen ym. 2002, 74). Kokonaisuutenaan WOP-projekti oli jo vuonna 2002 "onnistunut asettumaan osaksi Keravan vankilaa, ilman suurempia ristiriitoja" (Jumppainen ym. 2002, 98).

Edelleen vuonna 2003 vaikeudet löytää osastolle sopivia vankeja jatkuivat:

"Hakuprosessi on yksi projektin seuraavista kehittämiskohdista. Keravalla tuomioitaan suorittavat vangit ovat huonokuntoisia ja moniongelmaisia. Projektilla on aika tarkat kriteerit, joilla osastolle voidaan valita. Sopivien hakijoiden löytäminen on vaikeata." (Ohry 22.1.2003)

Vuonna 2003 siirryttiin ulkoa ostetuista toiminnoista itse toteutettuihin: henkilökunta koulutautui siten, että se pystyi itse vetämään sekä Kalterit taakse® - että ATK-kurssin. (Ohry 22.1.2003; Ohry 14.5.2003). Keväällä 2003 vankien päiväohjelma WOP-osastolla (ks. liite 1) koostui useista erilaisista ryhmistä, kursseista, työtoiminnasta, yksilöllisten suunnitelmien laadinnasta ja verkostopalavereista:

"Viikottainen osaston ohjelma on koostunut ruokaryhmästä, liikuntaryhmistä, työnteosta, tunneryhmästä, henkilökohtaisten suunnitelmien laadinnasta ja verkostopalavereista. Touko-kesäkuussa ohjelmaan kuuluu edellisten lisäksi myös ATK-kurssi ja sporttikurssi vaelluksineen." (Ohry 14.5.2003.)

Yhtenä ongelmana nousivat esiin osaston vankien lomarikkomukset. Tähän pyrittiin vaikuttamaan kehittämällä lomien suunnittelua:

"Nyt vanki valmistelee omat lomansa ja tekee lomasuunnitelman, jonka hän esittelee työryhmän kokouksessa. Työryhmä, ylivartija ja apulaisvartiopäällikkö antavat lausuntonsa loma-anomukseen. Näihin kolmeen lausuntoon tukeutuen ja

tuomio- ym. tietoja tarkastellen täytäntöönpanon apulaisjohtaja joko myöntää tai evää loman. Osaston työntekijä on myös yhteydessä lomasuunnitelmassa ilmoitettuun yhdyshenkilöön, jonka luona loma osin/kokonaan vietetään ja tarkistaa onko suunnitelma paikkansapitävä ja yhdessä sovittu. Etukäteisvalmistelut ovat siis näiltä osin hyvät, mutta silti ongelmia lomien onnistumisessa tulee".(Ohry 14.5.2003.)

4.6 Arviointia ensimmäisestä projektin vaiheesta

Vuonna 2003 projektin aloitti 11 vankia ja suoritti loppuun 7. Keskeytyksiä ja uloskirjaamisia oli yhteensä 3. (Ohry 29.12.2004.) Ensimmäisen vaiheen loppuun 31.3.2004 mennessä WOP-jakson oli aloittanut 42 henkilöä, joista jakson suoritti loppuun asti 19 ja keskeyttäneitä oli 18. Kaikki osallistuneet kahta lukuun ottamatta olivat alle 25-vuotiaita (Ohry 15.4.2004).

Ensimmäisen vaiheen projektisuunnitelmassa (2001 - 2003, 5) projektille määriteltiin keskeiset työmuodot:

- Vangin henkilökohtaisen suunnitelman laatiminen ja verkostotyö
- Päihdekuntoutus
- Velka- ja talousneuvonta
- Koulutus- ja työtoiminta
- Ryhmätoiminta
- Henkilökohtainen ohjaus
- Perhetyö ja tukihenkilötoiminta

Jutta Anttisen ja Maija Hytösen (2002, 85-87) suorittamien asiakashaastattelujen perusteella vangit korostivat päihdeongelman hoitoa ja siviilielämän suunnittelua. Vangit pitivät päihdekuntoutusta jopa koko projektin lähtökohtana. Edelleen velka- ja talousneuvontaa ja ATK-kurssia pidettiin tärkeänä. Sitä vastoin työtoiminta herätti ristiriitaisia tunteita, eikä siitä katsottu olevan ammatillista hyötyä vaihtoehtojen vähyysden takia. (Anttinen & Hytönen 2002, 85-87.)

Sirpa Pesosen ja Tarja Verkamon (2005) aineiston mukaan WOP-projektin ensimmäisessä vaiheessa erityisesti päihdekuntoutuksen merkitys on ollut suuri. Seitsemän yhdeksästä WOP:n läpikäyneestä vastaajasta oli sitä mieltä, että projekti on auttanut fyysiseen ja psyykkiseen terveyteen liittyvissä kysymyksissä ja kuusi vastaajaa katsoi päihteiden käytön vähentyneen. Edelleen kuusi vastaajaa koki, että WOP:lla oli ollut kuntouttavaa vaikutusta (s. 29). Myös elämän suunnittelu on lisääntynyt WOP-projektin läpikäymisen seurauksena (s. 31). Muilta osin

korostukset vaihtelivat vangista toiseen. Aineistossa nousi esiin erilaisia pieniä arkielämän asioita, kuten fyysisen ja psyykkisen kunnon kohoaminen (s. 36). Toisaalta eri vankien näkemykset ja kokemukset poikkeavat toisistaan. Aineistoissamme nousi esiin myös vankien selkeän kriittisiä kommentteja Kalterit taakse® -kurssia kohtaan.

Projektin ensimmäiseen vaiheeseen liittyi monenlaisia haasteita ja oppimiskokemuksia. Osa näistä oli kaikelle projektitoiminnalle ominaisia tiedonkulun ja jaksamisen pulmia. Toisaalta esiin tuli myös vankilaorganisaatiolle ominaisia erityiskysymyksiä, kuten ammattiryhmien erilaiset työorientaatiot ja vankien tasa-arvoiseen kohteluun liittyvät näkökulmat. Erityishuolta tuotti erinäisistä syistä johtuvat osastolta uloskirjaamiset ja lomarikkomukset. Näihin pyrittiin vaikuttamaan mm. lomien suunnittelua ja osastolle valikointia kehittämällä. Niinpä projekti pysyttiinkin alkuvaiheen vaikeuksista huolimatta kääntämään toimivaksi kuntouttavaksi osastotoiminnaksi.

4.7 Kohti uutta vaihetta

Vuoden 2003 alkusyksystä tehtiin projektille vuosia 2004 - 2006 koskevia jatko-suunnitelmia. Tällöin kohderyhmää laajennettiin siten, että kohderyhmää ei enää rajattu pääkaupunkiseutuun ja Keravaan, vaan myös laajemmin Uudellemaalle. Toisena keskeisenä muutoksena oli toiminta-alueen laajentaminen vankilan ulkopuolelle:

”Toinen alustava ajatus oli jatkumon vahvistaminen palkkaamalla työntekijä, joka työskentelisi osan ajasta vankilassa tutustuen osaston asiakkaisiin ja luomalla asiakassuhteen. Asiakassuhde ei kuitenkaan katkeaisi vapautumisen yhteydessä, vaan jatkuisi yksilötyöskentelynä, tukihenkilönä toimimisena ja palveluohjaamisena myös siviilissä” (Ohry 28.8.2003)

Edelleen etsittiin tiloja vankilan ulkopuolelle suuntautuvaa toimintaa varten (Ohry 28.8.2003). Syksyllä 2003 käytiin yhteistyöneuvotteluja myös mm. kuntaedustajien, työvoimatoimiston ja työpajojen kanssa (Ohry 29.1.2004). WOP-projekti aloitti toimintansa 1.4.2004 uudella projektikoodilla (Ohry 9.9.2004).

Uudessa vuosia 2004 - 2006 koskevassa projektisuunnitelmassa projektin kohdetta ja tavoitteita hieman täsmennettiin. Ensinnäkin projektin kohderyhmä laajentui: osallistujien kuntarajoitusta väljennettiin Uudenmaan alueelta kotoisin oleviin nuoriin. Vaikka päihdeongelmaan puuttuminen mainittiin myös uudessa (2004) suunnitelmassa, se ei ole mukana tiivistetyissä viidessä projektin tavoitteessa. Kolmanneksi toimintamalli tarkentui ”vankilan ja siviilin välille” (Projekti-

suunnitelma 2004, 2, tavoite 4). Tavoitteeksi asetettiin vankilassa ja siviilissä työskentelyn yhdistämistä uudeksi ”toimenkuvaksi/työntekijäksi”. Nämä kaksi viimeistä painotuksien muutosta ovat osoituksia projektin ominaisuutteen tarkentumisesta.

Edelleen projektiin osallistuvien vartijoiden roolin määrittelyssä tapahtui muutoksia. Alkuperäisessä projektisuunnitelmassa (2001 - 2003) ja projektin esitteessä (2001 - 2003) käytettiin vartijoista termiä ”lähityöntekijä”. Sitä vastoin toisen vaiheen projektisuunnitelmassa (2004 - 2006) ja esitteessä (2001 - 2006) ei enää tätä termiä käytetty. Aineistomme pohjalta emme pysty esittämään perusteltuja tulkintoja siitä, mitä tämä muutos mahdollisesti kertoo vankilan kulttuurista tai vartijoiden ammatillisesta orientaatiosta.

Uudessa projektisuunnitelmassa (2004 - 2006, 7-8) projektin toimintatavat määriteltiin uudella tavalla. Ensinnäkin korostettiin yhteisöllistä asumista, joka toteutetaan muusta vankilasta eristetyllä kuusipaikkaisella päihdeettömällä osastolla. Toiseksi painotettiin toimintaa omana ryhmänä (päihdekuntoutus, velka- ja talousneuvonta, työnhakukoulutus, työtoiminta, työkyvyn ja terveyden ylläpitäminen sisältäen mm. liikuntaa ja ensiapua, ruuanlaiton ja siivouksen kaltaisten arkielämän taitojen opettelua sekä perhetyötä). Kolmanneksi keskeiseksi nostettiin yksilötyö, jolla tarkoitettiin muun muassa henkilökohtaisen suunnitelman laadintaa, henkilökohtaista ohjausta, perhe- ja verkostotyötä, tukihenkilötoimintaa sekä työkyvyn arviointia. Myös opiskelun ja kotikunnan työpajoilla tapahtuvan työkokeilun mahdollistamista opiskelun aikana pidettiin tärkeänä. Neljänneksi painotettiin verkostotyötä. Tällä tarkoitettiin perheiden ottamista mukaan suunnitelman tekoon sekä viranomaisyhteistyötä kotikuntien, Kriminaalihuollon tukisäätiön (KRITS), muiden vankiloiden, kriminaalihuoltolaitoksen jne. kanssa. Viidentenä painotettiin kehittämistyötä: uusien työmuotojen kehittämistä siviilisunnitelmien tueksi sekä keinojen etsimistä vankien työkyvyn ja työkykyisyyden toteuttamiseksi.

4.8 Projektin toiminta 2004 - 2006

Yksi keskeisimmistä muutoksista projektin toiminnassa oli siviiliin suuntautuneen projektityöntekijän palkkaaminen toukokuun alussa 2004. Tämä uusi ”siviilityöntekijä” työskenteli suurimman osan työajastaan vankilan ulkopuolella. Toimipisteensä hän käytti Kriminaalihuollon tukisäätiön (KRITS) tiloja Helsingin Sörnäisissä. Samaan aikaan siviilityöntekijän palkkaamisen kanssa aloitti tehtävänsä WOP:ssa myös toinen uusi vankilassa toimiva projektityöntekijä (Ohry 9.9.2004). Muutoksia tapahtui myös lähityöntekijöissä:

"Huolta projektille aiheuttaa tällä hetkellä se, että molemmat osaston vartijat hakivat ylivartijakurssille ja heidät on sinne valittu. (ONNEA heille!) Toinen heistä aloittaa opiskelunsa jo lokakuussa. Molemmat vartijat ovat työskennelleet WOP-osastolla sen perustamisesta alkaen ja ovat olleet sujuvuuden rakenteellinen voima. Se saadaanko yhtä motivoituneita vartijoita osastolle jatkossa työskentelemään jäänee nähtäväksi." (Ohry 9.9.2004)

Myös nimikkeissä tapahtui muutoksia. Projektisihteeri muuttui projektivastaavaksi. (Ohry 15.4.2004)

Siviilissä toimivan projektityöntekijän työnkuva rakentui vähitellen. Ensimmäisen kahden kuukauden ajan hän toimi pääsääntöisesti vankilassa tutustuen Keravan vankilan ja etenkin WOP-osaston toimintatapoihin. Työmenetelmien kehittämisen siviiliin jatkuvassa työssä nousi jo työn alkuvaiheessa haasteeksi. Myös verkosto- ja yhteistyötahoihin tutustuminen korostui. (Eskelinen 2004)

Keväällä projektin kaksi asiakasta siirtyi Tampereelle Silta-Valmennukseen suorittamaan lopputuomionsa rangaistuksenaikaisessa kuntoutuksessa ja kotikunnat osallistuivat sijoituskustannuksiin (Ohry 15.4.2004). Syksyllä 2004 WOP-projektin ohjelmaan suunniteltiin monipuolista toimintaa: Kalterit taakse® -kurssi, sporttikurssi, luovan toiminnan ryhmä, ruokaryhmä, taloustunti, tunneryhmä, henkilökohtaisten suunnitelmien tekoa, EAI, tutustumismatkoja jne. Myös perhe-työhön panostettiin. Painopisteeksi asetettiin siviilityöskentelyn mallin jatkokehittäminen pitkäkestoisen kuntoutuksen tukemiseksi. (Ohry 9.9.2004)

Tämä tarkoitti myös yhteistyöverkostojen laajentamista ja tiivistämistä. WOP-projektin ja poliisin edustajien yhteistyöneuvotteluissa keskusteltiin sekä tuomionaikaisesta että vapautumisen jälkeisistä yhteistyömuodoista.

"Selvittämättömien juttujen" hoitaminen koettiin tärkeäksi, koska niiden vaikutus kuntoutukseen on erittäin oleellinen. Poliisihenkilö voisi tarkistaa projektiin sitoutuneen vangin etsintäkuulutukset ja delegoida niiden hoidon kulloinkin kyseessä oleviin poliisipiireihin." (Ohry 15.4.2004)

Edelleen korostettiin yhteistyötä KRITS:n palveluohjauksen ja kontaktipiste Rediksen vertaistuen sekä työpajojen kanssa. Tavoitteeksi asetettiin realististen kuntoutuspolkujen mahdollistaminen. (Ohry 9.9.2004)

WOP:n ohjelmaa täydennettiin edelleen vertaistukiryhmillä (Redis), ensiapukoulutuksella ja draamakurssilla. Suunnitelmallisuuden ja arvioinnin tueksi alettiin käyttää työvälineenä Euroadad -ongelmakeskeistä kartoitusta. (Ohry 20.1.2005) Kesällä 2005 käytettiin useita ostopalveluja. Uutena kokeiluna oli B-ajokortin teoriatuntien järjestäminen. Tällä uskottiin olevan sekä työllisyyttä ja yhteiskunnas-

sa toimimista tukeva sekä uusintarikollisuutta ennaltaehkäisevä merkitys. (Ohry 15.9.2005)

Syksyyn 2005 mennessä osaston ohjelma saavutti kohtuullisen vakiintuneen muodon (ks. liitteet 1 ja 2) ja tavoitteeksi asetettiin toimintatavan mallintaminen:

"Osaston ohjelma on suhteellisen vakiintunut. Uusia innovaatioita pyritään koko ajan tuottamaan ja vanhaa toimivaksi havaittua mallintamaan yleistettävään muotoon." (Ohry 15.9.2005)

ja edelleen:

"xxx kertoi myös projektin tavoitteena olevan hyvien käytäntöjen etsimisen, mallintamisen ja juurruttamisen. Tähän projekti tarvitsee osaavaa apua ohjausryhmältä ja muilta sidosryhmiltä. Tätä työtä tekemään perustetaan työryhmä/työryhmiä, jotka projektin henkilöstö kutsuu koolle." (Ohry 15.9.2005)

Kevään 2005 väliraportissa (Eskelinen 2005a) työskentelyä vapautuneiden kanssa kuvattiin ammatillisena tukihenkilönä toimimisena, palveluohjauksena, päihdetyöskentelynä, asumisohjauksena, perhetyönä sekä ehdonalaisvalvojana toimimisena. Keskeisimmäksi osaksi työtä nostettiin kuitenkin eri verkostotahojen kanssa työskentely.

Väliraportissa syksyllä 2005 (Eskelinen 2005b, 1) vapauden jälkeisestä työstä erotettiin kolme työn ulottuvuutta: Asiakastyön ohella työssä korostuu verkosto- ja muu yhteistyöpainotteinen työ ilman asiakasta sekä projektiin liittyvä suunnittelu, kehittämis-, tiedottamis- ja raportointityö. Asiakastyössä korostettiin yksilöllistä jalkautunutta työtä ja kotikäyntejä. Haasteena nousi esiin "se todellisuus, että projektityöntekijä työskentelee asiakkaiden kanssa yksin". Tämä entisestään korostaa yhteistyötä muiden tahojen kanssa (Eskelinen 2005b, 4). Verkostotyöskentelyä kuvattiin väliraportissa haastavaksi, mutta onnistuessaan tuloksiltaan erinomaiseksi (Eskelinen 2005b, 4-5). Perhetyöskentely sitä vastoin oli rajallisten aikaresurssien takia tietoisesti jätetty siviilityöntekijän työn kehittälyssä sivuosaan (Eskelinen 2005b, 5). Keskeisenä periaatteena on ollut matala kynnyks, voimaannuttava työote ja välitön puuttuminen. Yhtenä lähtökohtana tässä on käytetty hyväksymis- ja omistautumisterapeuttista menetelmää (Eskelinen 2005b, 5), jonka peruseriaatteissa korostuu hyväksyntä ja muutos.

Syksyn 2005 väliraportissa tunnistettiin projektin keskeiset kriittiset teemat (mts. 3):

- vapautumisen jälkeisen työn aloittaminen

- projektitiimin erilaisten työnkuvien yhteensovittaminen ja tiedonkulusta huolehtiminen
- verkostotahojen löytäminen, yhteistyön aloittaminen sekä sen jatkuvuus
- ajan käytön hallinta: kuinka jakaa aika mahdollisimman hyödyllisesti kaikkien eri työn sektoreiden kesken
- hyväksyttävyyys: kuinka vankeinhoito yleensä tulee hyväksymään perinteistä laajemman tavan työskennellä asiakkaan kanssa vielä vapautumisen jälkeen.

Kehittämistoiminnan sekä toimintamallien jatkuvuuden ja siirrettävyyden merkitys oli sitä korostuneempi mitä pidemmälle projekti eteni. Tähän liittyi kuitenkin myös haasteita:

”Jo keväällä 2005 projektissa toteutettiin yhteisiä suunnittelu- ja kehittämispäiviä projektipäällikön, projektivastaavan ja projektityöntekijöiden kanssa. Nämä ovat olleet tärkeitä projektin prosessin ja yleensä työn kehittymisen kannalta, joskin ovat vieneet myös aikaa. Tämän ristiriitana on kokenut ehkä eniten projektia toteuttava perustyöyhteisö, jolle projektimuotoinen työtapaa ei ollut tuttua ja tarvittavaksi työmalliksi hyväksyttyä.” (Eskelinen 2005b, 2)

Edelleen kehittämistyön hitaus aiheutti projektihenkilöstön keskuudessa turhautumisen tunteita (Eskelinen 2005b, 3):

”Juuri tähän liittyen ovat nousseet eri työntekijöiden turhautumisen tunteet. Suunnittelu- ja kehittämistyö on hyvin hidasta ja aikaavievää, vaatien runsaasti kärsivällisyyttä ja ajan uhraamista tähän aika ajoittain. Edistysaskeleet voivat olla pieniä ja huomaamattomia melkoisesta työmäärästä huolimatta. Tämä helposti vahvistaa tunnetta siitä, että tämän kaltainen työ ei ole ”oikeaa” työtä eikä johda oikein mihinkään... Tähän pätee sama kuin asiakkaisiinkin; joskus on mentävä läpi hyvinkin negatiivisten tunteiden, epätoivon ja mahdottomuuden tunteen, jotta jotain uutta voisi syntyä.”

Susanna Kanervon ja Elina Koivulan (2006, 59-61) suorittamissa vapautuneiden vankien haastatteluissa korostui asiakas-työntekijäsuhteen ainutlaatuisuus. Keskeistä siinä on läheisyyden ja etäisyyden säätely sekä luottamus. Asiakkaat mielsivät siviilityöntekijän lähinnä tukihenkilöksi, ei niinkään viranomaiseksi. Haastateltavat korostivat toisaalta siviilityön tuomaa lisäarvoa omien asioiden hoitamiseen ja mm. aloitekyvyn lisäämiseen sekä toisaalta sitä, että siviilityöntekijän kanssa on pohdittu, mitä elämältä haluaa.

Vapautuneet kokivat, että siviilityöntekijä on enemmän mahdollisuuksien luoja kuin puolesta tekijä:

"Itsessään se siviilityö ei välttämättä tuo niin paljon, että se on paljon asiakkaasta kiinni. Että sen työn tarkoitus ei oo, mun käsittääkseni tehdä vapautuneelle mitään asioita valmiiksi tai tuoda pöydälle "et tossa on sulle tollanenkin homma, al-lekirjoitas toi paperi, niin pääset vaikka koulutukseen tai sillei. Että sen tarkoitus on tukea ja auttaa tekee omii päätöksiä." (mts. 55)

Projektin toisen vaiheen aikana haasteita liittyi sekä asiakkaisiin että organisaatioon muutoksiin:

"Tämän projektikauden ongelmina nostettiin esiin asiakkaiden moniongelmaisuus, tehtyjen suunnitelmien nopeat muutokset, jotka vaativat henkilökunnalta runsaasti joustavuutta ja muuntumiskykyisyyttä. Samoin henkilökunnan pieni lukumäärä on asettanut haasteita etenkin vuosi- ja sairaslomien aikana. Vankeinhoidon suuret muutokset luovat epävarmuutta myös projektiin, etenkin taloushallintoon kohdistuvien muutosten kautta. Epävarmaa on myös projektin luoman työmallin jatkuminen vuoden 2006 jälkeen." (Ohry 26.1.2006.)

Osastotoiminta saavutti vakiintuneen aseman ja osastolle oli jonoa (Ohry 26.1.2006).

Uuden vankeuslain myötä tapahtui muutos valvontatyössä, joka siirtyi kriminaalihuoltolaitokselle. Siviilityöntekijä oli aiemmin toiminut vapautuvien yksityisvalvojana ja nyt tilalle tuli nimike "apuvälvoija" (Ohry 30.5.2006). Syksyllä 2006 korostui työmallin levittäminen ja WOP-työkirjan suunnittelu (Ohry 19.9.2006).

Projektin toisen vaiheen aikana vuosina 2004-2006 projektiin haki 76 henkilöä, sen aloitti 35 nuorta ja sen suoritti loppuun 28. Näistä neljä sijoittui välittömästi vapautumisen jälkeen töihin avoimille työmarkkinoille, yksi töihin muualle, kuusi koulutukseen ja 14 muihin toimintoihin, kuten päihdekuntoutukseen ja psykososiaaliseen kuntoutukseen. Aloittaneiden keski-ikä oli 22 vuotta. (ESR-projektin loppuraportti 2007.)

Päättymisensä jälkeen projektin toiminta jatkui uutena projektina (WOP - It Works If You Work It Out), jonka kohderyhmänä on alle 29-vuotiaat. Samalla toiminta laajeni kattamaan kaksi osastoa eli 12 vankipaikkaa. Tätä voitaneen pitää askeleena kohti kehitetyn toimintamallin vakinaistamista.

4.9 Arviointia hankeorganisaatiosta

Sekä projektisihteeri että projektipäällikkö työskentelivät projektissa sen loppuun saakka. Projektisihteerin tehtävänimike muuttui välillä. Vankilan johtaja puolestaan jäi eläkkeelle joulukuussa 2006. Tämä keskeisten toimijoiden pysyvyys toi projektiin tiettyä vakautta. Sitä vastoin muu henkilöstö muuttui useaan otteeseen. Molemmat vartijat vaihtuivat jatko-opintojen aloittamisen takia. Vuoden 2002 alussa aloitti projektityöntekijä. Projektin kuluessa projektityöntekijä vaihtui lähes vuosittain. Vuoden 2003 Uudenmaan TE-keskuksen tarkastuksen yhteydessä projekti sai kiitosta hyvältä hallinnoinnista ja talousseurannasta (Ohry 29.1.2004).

WOP-projektilla toimi laaja, noin 2-3 kertaa vuodessa kokoontuva toiminnan suunnittelua, toteutusta ja arviointia koordinoiva kevästä 2001 alkaen toiminut ohjausryhmä. Projektisuunnitelman (2001 - 2003, 8) projektiorganisaatiokaaviossa ohjausryhmä kuvataan projektin ylimmäksi toimijaksi. Edelleen todetaan (mts. 9), että puolivuosittain laaditaan väliraportti ohjausryhmälle. Ohjausryhmän ensimmäisessä kokouksessa (Ohry 22.5.2001) määritellään ohjausryhmän eri tahojen tehtäviä. Kuitenkin itse ohjausryhmän tehtävää ei sen tarkemmin dokumentoitu.

Ensimmäisessä kokouksessa 22.5.2001 oli edustettuna Uudenmaan kaupunkeja (Helsinki, Espoo, Kerava), Järvenpään sosiaalisairaala, kriminaalihuoltolaitoksen (KHL) Vantaan aluetoimisto, Helsingin seurakuntayhtymä Snellu, Uudenmaan TE-keskus, Laurea, Keskisen Uudenmaan kumppanuusyhdistys, Keski-Uudenmaan/Järvenpään poliisi, Aseman lapset ry. ja Keravan vankila. Toisessa kokouksessa (4.12.) lisäksi Vankeinhoidon koulutuskeskus (nyk. Rikosseuraamusalan koulutuskeskus), rikosseuraamusvirasto, KHL:n Espoon aluetoimisto. Tämän jälkeen työskentelyyn tuli mukaan KHL:n Helsingin aluetoimisto (11.3.2002), Vantaan kaupunki (11.3.2002), KHL:n Päihdetyön kehittämishanke (14.5.2003) sekä projektin toisen vaiheen aikana Suomen Mielenterveysseura (29.1.2004), omista kokemuksistaan kertova asiakas (15.9.05) ja Kriminaalihuollon tukisäätiö (KRITS) (9.9.2004). Kaiken kaikkiaan ohjausryhmä kokoontui säännöllisesti koko projektin ajan ja sen toimintaa dokumentoitiin asianmukaisesti.

Projektin ohjausryhmäkokoukset pidettiin yleensä Keravan vankilassa (vuosina 2001 - 2006 yhteensä 9 kertaa). Lisäksi kokouksia pidettiin KRITS:ssä, Laurea-ammattikorkeakoulussa ja Snellussa, kussakin kaksi kertaa sekä kerran Järvenpään sosiaalisairaalassa. Ohjausryhmätyöskentelyyn osallistumisen aktiivisuus vaihteli. Ensimmäiseen vuoden kahteen kokoukseen osallistui 20 ja 16 henkilöä,

kun taas vuoden 2006 kussakin kolmessa kokouksessa oli 11-12 osallistujaa. Suuri osa toimijoista osallistui vain osaan kokouksista. Esimerkiksi vuonna 2006 aktiivisimpia ohjausryhmän osallistujia olivat Keravan vankilan ohella Uudenmaan TE-keskus, Helsingin kaupunki sekä Laurea-ammattikorkeakoulu. Myös yksittäiset ohjausryhmäläiset vaihtuivat. Vankilan toimijoiden lisäksi vain neljä ensimmäiseen ohjausryhmään osallistunutta henkilöä oli mukana enää vuosina 2006-2007. Tämän vaihtuvuuden ei kuitenkaan ole nähty vaikuttavan suuremalti ohjausryhmässä tehtävään työhön tai jäsenten omaan rooliin, joskin se on voinut vaikeuttaa pitkäjänteistä työtä (Kosomaa-Hovatta 2004, 45). Vaihtuvuus nähtiin myös positiivisena asiana, koska se lisää projektin tunnettavuutta kentällä ja vaikuttaa projektin ulkopuoliseen verkostoitumiseen (mts. 45).

Mia Kosomaa-Hovatan (2004, 34) suppean ohjausryhmäkyselyn perusteella ohjausryhmän tehtävä on jäänyt irralliseksi ja etäälle projektista. Ohjausryhmällä ei katsottu olevan todellista ohjausvaltaa. Sitä pidettiin lähinnä tärkeänä yhteistyö- ja keskustelufoorumina, jossa korostuu tiedonvälitys. Myös omat havaintomme ohjausryhmän työskentelystä olivat samansuuntaisia.

4.10 Pohdintaa luotettavuudesta

Tarkastelumme näkökulmana on ulkoinen arviointi. Emme ole osallistuneet työskentelyyn WOP-osastolla tai projektin kuntouttavassa toiminnassa. WOP-osastoa ja projektissa mukana olevia vankeja olemme nähneet vain lyhyiden vierailujen aikana. Vankila on suljettu, ”omaleimainen” yhteisönsä, jolla on oma kulttuurinsa. Jo tiedon saaminen siitä, mitä vankiloissa tosiasiaassa tapahtuu voi olla hankalaa. Voidaan kysyä, onko vankilan toimintaa mahdollista arvioida luotettavasti ulkoapäin (vrt. Granfelt 2007, 11-12).

Vaikka meillä ei ole juurikaan primaarihavaintoja siitä, mitä WOP-projektiin osallistuneiden vankien arki, olemme saaneet siitä tietoa useiden eri kanavien välityksellä. Tässä esittämämme analyysi perustuu julkisiin asiakirjoihin. Tämän ohella olemme koko WOP-projektin ajan olleen projektin ohjausryhmän jäseniä ja osallistuneet projektista käytyyn keskusteluun. Projektissa harjoittelua suorittavien sekä opinnäytetyötä tai erilaisia oppimistehtäviä tekevien ammattikorkeakouluopiskelijoiden välityksellä olemme saaneet myös kokemuksellista tietoa projektin arjesta. Edelleen vuosien varrella käymämme lukuisat ammatilliset keskustelut projektin työntekijöiden kanssa ovat valottaneet kokonaisvaltaisesti projektin kulloisenkin tilanteen suunnitelmia, toteutusmalleja ja tunnelmia. Vaikka erilaisia käytettyjä keskusteluja ei olekaan systemaattisesti dokumentoitu, ne auttavat meitä arvioimaan dokumenttiaineiston pohjalta tekemiämme tulkintoja.

Arviointimme edustaa projektiarvioinnin perinnettä. Projektiarvioinnissa luotettavuuden kysymykset näyttäytyvät olennaisesti eri tavoin kuin perinteisessä akateemisessa tutkimuksessa tai vaikuttavuusarvioinnissa. Keskeiseksi projektiarvioinnissa nousee arviointitulosten hyödynnettävyys (vrt. Seppänen-Järvelä 1999) projektin kuluessa ja sen jälkeen. Projektinaikainen hyödynnettävyys tapahtui ennen kaikkea arviointien liittyvien opinnäytetöiden kautta. Tämän loppuarvioinnin merkitys puolestaan liittyy lähinnä prosessin näkyväksi tekemiseen.

4.11 Lopuksi

WOP-projektissa työskentelyn painopisteenä oli suunnitelmallisen vapautumisen kehittäminen, sektorirajat ylittävän yhteistyön koordinoiminen sekä vapauteen valmentavan verkostomallin luominen vapautuville vangeille. Päämääränä oli kokonaisvaltaisen kuntoutumisen tukeminen, rikoskierteen katkaisu ja asiakkaan motivointi koulutukseen ja työhön. (ESR-projektin loppuraportti 2007, 1)

Nuoren rikoksenteekijöiden elämänhallinnan ongelmakenttä kytkeytyy kiinteästi päihdeongelmaan. WOP-projektin aikana kerättyjen asiakasaineistojen perusteella päihdekuntoutus onkin keskeinen – joidenkin aineistojen mukaan jopa keskeisin – WOP-projektin vankilassa tapahtuva toimintamuoto. Kuitenkin WOP-projektin toisen vaiheen projektisuunnitelmassa päihdekuntoutus ei enää korostu tavoitteiden määrittelyssä. Päihdekuntoutuksen saralla WOP-projekti ei välttämättä sisälläkään merkittäviä uusia avauksia, vaan päihdekuntoutus on itsessään selvä osa kuntouttavan projektin monimuotoista palvelutoimintaa. Projektin *keskeinen uusi innovaatio liittyy uuden toiminta-alueen luomiseen vankilan ja siviiliin välille*. Tässä suhteessa projekti on erityinen verrattuna vankiloiden päihdeosastoihin ja -ohjelmiin.

Projektin aikana kehitettiin kuntoutusjatkumo (ks. liite 2), joka alkaa vankilassa ja jatkuu vapautumisen jälkeen. Jotta tällainen työskentelymalli on mahdollinen, *vankilan täytyy olla aloitteellinen yhteistyössään siviiliin*. Kuntoutusjatkumoiden rakentaminen edellyttää vankilan avautumista yhteiskuntaan. Useissa tutkimuksissa on tuotu esiin kuntoutuksen kehittämistä hankaloittavat vankilan toiminta- ja organisaatiokulttuuriin liittyvät jännitteet (esim. Granfelt 2007, 38; Tourunen & Perälä 2004, 56-57; Tourunen 2000). Aineistomme perusteella myös WOP-projektissa tulivat esiin nämä haasteet. Vankeinhoidon kuntoutustoiminnan laajamittainen kehittäminen edellyttääkin muutosta myös vankilan organisaatiokulttuurissa.

Myös suunnitelmallisuuden merkitys nousi esiin useissa aineistoissa. Tavoitteiden asettaminen yhdessä asiakkaan kanssa edellyttää asiakassuhteen luomista

ja empaattista kommunikaatiota (Rostila 2001b, 60-63). *Paneutuva asiakassuhde* ja oman persoonan avulla toimiminen (vrt. Karsikas 2005) korostuvatkin erityisesti siviilissä tehtävässä työssä, mutta ne ovat olennaisia myös vankilatyöskentelyssä. Keskeistä on lähteminen asiakkaan itsensä asettamista ja hänen toimintaedellytyksiinsä suhteutetuista tavoitteista (Särkelä 2001, 87-88). Olenainen osa sekä vankilassa että siviilissä tehtävää työtä on erilaisten konkreettisten asumis-, koulutus-, ajankäyttö- ym. suunnitelmien tekeminen ja päihdekuntoutusjatkumojen rakentaminen. Verkostotyön kautta työntekijä voi olla luomassa toimintaedellytyksiä yhdessä asiakkaan kanssa tehtäville suunnitelmille ja arjessa selviytymiselle. Paneutuvassa verkostotyössä työntekijä ei ole pelkäämään normien mukaan toimiva virkamies, vaan lähellä asiakasta työskentelevä yhteistyökumppani ja tukija.

Työorientaationa tämä merkitsee *räätälöityä palveluohjausta*. Työorientaatiossa yhdistyy asiakastyö, verkostomainen työorientaatio sekä kehittämis- ja tiedotustoiminta (liite 3). Keskeistä on myös pyrkimys asiakkaan asioiden mahdollisimman nopeaan ja välittömään hoitamiseen yhdessä asiakkaiden kanssa. (Eskelinen 2005b.) Projektin aikana on pyritty rakentamaan työskentelytavasta käsikirjaa, joka on valmistumassa projektin uudella jatkokaudella. Räätälöidyn palveluohjauksen ideana kuitenkin on enemmänkin asiakkaan yksilöllisestä elämäntilanteesta lähtevä työskentelytapa. Jatkuvasti kehittyvänä toimintatapana tällainen yksilöllinen palveluohjaus asettuukin enemmän *reflektiivisen ammattikäytännön* (vrt. Karvinen 1993) kenttään kuin uusien vankeinhoidon ohjelmien tai hyvin käytäntöjen joukkoon. Tapio Lappi-Seppälän (2006, 10) mukaan vankeinhoitotyöstä on tulossa yhä normisidonnaisempaa, suunnitelmallisempaa ja yhteistyötaitoja vaativampaa. WOP-projektin toimintamalli edustaa suunnitelmallisuudessaan ja yhteistyöorientoituneisuudessaan vankeinhoidon uusia kehitysnäkymiä. Kuitenkin WOP-projektissa korostuu normisidonnaisuuden sijasta räätälöinti ja yksilöllisten ratkaisujen etsintä.

WOP-projektin rakenteet ovat olleet kohtuullisen selkeät ja muuttumattomat koko projektin ajan. Toiminnan lähtökohtana ovat olleet projektisuunnitelmat vaiheille I ja II. Projektipääällikkö ja projektisihteeri ovat huolehtineet *projektin hyvästä hallinnollisesta organisoinnista*. Muun muassa projektin määrällinen seuranta, dokumentointi ja raportointi ovat olleet toimivaa. Ohjasryhmä on kokoonnut säännöllisesti, joskin sen rooli on jäänyt etäiseksi ja tehtävät täsmentämättä. Hyvä hallinnollinen organisointi ja räätälöinti vaativat myös resursseja. WOP-osasto on kohdentunut kuuteen vankiin kerrallaan. Lieneekin epärealistista ajatella, että tämänkaltaisen toiminta voisi sellaisenaan toimia laajamittaisena ratkaisuna vankeinhoitolaitoksen kuntouttavan työn haasteisiin. Tässä huolimatta

projektin aikana tehdyn kehittämistoiminnan ja kertyneiden kokemusten pohjalta voidaan rakentaa erilaisia yksilöllisiä työskentelymalleja osalle vangeista.

Keskeistä on, miten projektin aikana kehitetty työskentelytapa jatkuu arjessa ja kehittää itseään. Toimintamallin siirrettävyyden näkökulmasta työskentelytavan hyvä dokumentointi on tärkeällä sijalla. Toisaalta räätälöityä ja paneutuvaa työotetta tuskin voi täysin sellaisenaan siirtää muihin laitoksiin. Parhaimmillaan WOP-projektin kehittämistoiminnan yhteydessä kertyneet kokemukset ja jäsen-nykset voivat auttaa muita vankiloita, kriminaalihuollon toimijoita ja alan ammattilaisia kehittämään omaa toimintaansa. Uusiin toimintakonteksteihin ja vankiryhmiin sovellettaessa toimintamallin yksityiskohdat voivat tietysti vaihdella.

Lähteet

Bonta, J. 2003. Rikoksentehtäjäiden kuntouttaminen – tutkimuksesta käytäntöön. teoksessa What Works – mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003. Kansainvälisen What Works –seminaarin aineisto. Vankeinhoidon koulutuskeskus. 52-64.

Granfelt, R. 2007. ”Oppisin elämään riippuvuuteni kanssa”. Tutkimus naisvankien päihdekuntoutuksesta Vanajan vankilassa. Rikosseuraamusviraston julkaisu- ja 2.

Heikkinen.M, Kaakinen, J. & Korpelainen N. 2003. Kansallinen sosiaalialan kehittämishanke. Selvityshenkilöiden loppuraportti. Sosiaali- ja terveysministeriön työryhmämuistioita 2003:11. Helsinki.

Järvelä, S., Kääriäinen, J. & Valokivi H. 2002. Lainrikkajien projektit 1996-2002. Projektiselvitys Yhteistyössä rikoksettomaan elämään –hankkeelle. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2.

Järvinen, M.-K. 2007. Asiakas-työntekijäsuhteen dialoginen arviointi kriminaalihuollossa. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 1/2007.

Kananoja, A. & Penttinen, A., 1977. Yksilökohtainen sosiaalityö. Teoria ja käytäntö. Porvoo: WSOY.

Karvinen, S. 1993. Reflektiivinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa Granfelt, R., Jokiranta, H., Karvinen, S., Matthies, A-L, & Pohjola, A. (toim.), Monisärmäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki.

Kiehelä, H. & Tanskanen, M. 2006. Suomen vankeinhoitoalan koulutus muutoksen tiellä. Artikkeliteoksessa Vartijakoulutus Pohjoismaissa, Venäjällä ja Virossa. Vankeinhoidon koulutuskeskus, Tutkielmat ja selvitykset 2/2006. Juvenes Oy, Tampereen yliopistopaino.

Kivipelto, M. 2002. Kriittisen arvioinnin lähtökohdat ja mahdollisuudet sosiaalityön kehittämisessä. *Janus* 10 (3), 217 - 236.

Laine, M. 1991. Johdatus kriminologiaan ja poikkeavuuden sosiologiaan. Juva: WSOY.

Laine, M. 2002. Kuntoutus vankilan tehtävänä. Teoksessa Salminen Markku & Toivonen Klaus (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 4/2002. Tietosanoma Oy. 123-134.

Laine, M. 2007. Kriminologia ja rankaisun sosiologia. *Actapoenologica* 1/2007. Jyväskylä. Gummerus-

Lindqvist, T. 1999. Evaluaation uskottavuus. Teoksessa: Eräsaari, R, Lindqvist, T., Mäntysaari, M. & Rajavaara, M. (toim.), Arviointi ja asiantuntijuus. Helsinki: Gaudeamus.

Peräkylä, A. 1997. Vartijan näkökulma. Tutkimus vanginvartijan työhön liittyvästä tulkintakehyksestä. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 6/1997. Vantaa.

Pohjola, A. 1993. Tiedontuotanto sosiaalityössä. Teoksessa Granfelt, R. & Jokiranta, H & Karvinen, S. & Matthies, A-L & Pohjola, A. (toim.), Monisärmäinen sosiaalityö. Helsinki: Sosiaaliturvan keskusliitto, 225 - 286.

Polkujen rakentamista pääteiden välille. Kriminaalihuollon päihdetyön kehittämishankkeen arviointitutkimus. 2004. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3.

Pösö, T. 2005. Ilkeät ongelmat, hyvät käytännöt. *FinSoc*, sosiaalialan menetelmien arviointi 2/2005, Stakes, 4-6.

Rajavaara, M. 1986. Professionaalistaminen sosiaalityön muutosstrategiana. Teoksessa Karisto, A. & Purola, T. (toim.) Sosiaalityön kehittäminen. Taustoja, reunaehdoja, näkökulmia. Helsingin yliopisto, Lahden täydennyskoulutuskeskus, oppimateriaaleja I, 43-68.

Rantala, K. 2006. Syrjäytyneille turvaa vai tuomioita? Vaietut vankilakierteet ja vastuun jakautuminen. Teoksessa Rantala, Kati & Sulkunen, Pekka (toim.) Projektityhteiskunnan kääntöpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 207-227.

Robson, C. 2001. Käytännön arvioinnin perusteet. Opas evaluaation tekijöille ja tilaajille. Tampere: Tammi.

Rostila, I. 2001a. Sosiaalisen kuntoutuksen mekanismit. Monet-projektin realistinen arviointi. FinSoc arviointiraportteja 3/2001. Helsinki: Stakes.

Rostila, I. 2001b. Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet. Jyväskylä: SoPhi 61.

Satka, M. Karvinen-Niinikoski, S. Nylund, M & Hoikkala, S. 2005. Sosiaalityön käytäntötutkimus. Palmenia-kustannus. Dark Oy.

Seppänen-Järvelä, R. 1999. kehittämistyö ja arviointi. Teoksessa Eräsaari, R. Lindqvist, T., Mäntysaari, M. & Rajavaara, M. (toim.), Arviointi ja asiantuntijuus. Helsinki: Gaudeamus. 106 - 118.

Seppänen-Järvelä, R. 2003. Prosessiarviointi kehittämisprojektissa. Opas käytäntöihin. FinSoc arviointiraportteja 4/2003. Helsinki: Stakes.

Särkelä, A. 2001. Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.

Sulkunen, P. 2006. Projektityhteiskunta ja uusi yhteiskuntasopimus. Teoksessa K.Rantala & P.Sulkunen (toim.), Projektityhteiskunnan kääntöpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 17 - 38.

Tourunen, J. 2000. Epäilyksen polttopisteessä. Tutkimus päihdekuntoutusosastosta vankilassa. Stakes tutkimuksia 112. Saarijärvi: Gummerus.

Tourunen, J. 2002. Vankiloiden sosiaalinen rakenne ja konfliktitilanteet. Teoksessa Salminen Markku & Toivonen Klaus (toim.) Vankeinhoidon perusteet. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisuja 4/2002. Tietosanoma Oy. 26 - 33.

Tourunen, J. & Perälä, J. 2004. Kohti kognitiivista yhteisöhoitoa? Helsingin vankilan päihteettömän osaston arviointi- ja kehittämistutkimus. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 2.

What Works – mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003. Kansainvälisen What Works –seminaarin aineisto. Vankeinhoidon koulutuskeskus, 2003.

Julkaisemattomat lähteet

Anttila, J. & Hytönen, M. 2002. "Ihan kun hoidossa ois" – Vapauteen valmentavan WOP-projektin väliarviointi vangin näkökulmasta. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Vantaa.

Brady, C. & Toivonen, H.-L. 2006. Kohti II-vaihetta – Keravan vankilan WOP-projektin I-vaiheen prosessiarviointi. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Vantaa.

Eskelinen, T. 2004. WOP-projektin työntekijä siviilissä. Väliraportti vuodesta 2004.

Eskelinen, T. 2005a.. WOP-projekti vankilasta vapautumisen jälkeen 2004-2006. Väliraportti kevät 2005.

Eskelinen, T. 2005b. WOP-projekti vapautumisen jälkeen 2004-2006. Väliraportti syksy 2005.

ESR-projektin loppuraportti. 2007. WOP 1.4.2004-31.3.2007.

Jumppanen S., Sundström, M. & Vastamäki, K. (2002). "Ei sitä romumetallista mitään mersuja tehdä" – WOP-projektin väliarviointi työryhmän näkökulmasta. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Vantaa.

Kanervo, S. & Koivula, E. (2006) WOP-projektin vankilasta vapautuneiden jälkeinen työ elämäntarinoiden valossa. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Vantaa.

Karjalainen, P. 2006. Arvioinnin erilaiset käyttötarkoitukset, rooli ja paikka palvelutuotannossa. Luento 26.9.2006 Arviointi hyvinvointipalvelujen kehittämisessä. Lahti.

Kosomaa-Hovatta, M. 2004. "Vapautumisvaiheen tukitoimiin kannattaa satsata" – WOP-projektin väliarviointi ohjausryhmän ja työryhmän näkökulmasta. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Vantaa.

Lappi-Seppälä, T. 2006. Vankeinhoitotyö ja kriminaalipolitiikan muutokset. Juhlapuhe, Vankeinhoidon koulutuskeskus 30 vuotta – 26.10.2006.

Oksa, N. & Viippola, M. 2003. "Sähköinen tunnelma ryhmätyöskentelyssä" – ryhmätoiminta WOP-projektissa. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Vantaa.

Pesonen, S. & Verkamo, T. 2005. "Tuomion aikana nuori voi muuttaa elämänsuuntaa" – WOP-projektin läpikäyneiden näkökulma projektin I-vaiheesta. Opinnäytetyö. Laurea-ammattikorkeakoulu. Vantaa.

Projektin seurantaraportti ESR tavoite 3-ohjelmat (2000-2006) 1.7.-31.12.2001.

Projekti-suunnitelma. WOP Work Out Project. Keravan vankila 2001-2003.

Projekti-suunnitelma. WOP Work Out Project. Keravan vankila 2004-2006.

Ohjausryhmän kokouksen 1/2001 Pöytäkirja 22.5.2001 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 2/2001 Pöytäkirja 4.12.2001 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 1/2002 Pöytäkirja 11.3.2002. WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 2/2002 Pöytäkirja 11.9.2002. WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 1/2003 Pöytäkirja 22.1.2003 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 2/2003 Pöytäkirja 14.5.2003 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 3/2003 Pöytäkirja 28.8.2003 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 1/2004 Pöytäkirja 29.1.2004 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 2/2004 Pöytäkirja 15.4.2004 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 2/2004 Pöytäkirja 9.9.2004 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 1/2005 Pöytäkirja 20.1.2005 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 2/2005 Pöytäkirja 15.9.2005 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 1/2006 Pöytäkirja 26.1.2006 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 2/2006 Pöytäkirja 30.5.2006 WOP (Work Out Project).

Ohjausryhmän kokouksen 3/2006 Pöytäkirja 19.9.2006 WOP (Work Out Project).

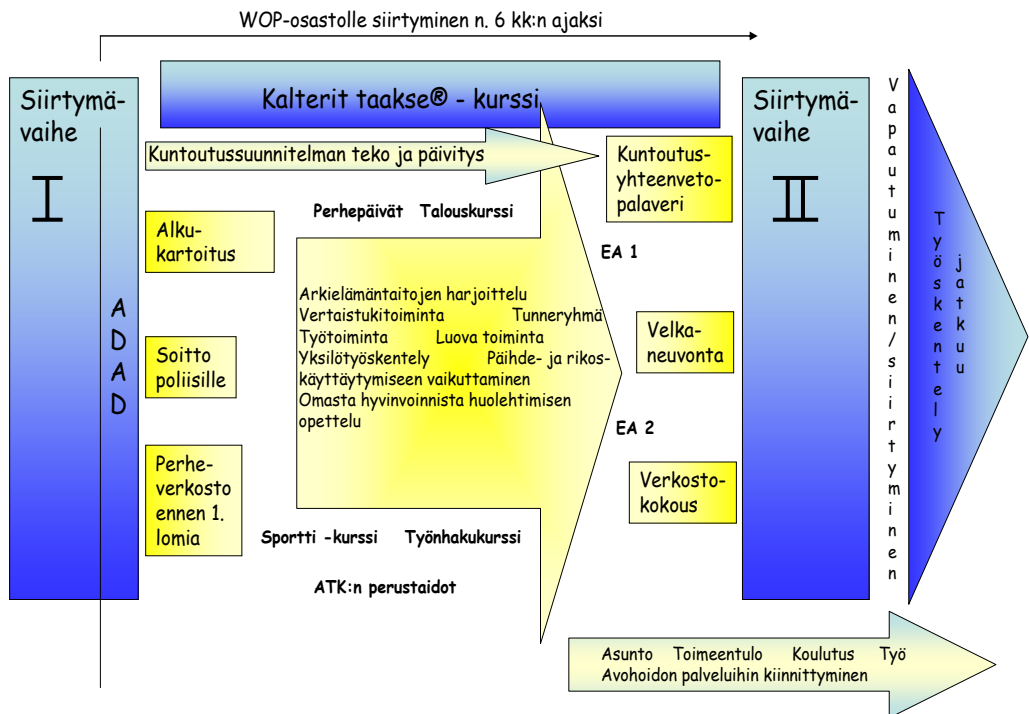

Liite 1: Esimerkki WOP-osaston ohjelmasta (WOP-projektin esitemateriaali)

VKO:	45							
	Maanantai 6.11.	Tiistai 7.11.	Keskiv. 8.11.	Torstai 9.11.	Perjantai 10.11.		Lauantai 11.11.	Sunnun- tai 12.11.
	siivous		siivous		siivous-päivä			
6:45	herätys näyte	herätys näyte	herätys näyte	herätys näyte	herätys näyte			
7:00	aamiainen	aamiainen	aamiainen	aamiainen	aamiainen			
8:00				EA1		7:45	herätys	herätys
8:30		Autokoulu		"	Osasto- kokous		näyte	näyte
9:00	Sportti	"	KT	"	Redis		aamiainen	aamiai- nen
9:30	"	"	"	"		9:00	suljetaan	suljetaan
10:00	"	"	"	"	SIIVOUS:	9:30	tapaa- minen	tapaa- minen
10:15	"	"	"	Kanttiini	luokat+ kirjasto			
		"	"					
11:00	LOUNAS	LOUNAS	LOUNAS	LOUNAS	LOUNAS	11:4 5	avataan	avataan
12:00			Rentoutus			12:0 5	SALI	SALI
12:30				EA1				
13:00	KT	Remontti	13.15 Teatteri	"	Tunne- ryhmä			
13:30	KT	"		"				
14:00	KT	"	Ruokaryhmä	"		14:1 5	päiväll.	päivälli- nen
14:30	KT	"	"	"	14.30 Salille			
15:00	KT	"	15... Jaanal	"		14.4 5	ulkoilu	ulkoilu
15:45	päiväll.	päiväll.	päivällinen	päiväl-linen	päivällinen			
16:15	ulkoilu	ulkoilu	ulkoilu	ulkoilu	16.15 Sauna	16.0 0		Musa- ryhm
			AA	NA	17.15 ulkoilu		17.30 mu- sar	kirjasto
	Huoneen tarkas			Huoneen tar- kas!				
19:00	suljetaan	suljetaan	suljetaan	suljetaan	suljetaan		suljetaan	suljetaan

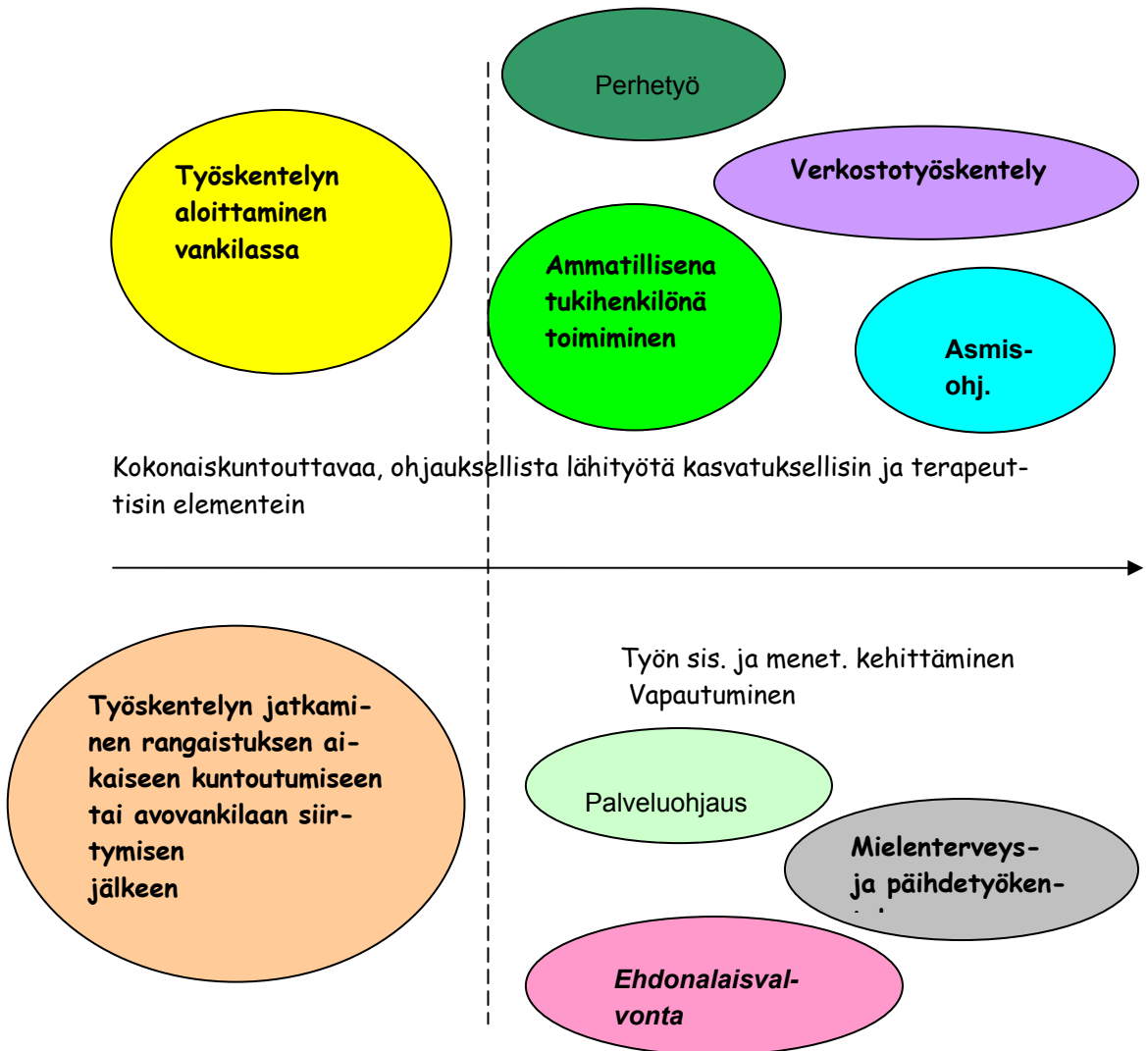
Liite 2: WOP-projektin kuntoutusjatkumo (WOP-projektin esitemateriaali, Eskelinen 2005b; Kanervo & Koivula 2006, 82)

WOP-Projektin Kokonaisvaltainen Kuntoutusjatkumo

WOP -PROJEKTI KERAVAN VANKILASSA

Projektityöntekijän työskentely vankilassa ja vapautumisen jälkeen

5 Kuntoutus, vaikuttavuus ja ”sosiaalinen”

Teemu Rantanen

Vankeinhoitolaitoksen ja kriminaalihuoltolaitoksen keskeisiin tavoitteisiin kuuluu uusintarikollisuuden vähentäminen ja rikollisuutta ylläpitävän syrjäytymiskehityksen katkaiseminen. Tämän tavoitteen saavuttaminen edellyttää turvallisuuskäytäntöjen huomioimisen ohella sitä, että tuomitun yhteiskunnassa selviytymistä sekä terveyden ja hyvinvoinnin ylläpitoa tuetaan. Lähtökohtana on rikoksettoman elämäntavan omaksuminen. (Rikosseuraamusvirasto 2008a.) Käytännössä tämä tarkoittaa kuntouttavan näkökulman korostumista rikosseuraamusalan työssä.

Kuntoutus voidaan ymmärtää eri tavoin. Tässä artikkelissa lähdän tarkastelemaan sosiaalisen kuntoutuksen käsitettä sekä sitä, mitä ”sosiaalinen” kuntoutuksen yhteydessä tarkoittaa. Pohdin sosiaalisen kuntoutuksen vaikuttavuutta ja arviointiin liittyviä kysymyksiä. Laajennan edelleen analyysiä kysymällä, mitä oikeastaan on sosiaalinen ja pitäisikö sosiaalisen kuntoutuksen sijasta puhua sosiaalisesta työotteesta. Kirjoitus pyrkii olemaan näkökulmia avaava puheenvuoro. Sen taustalla ei ole varsinaisia empiirisiä aineistoja.

5.1 Kuntouttava työote rikosseuraamusalan työssä

Usein kuntoutus liitetään toimintakyvyn käsitteeseen. Yleisimmin kuntoutuksessa on kyse fyysisestä kuntoutuksesta jonkin sairauden tai vamman yhteydestä. Puhutaan myös muun muassa ammatillisesta kuntoutuksesta ja mielenterveyskuntoutujista. Edelleen käytetään käsitteitä psykososiaalinen ja sosiaalinen kuntoutus sekä kuntouttava sosiaalityö. Nämä käsitteet voidaan ymmärtää sosiaalisen toimintakyvyn näkökulmasta. Kuntoutuksen ohella käytetään esimerkiksi päihdekuntoutuksen yhteydessä usein myös käsitettä ”hoito”.

Rikosseuraamusalalla kuntouttava toiminta näyttäytyy monella tapaa. Se voidaan ymmärtää erityishenkilöstön tehtäviin kuuluvaksi toiminnaksi tai osaksi kaikkea rikosseuraamusalan työtä. Kuntoutus voi tarkoittaa yksilökohtaista asiakastyötä tai ryhmien kanssa työskentelyä. Myös muun muassa työtoiminta voidaan nähdä osaksi rikoksettoman elämäntavan valmiuksien omaksumista. Eri-laiset päihdeettömät osastot puolestaan ovat esimerkki pyrkimyksestä vaikuttaa vankilaolosuhteisiin siten, että elämäntavan muutos tai kuntoutuminen olisi mahdollista.

Valtaosa vangeista on päihdeongelmaisia. Niinpä suurin osa vankiloiden kuntouttavasta toiminnasta onkin päihdekuntoutusta (Vankeinhoitolaitos 2008). To- teutettavien kuntouttavien ohjelmien lähtökohta on usein kognitiivis- behavioraalinen. Kohtuullisen tarkoin määritellyn toiminnan kautta pyritään vai- kuttamaan tiettyihin uusintarikollisuutta ennustaviin tekijöihin eli ns. kriminogee- nisiin tarpeisiin. Näkökulma on yksilötasoisessa kuntoutuksessa, pyrkimyksenä on muuttaa yksilön käyttäytymistä vaikuttamalla ajatteluprosesseihin.

Sitä vastoin esimerkiksi Kuntouttavan vankityön (Kuva) yhteydessä kuntoutus näyttäytyy moniulotteisempänä kuin ohjelmatyön kohdalla. Tällöin työhön kun- toutus, päihdehoito, asumispalvelut sekä sosiaalityö ymmärretään keskeisiksi kuntouttaviksi elementeiksi. (Stenberg 2007) Edelleen perhesuhteilla on katsottu olevan keskeinen kuntoutusta tukeva merkitys (vrt. Perhe muurin toisella puolel- la 2003) ja niiden tukemiseen onkin kiinnitetty erityistä huomiota muun muassa perheleiritoiminnan kautta.

Kuntouttavaa toimintaa on lähestytty myös kuntoutusjatkumoiden näkökulmasta. Tämä tarkoittaa sekä rangaistusajan suunnittelua että kuntoutusketjun turvaa- mista vapaudesta ja vapauteen (vrt. Vankeinhoidon päihdestrategia 2004-2006). Tällainen laaja kuntoutusjatkumonäkökulma on nähtävissä esimerkiksi edelli- sessä luvussa kuvatussa WOP-projektissa, jossa projektin kuluessa painopiste siirtyi vankilassa tapahtuvan kuntoutuksen ohella vapautumisen jälkeiseen ai- kaan.

5.2 Kuntoutuksen vaikuttavuus

Kysymys siitä, missä määrin ja miten rikolliseen käyttäytymiseen voidaan vaikut- taa, on perinteinen kiistakysymys (vrt. Laine 2007). Ongelman määrittelyt ja eh- käisykeinot ovat näyttäneet erilaisilta riippuen siitä, onko asiaa tarkasteltu lailli- suuden, hoidon ja kasvatuksen, yhteiskuntapolitiikan tai tilanteiden näkökulmas- ta (esim. Laitinen & Nyholm 1995, 119; Kiehelä 1997, 105-106). Viime aikoina on kiinnitetty erityistä huomiota siihen, miten rangaistuksen aikana voidaan

muuttaa rikoksenteekijää tai hänen käyttäytymistään. Rikosseuraamusalan kuntouttavan toiminnan keskeiseksi tavoitteeksi onkin asetettu sellaisten kuntouttavien toimintojen kehittäminen, jotka vähentäisivät uusintarikollisuutta. Puhutaan What works? –ajattelusta.

Kuntoutusta lähestytään usein vaikuttavuuden näkökulmasta. Tavoitteeksi voidaan asettaa sellaisten työmenetelmien käyttö, joiden vaikuttavuudesta on luotettavaa tutkimusnäyttöä. Puhutaan tutkimukseen perustuvista käytännöistä (research based practices). Tiukasti tulkittuna työkäytäntöjä koskeva vaikuttavuustutkimus merkitsee sellaisten kokeellisten tai kvasikokeellisten asetelmien käyttöä, joissa vertaillaan muutosta intervention kohteena olleessa ihmisryhmässä sekä toisaalta olennaisilta taustamuuttujiltaan identiteettisessä verrokkiryhmässä.

Päihdehoitomuotojen vaikuttavuutta on skandinaavisessa tutkimuksessa analysoitu tarkastelemalla erikseen huumehoitojen ja alkoholihoitojen vaikuttavuutta laajaan tutkimuskirjallisuuteen perustuvan meta-analyysin kautta. Edelleen esimerkiksi huumehoitojen analyysiä jatkettiin erottamalla lääkkeellisten ja psykososiaalisten huumehoitojen eri muodot. Saadut tulokset osoittavat, että eri huumehoitomenetelmien vaikuttavuudessa on selkeitä eroja ja spesifit hoidot ovat vaikuttavampia kuin väljemmin määritellyt hoitomuodot. Opiaattien käyttäjien kohdalla psykososiaalisista hoitomuodoista parhaat tulokset saavutetaan oppimiseen perustuvien hoitojen kautta, kun taas tukevalla hoitomuodoilla ei pystytty osoittamaan olevan positiivisia vaikutuksia. (SBU 2001.)

Vastaavasti meta-analyysien kautta on analysoitu rikoksenteekijöille suunnattujen kuntouttavien ohjelmien vaikuttavuutta. Parhaiten vaikuttaviksi ovat osoittautuneet ne ohjelmat ja palvelut, jotka perustuvat selkeälle ja jäsennetylle mallille rikollisuuden ja rikosten syistä. Erityisesti kognitiivis-behavioraaliset mallit ovat osoittautuneet vaikuttaviksi. (esim. McGuire 2003, 95.) Bonta korostaa toiminnan tason sovittamista rikoksenteekijän uusimisriskin mukaisesti (riskin periaate) sekä vaikuttamista nimenomaan muutettavissa oleviin uusintarikollisuutta ennustaviin tekijöihin, dynaamisiin kriminogeenisiin tarpeisiin (tarveperiaate). Lisäksi Bonta korostaa kuntoutuksen sopeuttamista rikoksenteekijän oppimistyyliin, ammatillista harkintaa ja toteutuksen johdonmukaisuutta. (Bonta 2003, 54-56.)

Suomalaisen ohjelmatyön lähtökohdaksi on asetettu tieteellisten tutkimusten kautta saatu näyttö ohjelman vaikuttavuudesta sekä se, että ohjelman taustalla on teorianmalli, joka useimmiten on kognitiivis-behavioraalinen (Rikosseuraamusvirasto 2008b, 5). Viime aikoina sosiaali- ja terveysalan menetelmällisen kehittämisen yhteydessä on korostettu tutkimusnäytön ohella myös työntekijöiden

kokemustiedon ja asiakaspalautteen merkitystä. Puhutaan näyttöön perustuvista käytännöistä (evidence based practices). Käytäntöä pidetään tarkoituksenmukaisena ja toimivana, mikäli asiantuntijakokemukset ja käyttäjäpalautteet sitä puoltavat. Kokemustieto ymmärretään tällöin tyypillisesti tutkimusnäyttöä täydentäväksi, ei sille vastakkaiseksi. Tällaisen korostuksen taustalla on myös osittain uudenlainen tietokäsitys, joka korostaa erilaisten tiedon lajien ja tiedon oikeuttamisen tapojen olemassaoloa (Gibbons ym. 1994).

5.3 Kohti sosiaalista kuntoutusta

Myös sosiaalisella kuntoutuksella on keskeinen sija rikosseuraamusalalla. Sosiaalinen näkökulma voidaan kuitenkin ymmärtää monella tapaa. On selvää, että sosiaalinen kuntoutus eroaa ensinnäkin sellaisesta käsityksestä, jossa päihdeongelma ymmärretään sairaudeksi. Muun muassa Antti Särkelä (1993, 23) on pitänyt tällaista sairauskäsitystä ”käsitteellisenä sotkuna”. Toiseksi sosiaalinen näkökulma mitä ilmeisimmin eroaa monien kuntouttavien ohjelmien taustalla olevasta kognitiivis-behavioraalisesta lähtökohdasta. Sosiaalinen näkökulma on laajempi, yksilöllisen tilanteen huomioiva ja vaikeammin standardoitavissa oleva.

Laajassa mielessä sanalla ”sosiaalinen” voidaan viitata mihin tahansa ilmiöön, joka kytkeytyy ihmisten välisiin suhteisiin. Doisen (1986) esittämää sosiaalipsykologisten selitysten tasoja koskevaa jäsenystä mukailleen sosiaalinen näkökulma voi kohdentua yksilön sosiaaliin kognitioihin, ihmisten välisiin suhteisiin, ryhmäprosesseihin tai ryhmien välisiin suhteisiin ja eroihin. Yhteiskuntapoliittisessa mielessä sana sosiaalinen voidaan ymmärtää taloudellisen vastapooliksi, jolloin se liittyy hyvinvoinnin jakamiseen. Tällöin sana sisältää myös arvolutauksen, sosiaalinen näkökulma liittyy yhteiskunnalliseen oikeudenmukaisuuteen ja syrjäytymisen ehkäisyyn. Armas Niemisen klassisen analyysin mukaan sosiaalinen voi tarkoittaa yhteiskunnallista, yhteiskunnan edun mukaista, ongelmista tai puutteista kärsivien auttamista tai suppeassa institutionaalisessa mielessä sosiaalihallinnon toimintaa (Helne ym. 2003, 17-18).

Ilpo Viikkumaan (2004, 28) mukaan sosiaalinen kuntoutus on perinteisesti ymmärretty kahdella eri tavalla. Yhtäältä sitä on pidetty yhtenä kuntoutuksen lajina ja siten rinnasteisena lääkinnällisen, kasvatuksellisen ja ammatillisen kuntoutuksen kanssa. Toisaalta sosiaalisen kuntoutuksen käsitettä on käytetty kattokäsitteenä, jonka osatekijöitä muut kuntoutuksen lajit ovat. Edelleen Viikkumaan (2004) mukaan sosiaalinen voidaan ymmärtää kuntoutuksessa eri tavoin. Lähtökohtana voidaan käyttää sosiaalisen eri tasoja: Sosiaalinen voi liittyä ensinnäkin toisia ihmisiä koskeviin havaintoihin, mielikuviin ja vaikutuksiin. Toisaalta sosiaa-

linen voi tarkoittaa toisten ihmisten konkreettista läsnäoloa. Sosiaalinen voi liittyä myös yhdessä tekemiseen.

Sosiaalisen kuntoutuksen ohella voidaan puhua kuntouttavasta sosiaalityöstä. Esimerkiksi hyvinvointipolitiikan tulevaisuutta ennakoivassa ”Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineeksi 2015” -raportissa kuntoutus on nostettu yhdeksi keskeiseksi sosiaalityön työorientaatioksi yhteisötyön, rakenteellisen sosiaalityön sekä niihin liittyvät ehkäisevän työn ja varhaisen puuttumisen ohella. Keskeisiksi kuntouttavan sosiaalityön ammattikäytännöiksi ja työmenetelmiksi ymmärretään tällöin psykososiaalinen työ, valtaistamista tukevat työotteet, tilannearviot, palvelu- ja aktivointisuunnitelmat ja palveluohjaus. (Karjalainen & Sarvimäki 2005, 23.)

Kuntouttavalle sosiaalityölle ominainen näkökulma on korostunut viime aikoina myös rikosseuraamusalalla: erilaiset tilannearvioinnit (esim. riski- ja tarvearvio) ja suunnitelmat (esim. rangaistusajan suunnitelma) ovat vallanneet alaa myös rikosseuraamusalalla ja palveluohjauksen periaatetta on pyritty tuomaan alalle (katso esim. tämän kirjan artikkeli WOP-projektista). Psykososiaalinen työ korostuu nimenomaan erityishenkilöstön (sosiaalityöntekijöiden) työorientaatiossa. Sitä vastoin valtaistamisen käsitteen soveltuvuutta vankeinhoitoon on kyseenalaistettu. Muun muassa Vuokko Karsikas (2005, 35) korvaa sen voimaantumisen käsitteellä vankeinhoitoon jo lakiin perustuvan vallankäytön vuoksi.

5.4 Näkökulmia sosiaaliseen kuntoutukseen

Sosiaalisesta kuntoutuksesta puhuttaessa korostuvat tietyt kuntouttavan toiminnan piirteet, joita tarkastelen seuraavassa lähemmin:

(1) Tavoitteen määrittelyn haasteellisuus

Suunnitelmallisuus on keskeinen osa kuntouttavaa toimintaa. Tähän myös vankeinhoidossa on erityisesti uuden vankeuslain myötä herätty. Sekä rangaistusajan että siviiliin siirtymisen suunnittelu on nähty uusintarikollisuuden ehkäisyssä näkökulmasta olennaiseksi.

Tavoitteellisessa sosiaalityössä ja päihdekuntoutuksessa tavoitteiden määrittely tapahtuu tyypillisesti yhteistyössä asiakkaan kanssa (Rostila 2001b, Särkelä 2001). Lähtökohtana on, että asiakastyön tavoitteita ei ole ennalta määritelty, vaan ne voidaan asettaa eri tavoin. Esimerkiksi huume kuntoutukselle voidaan asettaa varsin erilaisia tavoitteita (Nuorvala 1998; Salaspuro 1999), aina täysraittius ei ole mahdollinen tai tarkoituksenmukainen päämäärä. Johdonmukaisesti toteutettuna tämä tarkoittaisi rikosseuraamusalalla muun muassa sitä, että

rangaistusajan suunnitelmassa tavoitteen asettelussa ei voida pitäytyä valmiiksi määriteltäviin kriminogeenisten tekijöiden listoihin (vrt. Sariolan artikkeli tässä kirjassa).

Kysymystä tavoitteiden asettelusta voidaan lähestyä myös attribuutioiden eli syy- ja vastuuselvitysten kautta. Ongelmien synty voidaan paikantaa yksilöön tai ympäristöön. Vastaavasti ratkaisuvastuun voidaan katsoa olevan joko yksilöllä itsellään tai voidaan painottaa muiden vastuuta. (Hewstone ym. 1988; 428) Esimerkiksi jäsenettäessä päihdeongelmaa sairausmallista käsin lähtökohtana on ongelman syiden ja ratkaisuvastuun attribuointi asiakkaan itsensä ulkopuolelle. Tällöin myös tavoitteiden asettelu voi tapahtua asiakkaasta riippumatta. Jos sitä vastoin uskomme, että ratkaisuvastuu on asiakkaalla itsellä, häntä ei voida sivuuttaa tavoitteiden määrittelyssä.

Tavoitteenasetteluja voidaan kyseenalaistaa myös laajemmasta yhteiskunnallisesta näkökulmasta. Pekka Sulkunen (2006, 28-29) on korostanut, että hyvistä käytännöistä puhuminen liittyy pragmaattisen ajattelutavan tavoitteluun ja moraalisen neutraalisuuden lähtökohtaan. Turvallisuus ja terveys ovat sellaisia tavoitteita, joita voidaan pitää yleisesti hyväksytyinä. Niiden kohdalla on helppo unohtaa, että tavoitteenasettelu on aina viime kädessä arvovalinta.

(2) Vuorovaikutuksen merkitys

Hyviä käytäntöjä kehitettäessä lähdetään yleensä olettamuksesta, että vaikuttavuus on jotakin, joka liittyy nimenomaan tiettyyn menetelmään, käytäntöön tai toimintaohjelmaan. Ajatuksena on, että ohjetta tarkasti soveltamalla päästään tavoiteltaviin vaikutuksiin. Kuitenkin tutkimustulokset viittaavat siihen, että esimerkiksi päihdetyön tuloksellisuuden kannalta terapeutin persoonallisuus on keskeisellä sijalla (Saarnio & Mäntysaari 2000). Terapeutin interpersoonalliset ominaisuudet ja vuorovaikutuksen laatu vaikuttavat jo hoidon jatkuvuuteen (Saarnio 2001). Siten menetelmien ohella voidaankin korostaa asiakastyöntekijä-suhdetta. Vuorovaikutussuhteen merkitys tulee esiin, vaikka toiminnan taustalla olisikin selkeä ohje tai toimintamalli. Kirsi Juhila ja Tarja Pösö (2000, 172) ovat tuoneet esiin, että myös pitkällekin normitettu työ on toimijoiden tilanteittain muokkaamaa.

Sosiaalinen kuntoutus voidaankin ymmärtää nimenomaan sosiaalisen tuen kautta (vrt. esim. Metteri & Haukka-Wacklin 2004). Tällöin keskeiseksi nousee työntekijän paneutuva ja välittävä työote (vrt. Linderborg 2004, 166). Tätä puolestaan voidaan lähestyä tasavertaisen dialogisuuden kautta korostaen osapuolten tasa-arvoisuutta sekä sitä, että sekä asiakas että työntekijä tuovat tilanteeseen oman näkökulmansa (Mönkkönen 2007).

Konstruktiivinen lähtökohta korostaa keskustelun merkitystä oman toiminnan ja elämän jäsentämisessä. Rikoksentekijä voi työntekijän kanssa käymässään keskustelussa rakentaa erilaisia todellisuuskäsityksiä. Näissä asiakkaan suhde rikokseen ja oma toimijuus voi näyttäytyä eri tavoin. Rikoksentekijä voi kuvata itseään passiivisena ajautujana, ”herätyksen” kokeneena kehittyvänä minänä, aktiivisena toimijana tai juridisen pelin näkökulmasta. Parhaimmillaan tällainen keskustelu voi toimia myös muutoksen välineenä. (Jokinen & Suoninen 2000.)

Eli vaikka tietyssä toimintaympäristössä toteutettu kuntouttava toiminta osoittautuisi vaikuttavaksi, se ei tarkoita, että itse toiminta olisi vaikuttavaa. Vaikuttavat mekanismit saattavat hyvinkin liittyä vuorovaikutusrakenteisiin. Esimerkiksi asiakkaan tilanteeseen huolella paneutuva työorientaatio saattaa tuottaa hyviä tuloksia riippumatta siitä, mitä itse toiminta on sisällöllisesti ollut.

Vuorovaikutukseen ja paneutuvaan työotteeseen liittyy rikosseuraamusalalla monia erityishaasteita. Yhtenä kysymyksenä on, miten sosiaalisen tuen ja auttamisen näkökulma saadaan sovittettua yhteen valvontatyöhön liittyvien lakisääteisten tehtävien kanssa (Linderborg 2004, 163). Kyse on perustavaa laatua olevasta tuen ja kontrollin yhteensovittamisen ongelmasta. Tämä ristiriita on tuttu sosiaalityön monilta osa-alueilta, mm. huumeasiakkaiden kanssa työskentelystä (Johansson & Skinjar 2001), mutta erityisen selkeänä se tulee esiin rikosseuraamusalalla.

(3) Kontekstuaalisuus

Lainvastaisesta käyttäytymisestä irrottautuminen voidaan nähdä myös koko elämänkulkuun kiinnittyneeksi prosessiksi. Siten olisikin syytä huomioida se laajempi sosiaalinen konteksti, joka vaikuttaa rikoksentekijöiden elämäntilanteeseen. (Linderborg 2004, 165.) Kontekstuaalisuus voi merkitä eri asioista. Käytännön sosiaalityössä se voi rajautua pitkälti perhenäkökulmaan ja arjen tukemiseen (Rantanen 2007). Toisaalta kontekstuaalisuus voidaan nähdä myös laajempänä, yhteiskunnallisena ilmiönä.

Rikoksentekijöiden kuntoutuksen näkökulmasta kontekstuaalisuus merkitsee huomion kiinnittämistä asumiseen, koulutukseen, työhön, perheeseen ja ihmissuhteisiin. Toiminnanteoreettisesti kontekstuaalisuus voidaan ymmärtää asiakkaan toiminta-areenan käsitteen kautta. Esimerkiksi Antti Särkelä (1993) korostaa subjektiuden keskeistä merkitystä kuntoutumisprosessin kannalta. Usein kuntoutuminen edellyttää, että asiakas tulee subjektiksi normaaaliyhteiskunnan toiminta-areenoille. Tämän edellyttää arjen taitojen kehittymisen ohella mielekäästä toimintaa sekä kokemusta omasta toimijuudesta.

(4) Reflektiivinen ammatillisuus

Ohjelmatyön lähtökohtana on ajatus siitä, että vaikuttavat työmenetelmät voidaan standardoida ja niitä pystytään toteuttamaan käsikirjan mukaisesti. Valmiisiin menetelmiin perustuvan ammatillisuuden rinnalle on kuitenkin tarjottu myös toisenlaista näkemystä ammattityön metodisuudesta (Eskola 1991). Tällainen näkökulma korostaa elämäntilanteiden ja asiakassuhteiden jatkuvaa muuntuvuutta. Usein ei ole mahdollista käyttää valmiita työmenetelmiä sellaisenaan, vaan työskentely täytyy suhteuttaa jokaiseen asiakkaan elämäntilanteeseen erikseen. Niinpä työntekijän jatkuva oppiminen ja kyky arvioida omaa toimintaa onkin sosiaalityössä keskiössä. Puhutaan reflektiivisestä ammatillisuudesta (esim. Karvinen 1993).

Reflektio on käsitteenä ja toiminnallisena ilmiönä monitasoinen. Sitä voi tapahtua toiminnan suunnittelun yhteydessä, toiminnan aikana tai sen jälkeen. Reflektio voi tarkoittaa yksilötasoisia oman toiminnan ja oppimisen arviointia, siinä oman toiminnan erittely voi yhdistyä ammatin ja työn kokonaisuuden arviointiin tai se voi sisältää myös yhteiskuntakriittistä näkökulmaa, jossa omaa ja ammatin toimintaa tarkastellaan suhteessa yhteiskunnalliseen kokonaisuuteen ja kehitysyhteyksiin (Karvinen 1993, 30-31).

Erilaiset ymmärrykset metodisesti hallitusta kuntoutuksesta näkyvät esimerkiksi siinä, että vankeinhoidon päihdekuntoutuksesta on erilaisia käsityksiä. Toisaalta vartiohenkilöstö on korostanut hoitoon liittyvää kontrollia ja hoito-ohjelmien periaatteiden johdonmukaista seuraamista. Toisaalta erityishenkilöstö on korostanut hoidon ammatillisuutta ja yksilöllisten tarpeiden huomioimista (Tourunen 2000, 123). Peruskysymys on, ymmärrämmekö kuntoutuksen pitkälti standardoituina ohjelmina vai jatkuvasti muuttuvina sosiaalisina ja reflektiivisinä prosesseina.

5.5 Sosiaalisesta kuntoutuksesta sosiaaliseen työotteeseen

Kuntoutus on perinteisesti liitetty yksilökohtaiseen asiakastyöhön. Lähtökohtana on yksilöiden käsittely tiettyyn yhteiskunnallisesta normaaliudesta poikkeavaan ryhmään kuuluvina, esimerkiksi rikoksentekijöinä tai päihdeongelmaisina. Pyrkimyksenä on ”epänormaaliuden” muuttaminen kohti normaaliutta, ts. uusintarikollisuuden ehkäisy ja ongelmallisen päihteiden käytön loppuminen. Siten kuntoutuksen näkökulma on usein enemmän sopeuttava kuin syvälliseen muutokseen tähtäävä, enemmän yksilöön kuin yhteiskuntaan kohdistuva.

Kati Rantalan (2006, 226) mukaan yksilökeskeisen kuntoutuksen korostaminen tarkoittaa palvelujen kohdentamista verrattain harvoin ihmisiin. Hänen mukaansa yksi ratkaisu olisi yksinkertaisesti huolehtia siitä, että kaikkia Suomen kansalaiset saisivat inhimillisen elämän turvaavat palvelut mieluiten vankilan ulkopuolella. Tämä nostaa esiin kysymyksen työotteen laajentamisesta. Tätä laajempaa näkökulmaa voidaan jäsentää sosiaalisen käsitteen kautta.

Laajempi sosiaalinen on kuitenkin vaikeasti lähestyttävä. Kun sosiaalinen näkökulma ei selkeästi näy edes sosiaalityön ammattilaisten puheesta (Rantanen 2007), on ymmärrettävää, että se jää helposti sivuun yhteiskunnallisessa keskustelussa ja rikosseuraamusalan kehittämisessä. Omassa sosiaalipoliittisessa analyysissään Tuula Helne (2003, 20-21) esittää, että *”käytännössä sosiaalisen merkityksen väheneminen ilmenee muun muassa yksilöiden tai pienyhteisöjen omavastuun korostumisessa...”*

Kysymys sosiaalisesta on herättänyt keskustelua kautta sosiaalityön historian. Vaikka käytännön sosiaalityö on pitkälti painottunut asiakastyöhön, myös yhteiskunnallisempi näkökulma on ollut perinteisesti mukana. Yhteiskuntasuhteen näkökulmasta sosiaalityöstä voidaan erottaa erilaisia perspektiivejä ja traditioita (Payne 1991/1997, 4-5; Raunio 2000; Toikko 2005, 233). Työn kohde voidaan jäsentää yksilöihin ja ryhmiin tai yhteiskuntaan ja toisaalta työn tavoitteena voi olla säilyttäminen ja sopeuttaminen tai muutos ja kasvu. Yhteiskunnallisella tasolla sosiaalinen voi liittyä hyvinvointivaltiolliseen näkökulmaan tai kriittiseen orientaatioon. Tältä pohjalta voidaankin erottaa ainakin kolme sosiaalisen muotoa.

Ensinnäkin voidaan puhua yksilöllisestä tai *asiakastyöhön suoraan liittyvästä sosiaalisesta*. Tällainen näkökulmasta keskeistä on ilmiöiden, esimerkiksi rikollisen käyttäytymisen ja huumeiden käytön, tarkastelu yksilön psyykkisten tai terveydellisten ongelmien sijasta ihmissuhteisiin tai elämäntilanteisiin liittyvinä kysymyksinä. Olennaista on kokonaisvaltainen pyrkimys muutokseen ja kasvuun. Kokonaisvaltaisuus merkitsee asiakkaan tilanteen tarkastelua perhesuhteista, ihmissuhteista, työtilanteesta, asumistilanteesta ja terveydentilasta käsin. Tällä tasolla sosiaalisessa kuntoutuksessa on kyse rajattuihin tilanteisiin liittyvän oppimisen sijasta elämäntilanteen kokonaisvaltaisesta arvioinnista ja suunnittelusta.

Toiseksi sosiaalinen voidaan liittää *hyvinvointivaltiolliseen*. Tällä tasolla sosiaalinen korostaa kokonaisvaltaista hyvinvointipalvelullista järjestelmää. Tällainen näkökulma haastaa kehittämään moniammatillista yhteistyötä. Tällöin olennaisiksi nousevat esimerkiksi kysymykset päihdehoidon saatavuudesta sekä hoito-

jatkumoiden saumattomuudesta. Keskeisellä sijalla on kysymys siitä, miten yhteiskunnallisen toiminnan kautta pyritään johdonmukaisesti tuottamaan hyvinvointipalveluita ja rikollisuudesta irrottautumista. Tässä myös esimerkiksi palveluohjauksella on keskeinen rooli.

Kolmannen näkökulman sosiaaliseen avaa Paynen (1991/1997, 4) sosialistis-kollektivistinen perspektiivi. *Kriittinen sosiaalinen* näkökulma nostaa esiin muun muassa kysymykset: Miten yhteiskunta- ja talouspoliittiset ratkaisut ovat osaltaan luomassa huumausaineongelman pahenemista tai rikosentekijöiden aseman heikentämistä? Miten palvelujärjestelmä tai rikosseuraamusjärjestelmä osaltaan on luomassa syveneviä marginalisoitumisen kehiiä? Edelleen kriittistä sosiaalista voidaan jäsentää yhteisöllisen muutostyön perinteen kautta ja korostaa yhteisöllisyyden, kansalaisliikkeiden ja aatteiden merkitystä (Toikko 2005, 227-230). Kriittinen näkökulma korostaa työntekijän roolia ei niinkään hallinnollisten päätösten toimeenpanijana, vaan enemmänkin rakenteiden kriitikkona. Kriittisen näkökulman tuominen rikosseuraamusalaan työhön on tietysti haasteellista työn normatiivisen perinteen takia. Kuitenkin esimerkiksi haittojen vähentämistoimien kansanterveydellisestä tehokkuudesta on saatu selkeää näyttöä (vrt. Vankilat, päihteet ja haittojen vähentäminen 2005) ja niinpä varovaisia askelia haittojen vähentämistä korostavaan suuntaan onkin otettu vankeinhoidon päihdestrategian (2004-2006) ja hanketoiminnan yhteydessä. Johdonmukaisesti toteutettuna haittojen vähentämisen näkökulma sisältäisi selkeän kriittisen orientaation.

Erilaiset näkökulmat sosiaaliseen eivät luonnollisestikaan ole toisiaan poissulkevia, vaan vasta ne yhdessä muodostavat laajan sosiaalisen näkökulman. Yksilökohtaisen ja yhteiskunnallisen työn yhdistämisen kautta voidaan päästä parempaan vaikuttavuuteen. Vaikka kriittinen näkökulma ei lyhyellä aikavälillä tuottaisikaan parempaa vaikuttavuutta, sen merkitys voi olla yhteiskunnallista marginalisaatiota ehkäisevä ja sitä kautta myös rajatumpien uusintarikollisuuteen liittyvien mittarien näkökulmasta vaikuttava.

5.6 Kohti monipuolisia arviointiasetelmia

Tämän hetken rikosseuraamusalan työn kehittämisessä korostuu vaikuttavuus. Vaikuttavuutta peräänkuulutetaan sekä ohjelmatoiminnan, kuntouttavien projektien että turvallisuuteen painottuvien kehittämistoimintojen yhteydessä. Vaikuttavuusnäkökulma on haasteellinen ja vaarana on päätyminen yksinkertaistettuihin asetelmiin. Perinteinen vaikuttavuusarviointi edellyttää selkeästi rajattua ja määriteltävissä olevaa tilannetta sekä todellisuuden jäsentämistä kausaalisten syy-

seuraus-suhteiden kautta. Se ei tarkastele ulkoisia olosuhteita eikä myöskään analysoi tarkemmin vaikuttavia mekanismeja. Tällainen lähtökohta on ongelmallinen, koska kuntoutumisen taustalla voi olla paitsi kuntouttava toiminta, niin myös vaikkapa asiakkaan ihmissuhteissa tms. asiakkaan toimintakontekstissa tapahtuneet muutokset. Edelleen saavutetut vaikutukset saattavat olla enemmän asiakas-työntekijävuorovaikutuksesta johtuvia, kuin varsinaisesti kuntouttavan toimintaan sisältöihin tai struktuuriin liittyviä. Myös vaikuttavuuden tarkastelu riittävän pitkällä aikavälillä on haasteellista.

Vaikka vaikuttavuustutkimukseen liittyy huomattavia periaatteellisia ongelmia, vaikuttavuuden näkökulma on rikosseuraamusalan työssä ja sen kehittämisessä olennainen. Yksi mahdollisuus olisi lähteä jäsentämään vaikuttavuuden arvioinnin kysymyksiä uudella tavalla. Mikäli ymmärrämme kuntouttavan toiminnan vuorovaikutteiseksi prosessiksi, nousee tärkeäksi vaikuttavien mekanismien tarkempi analysointi. Mikä toimintatapa, työmuoto tai työskentelyorientaatio on osoittautunut tiettyjen asiakkaiden kohdalla toimivaksi tietyssä tilanteessa? Mistä asiakkaat kokevat olleen itselleen hyötyä? Tämä tarkoittaa määrällisen mittauksen täydentämistä laadullisella orientaatiolla ja *koettujen vaikutusten* analyysiä. Luonteva lähtökohta sosiaalisen kuntoutuksen arviointiin on myös *realistinen arviointi*, joka analysoi saavutettujen vaikutusten ohella myös niitä mekanismeja, joilla vaikutukset aikaansaadaan sekä kontekstin merkitystä (Rostila 2001a).

Toiseksi voidaan lähteä mikrotason vaikutuksista ja *tapaustutkimuksellisesta orientaatiota*. Yhtenä vaihtoehtona kuntoutuksen arvioinnin on esitetty tarinallisesta näkökulmaa (esim. Mattila 1998; Hänninen & Valkonen 2005), joka tarjoaa mahdollisuuden lähestyä yksittäisten ihmisten selviytymistä ja siihen liittyviä merkityksiä, mutta myös palvelujärjestelmän puutteita. Tapaustutkimuksessa voidaan hyödyntää myös etnografisempaa otetta: Arvioiva katse voidaan kohdistaa joihinkin palvelujärjestelmän toimivuuden kannalta kriittisiin kohtiin, esimerkiksi muutamiin päiviin vankilasta vapautumisen jälkeen. Miten sosiaaliset tuki-verkostot tai vankilassa tehty kuntouttava työ ”kannattelevat” vapautuvaa vankia. Edelleen olennaisia ovat seurantatutkimukset, jotka selvittävät, ”mitä kuuluu” vankilasta vapautuneille, jotka eivät ole palanneet vankilaan. Onko heidän kohdallaan kuntouttavassa toimissa onnistuttu?

Kolmanneksi arviointi voidaan kohdistaa saavutetun vaikuttavuuden sijasta uusien kuntouttavien käytäntöjen kehittämisprosesseihin. Tällöin huomio kiinnittyy kehittämisprosessin näkyväksi tekemiseen, jäsentämiseen sekä prosessin aikaisiin haasteisiin, oppimiskokemuksiin ja onnistumisiin. Tämä johtaa ns. *proses-siarvioinnin* (Seppänen-Järvelä 2003) näkökulmaan, mistä tämän kirjan neljäs luku on esimerkki. Edelleen arviointi voidaan rajata yksittäisiin asiakirjoihin: Mitä

esimerkiksi rangaistusajan suunnitelmat kertovat vangeista tai ammattikäytännöistä?

Ulla Mutkan (1998, 181-184) sosiaalityön kehitystä koskevaa analyysiä seuraten voidaan korostaa reflektiivistä ammatillisuutta ja pienten tarinoiden merkitystä. Lähtökohdaksi voidaan ottaa yksittäisten työntekijöiden ratkaisut yksittäisiin arjen työn ongelmakohtiin. Tällainen lähestymistapa nostaa esiin työntekijöiden yksittäisiä kokemuksia hyvistä käytännöistä konkreettisissa tilanteissa. Olennaiseksi nousee paikallisiin tarpeisiin kehitettyjen innovaatioiden, työmenetelmien ja yhteistyömuotojen näkyväksi tekeminen, jotta tieto niistä voisi antaa ideoita kehittämistyöhön myös muualla. Tämä merkitsisi periaatteellista siirtymää tutkimusnäyttöä korostavasta näkökulmasta kokemustiedon merkittävyyden korostamiseen.

5.7 Lopuksi

Tässä esitetty sosiaalisen analyysi pyrkii laajentamaan tarkastelunäkökulmaa ja lähestymistapojen kirjoa. Kuntoutus ei voi rajautua pelkästään strukturoituihin ohjelmiin, erityistyöntekijöiden työhön ja kriminogeenisten tekijöiden listoihin. Sosiaalinen kuntoutuksen näkökulma on laajempi. Se nostaa näkyväksi kuntouttavan toiminnan tavoitteisiin, työntekijä-asiakas-vuorovaikutukseen, toiminnan kontekstiin ja työntekijän ammatillisuuteen liittyvät kysymyksenasettelut. Edelleen sosiaalinen näkökulma haastaa pohtimaan rikosseuraamusalan työn yhteiskunnallista paikkaa ja työntekijän ammatillisuutta.

Sosiaalisen näkökulman ja sosiaalisen kuntoutuksen korostaminen ei tarkoita ohjelmatoiminnan hylkäämistä. Lienee selvää, että kuntouttavilla ohjelmilla on oma paikkansa uusintarikollisuuden ehkäisyssä (vrt. Kiehelän ja Tynin artikkeli tässä kirjassa). Ohjelmatoiminnan vaikuttavuuteen kohdistuvan tutkimuksen käynnistäminen onkin yksi suomalaisen rikosseuraamusalan tutkimuksen keskeisistä haasteista (vrt. Rikosseuraamusvirasto 2008b, 13). Tarvitaan luotettavaa vaikuttavuustutkimusta ohjelmatoiminnasta, mutta myös väljemmin määriteltä arviointi- ja seurantatutkimusta.

Rikosseuraamusalan keskeisiin periaatteisiin kuuluu ammatillisuus. Tämä tarkoittaa muun muassa työn jatkuvaa arviointia ja kehittämistä, yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja sekä kykyä toimia työn tavoitteiden mukaisesti vaikka tavoitteet olisivat ristiriidassa omien tunteiden kanssa. (Rikosseuraamusvirasto 2008a.) Rikosseuraamusalan työssä on vahva normiohjautuvuuden perinne. Lainsäädäntö ja normit määrittävät ammatillista toimintaa. Jos näkökulmaksi otetaan

ammattillisuus ja ammatillinen asiantuntijuus, normien noudattaminen on kuitenkin varsin kapea lähtökohta.

Sosiaalinen näkökulma voi avartaa ymmärrystä rikosseuraamusalan työstä ja ammatillisuudesta. Tällöin kyse ei kuitenkaan ole tietyn tarkoin määritellyn uuden toimintatavan tai arvomaailman omaksumisesta, vaan enemmänkin näkökulmasta. ”Sosiaalinen” on vaikeasti hahmottuva ja erilaisia määrittelyjä ”pakeneva”. Kuntoutus on yksi osa sitä, mutta toisaalta sosiaalinen voidaan ymmärtää myös asiakastyötä laajemmassa merkityksessä. Sosiaalisesta kuntoutuksesta puhuttaessa saatetaan helposti unohtaa monet sosiaaliseen olennaisesti liittyvät aspektit. Ilman osallisuuden, yhteiskunnallisen hyvinvoinnin ja kriittisyyden näkökulmaa sosiaalinen jää kapeaksi. Sosiaalisen asiantuntijuus edellyttääkin monimutkaisten sosiaalisten ilmiöiden hahmottamista, vaihtuvia lojaliteetteja sekä kykyä oppia uusista tilanteista. Tämä merkitsee sellaista ammatillisuutta, joka kiinnittyy normien ja vaikuttavien käytänteiden ohella reflektiiviseen ammatillisuuteen.

Rikosseuraamusalan koulutusjärjestelmän uudistusten kautta alalle on syntynyt uudenlaista asiantuntijuutta. Esimerkiksi rikosseuraamusalan ammattikorkeakouluopinnoissa lähtökohtana on ollut yhtäältä pyrkimys alan koulutustason nostamiseen ja toisaalta halu korvata hallinnonalan sisäinen ammatillinen esimieskoulutus laajempialaisella koulutuksella. Uudessa asiantuntijuudessa korostuu nykyjärjestelmän toimintatapojen omaksumisen sijasta jatkuvan oppimisen ja kehittämisen valmiudet.

Lähteet

Bonta, J. 2003. Rikoksentehtäjäiden kuntouttaminen – tutkimuksesta käytäntöön. teoksessa What Works – mikä toimii vankeinhoidossa ja kriminaalihuollossa. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003. Kansainvälisen What Works –seminaarin aineisto. Vankeinhoidon koulutuskeskus. 52-64.

Gibbons, M., Limoges, C., Nowtny, H., Schwartzman, S., Scott, P. & Trow, M. 1994. The New Production of Knowledge: The Dynamics of Science and Research in Contemporary Societies. London: Sage.

Doise, W. 1996. Levels of Explanation in Social Psychology. Cambridge: Cambridge University Press.

Eskola, M. 1991. Metodisuus ja ohjautuminen sosiaalityössä. teoksessa Sosiaalityö ja työnohjaus. Sosiaalityön vuosikirja. Sosiaalityöntekijäin liitto r.y. VAPK-kustannus, helsinki, 54-75.

Helne, T., Julkunen, R., Kajanoja, J., Laitinen-Kuikka, S., Silvasti, T. & Simpura, J. 2003. Sosiaalinen politiikka. WSOY, Helsinki.

Hewstone, M., Stoebe, W., Codel, J.-P. & Stephenson 1988. Introduction to Social psychology. Basil Blackwell. Cambridge.

Hänninen, V. & Valkonen, J. (toim.) 1998. Kunnon tarinoita. tarinallinen näkökulma kuntoutukseen. Kuntoutussäätiön tutkimuksia 59/1998. Helsinki, Yliopistopaino.

Johansson, P. & Skinjar, M. 2001. Kontrollanten som hjälpare och hjälparen som kontrollant: Polisens och socialarbetares yrkesroller i arbetet med narkotikamissbrukare. Teoksessa H.Olafsdottir (toim.), Skyldig eller sjuk? Om Valet av påföljd för narkotikabruk. NAD-publikation 40.

Jokinen, A. & Suoninen, E. 2000. Rikoksesta resurssi. Teoksessa Karvinen, S. Pösö, T. & Satka, M. (toim.), Sosiaalityön tutkimus. metodisia suunnistuksia. SoPhi. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.207- 236.

Juhila, K. & Pösö, T. 2000. Sosiaalityön toimintakulttuurit. Teoksessa Karvinen, S., Pösö, T. & Satka, M. (toim.), Sosiaalityön tutkimus. metodisia suunnistuksia. SoPhi. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä. 171-206.

Karjalainen, P. & Sarvimäki, P. (toim.) 2005. Sosiaalityö hyvinvointipolitiikan välineenä 2015-toimenpideohjelma. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 2005:13. Helsinki.

Karsikas, V. 2005. Selvin päin olosta tulee hyvä fiilis. Päihdeongelmaisten van-
kien voimaantuminen. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 3/2005. Vammala:
Vammalan Kirjapaino.

Karvinen S. 1993. Reflektiivinen ammatillisuus sosiaalityössä. Teoksessa Gran-
felt, R., Jokiranta, H., Karvinen, S., Matthies, A-L & Pohjola, A. (toim.), Monisär-
mäinen sosiaalityö. Sosiaaliturvan keskusliitto, Helsinki.

Kiehelä, H. 1997. Rikoskäsitykset ja ammattiorientaatio. Nuorisorikollisuus poli-
sien, sosiaalityöntekijöiden ja vankien arvioimana. Poliisin oppikirjasarja 6/97.
Helsinki, Edita.

Laine, M. 2007. Kriminologia ja rankaisun sosiologia. Acta Poenologica 1/2007.
Rikosseuraamusalan koulutuskeskus. Tietosanoma oy. Jyväskylä, Gummerus.

Laitinen, A. & Nyholm, M.-L. 1995. Luvaton nuoruus. Helsinki, Painatuskeskus.

Linderborg, H. 2004. Sosiaalityö yhdyskuntaseuraamuisten täytäntöönpanoon
liittyvässä valvonnassa. Oikeus 33, 2, 158-178.

Mattila, A. 1998. Voimavarat, ratkaisut ja tarinat. Kuntoutussäätiö. Työselosteita
16/1998. Helsinki, Yliopistopaino.

Mönkkönen, K. 2007. Vuorovaikutus. Dialoginen asiakastyö. Helsinki, Edita.

McGuire, J. Rikosten uusintariskin vähentämisessä käytettävät menetelmät –
kansainvälisiä näkymiä. Vankeinhoidon koulutuskeskuksen oppikirja 1/2003.
Kansainvälisen What Works –seminaarin aineisto. Vankeinhoidon koulutuskes-
kus. 68 - 106.

Metteri, A. & Haukka-Wacklin, T. Sosiaalisen tuen kuntoutuksen ytimessä. Teok-
sessa Karjalainen, V. & Vilkkumaa, J. (toim.), Kuntoutus kanssamme. Ihmisen
toimijuuden tukeminen. Stakes, Gummerus kirjapaino oy. 53 - 68.

Mutka, U. 1998. Sosiaalityön neljäs käänne. Asiantuntijuuden mahdollisuudet
vahvan hyvinvointivaltion jälkeen. SoPhi. Jyväskylä, Jyväskylän yliopisto.

Mönkkönen, K. 2007. Vuorovaikutus. Dialoginen asiakastyö. Helsinki, Edita.

Nuorvala, Y. 1999. Sosiaali- ja terveydenhuollon palvelut huumausaineiden käyttäjien silmin. Stakes, aiheita 26/1999.

Payne, Malcolm 1997. Modern Social Work Theory. Palgrave. Creative Print & Design (Wales), Ebbw Vale. Second ed, First edition 1991.

Perhe muurin toisella puolella. 2003. Työryhmän mietintö. Rikosseuraamusviraston julkaisuja 17/2003. Vammala, Vammalan Kirjapaino.

Rantala, K. 2006. Syrjäytyneille turvaa vai tuomioita? Valetut vankilakierteet ja vastuun jakautuminen. Teoksessa Kati Rantala & Pekka Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan käänköpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 207-227.

Rantanen, T. 2007. Huumeiden käytön kehykset sosiaalityöntekijöiden puheessa. Teoksessa: Vesala, Kari Mikko & Rantanen, Teemu (toim.), Argumentaatio ja tulkinta. Laadullisen asennetutkimuksen lähestymistapa. Helsinki: Gaudeamus. 167-187.

Raunio, K. 2000. Sosiaalityö murroksessa. Tampere: Gaudeamus.

Rikosseuraamusvirasto 2008a. Arvot, tavoitteet ja periaatteet. <http://www.rikosseuraamus.fi/15108.htm>

Rikosseuraamusvirasto 2008b. Rikosseuraamusalan ohjelmatyön linjaukset. Rikosseuraamusvirasto. <http://www.rikosseuraamus.fi/uploads/y98fikdy4.pdf>

Rostila, I. 2001a. Sosiaalisen kuntoutuksen mekanismit. Monet-projektin realistinen arviointi. Stakesin sosiaalipalvelujen evaluaatioryhmä. FinSoc, arviointiraportteja 3/2003. Helsinki.

Rostila, I. 2001b. Tavoitelähtöinen sosiaalityö. Voimavarakeskeisen ongelmanratkaisun perusteet. SoPhi. Jyväskylän yliopisto.

Saarnio, P. 2001. Mitkä tekijät vaikuttavat terapiasuhteen keskeyttämiseen avo-päihdehoidossa?. Yhteiskuntapolitiikka 66, 3, 224-232.

Saarnio, P. & Mäntysaari, M. 2000. Tutkimus päihdehuollon terapeuttien arvioinnissa käytettävistä menetelmistä. Janus, 8, 4, 356-369.

Salaspuro, M. 1999. Mitä on näyttöön perustuva hoito? Teoksessa Huumeriippuvuuden hoito Suomessa. Konsensuskokous, Hanasaaren kulttuurikeskus, Espoo. Suomen lääkäriseura, Suomen akatemia. Vammala.

SBU. 2001. *Behandling av alkohol och narkotikaproblem*. Stockholm: SBU.

Seppänen-Järvelä, R. 2003. Prosessiarviointi kehittämisprojektissa. Opas käytäntöihin. Stakesin sosiaalipalveluiden evaluaatioryhmä, FinSoc työpapereita 172003.Helsinki.

Stenberg, C.-O. 2007. Kuntouttava vankityö vuonna 2006. Rikosseuraamusvirasto. Rikosseuraamusviraston monisteita 3/2007.

Särkelä, A. 1993. Sosiaalityön asiakas subjektina ja ei-subjektina. Helsingin yliopiston Lahden tutkimus- ja koulutuskeskus. Täydennyskoulutusjulkaisuja 7, Hakapaino Oy.

Särkelä, A. 2001. Välittäminen ammattina. Näkökulmia sosiaaliseen auttamistyöhön. Tampere: Vastapaino.

Sulkunen P. 2006. Projektityhteiskunta ja uusi yhteiskuntasopimus. Teoksessa K.Rantala & P.Sulkunen (toim.) Projektityhteiskunnan kääntöpuolia. Helsinki: Gaudeamus, 17-38.

Toikko, T. 2005. Sosiaalityön ideat. Johdatus sosiaalityön historiaan. Tampere: Vastapaino.

Tourunen, J. 2000. Epäilyksen polttopisteessä. Tutkimus päihdekuntoutusosastosta vankilassa. Stakes tutkimuksia 112. Saarijärvi: Gummerus.

Vankilat, päihteet ja haittojen vähentäminen 2005. Tilannekatsaus. Kriminaali- huollon tukisäätiö monisteita 1/2005.

Vankeinhoidon päihdestrategia 2004 - 2006. Rikosseuraamusvirasto.

Vilkkumaa, I. 2004. Kolme tapaa nähdä sosiaalinen kuntoutuksessa. Teoksessa Karjalainen, V. & Vilkkumaa, I (toim.), Kuntoutus kanssamme. Ihmisen toimijuuden tukeminen. Stakes, Gummerus kirjapaino oy. 27-38.

Vankeinhoitolaitos 2008. Kuntouttava toiminta.
<http://www.vankeinhoito.fi/15982.htm>

Rikosseuraamusala elää monien kehittämisprosessien keskellä. Muutoksia tapahtuu lainsäädännössä, organisatorisissa rakenteissa, alan koulutusjärjestelmässä sekä työorientaatioissa. Rikosseuraamuksilta edellytetään myös vaikuttavuutta: kuntouttava työote on tullut keskeiseksi osaksi kaikkea rikosseuraamusalan työtä. Tässä kirjassa tarkastelemmekin kuntoutuksen, vaikuttavuuden ja kehittämisen kysymyksiä erilaisista näkökulmista.

Laurea-ammattikorkeakoulu on maan ainoa rikosseuraamusalan sosionomi (AMK)-koulutusta tarjoava ammattikorkeakoulu. Yhteistyössä rikosseuraamusalan koulutuskeskuksen (RSKK) kanssa toteutettava koulutus pyrkii osaltaan luomaan muuttuvalla rikosseuraamusalalla tarvittavaa osaamista. Tämän ohella ammattikorkeakoulun ja työelämän yhteistyöllä voi olla tärkeä merkitys alan kehittämisessä. Tässä kirjassa esitellään Laurean ja sen yhteistyökumppaneiden tekemää rikosseuraamusalan tutkimus- ja kehittämistoimintaa.

ISSN 1458-7211
ISBN 978-951-799-171-1

LAUREA

www.laurea.fi